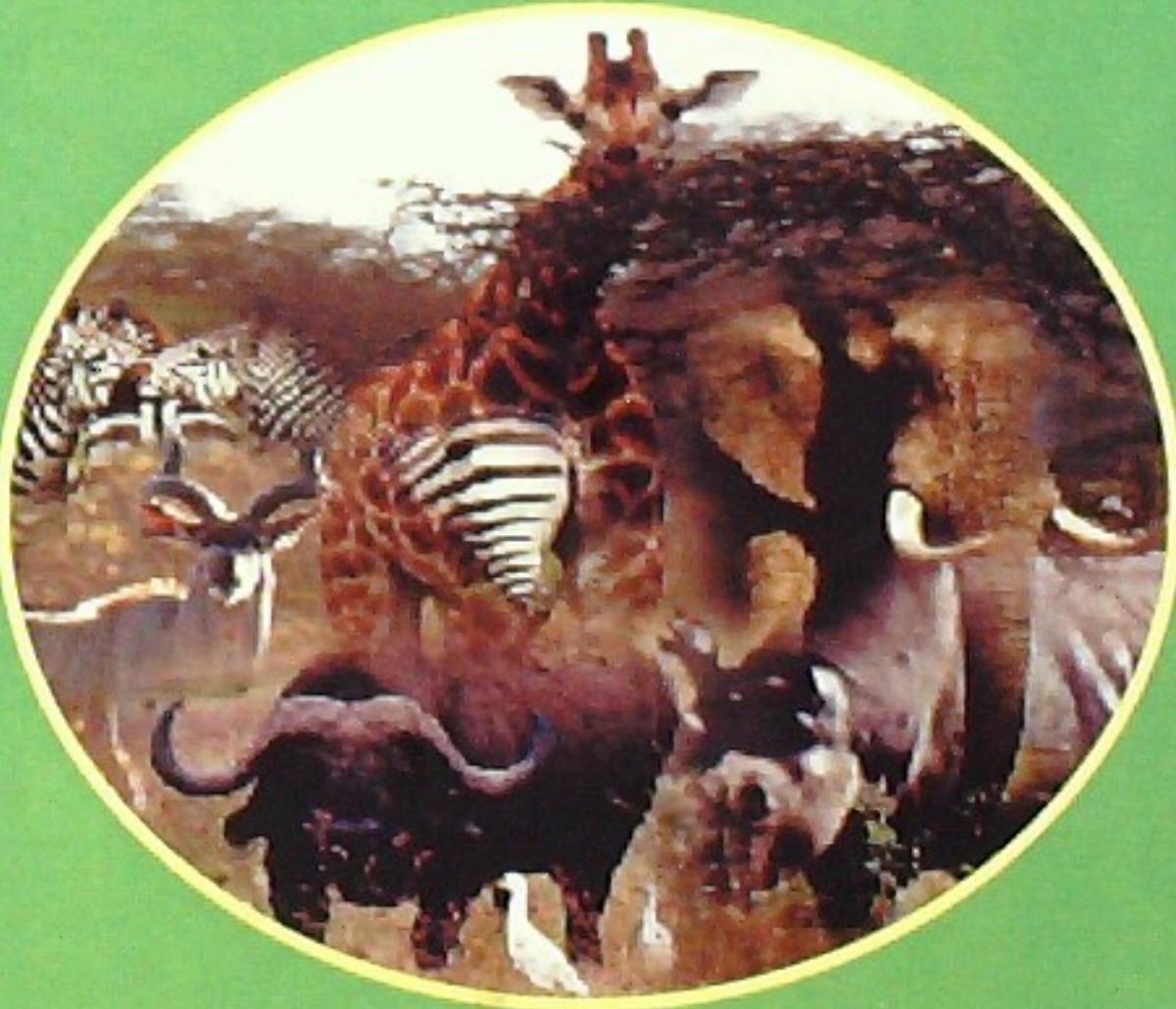

Ugaadh iyo Habar dugaag

Youssuf H. A. Hassan

Ugaadh iyo habar dugaag
Qoraha buugga
Yuusuf X. Cabdullaahi Xasan

Written by
Youssuf H. A. Hassan

Daabacaaddii koowaad
First Edition
Illustration Gadhle

Xuquuqda buuggan waxa ilaalinaya sharciga ama qaunuunka madaniga ah. Qofna xaq
uma laha in uu daabaco buuggan dhammaantii ama qayb ka mid ah, isagoo aan ruqsad
ka haysan xaqlaha ama mulkiilaha iyo intii awood loo siiyey.

Hordhac

Ugaadh iyo Habar dugaag waa buug ka hadlaya xayawaanka duurka, gaar ahaan ugaadha iyo dugaagga. Haddaba inta aynaan ugaadha iyo dugaagga u guda galin waa in aan wax yar ka hadalnaa meertada nololeed iyo habka Ilaahay iskugu talo galay noolaha iyo deegaanka. Dhulka quruxdiisu waa nolosha iyo noolaha oo isku xiran, deegaanka nool (dhulka aan weli nabaad guurin ee noolaha kala duwani ku nool yahay), waxa ku nool noolayaal kala duwan oo noocyo badan iskugu jira.

Ugaadha iyo dugaaggu waxa ay qayb ka yihiin meertadaa nololeed ee Eebbaheen iskugu talo galay, waana tan quruxda u yeelaysa deegaanka iyo dhulka. Ugaadha oo la odhan karo waa xoolaha kaydka ahi, waa qaniimad iyo qurux Ilaahay ugu deeqay dadka. Dalalka qaar baa waxa loogu daawasho tagaa oo keliya in jaadadka kala duwan ee noolaha deegaankaa ku nool wax laga soo ogaado, indhahana loogu raaxeeyo.

Waddanno badan ayaa markii ay daryeeleen ugaadhoodii iyo dugaaggiiba waxa u suurto gashay in dad badan oo dalxiisayaal ahi soo booqdaan, taasina waxa ay dhiirri gelisay dhaqaalihii waddanka iyo guud ahaanba horumarka waddanka. Dugaagga qudhiiisu waa noole aad u qurux badan oo indhuhu aad u jalleecaan daawashadiisa kuna dheeraadaan.

Waddanno badan oo aan haysan deegaanka Eebbaheen ku mannaystay Afrika, ayaa waxa ay sameeyaan si ay dhaqaale uga kasbadaan dugaaggeennii iyo ugaadheenii inta ay qaataan ee ay weliba rabbeeyaan uga qayb gala mahrajaannada iyo meelaha xeryaha xayawaanka lagu xannaaneeyo oo dad badani u daawasho tagaan si ay dhaqaale badan uga helaan.

Ugaadhu waxa ay iskugu jirtaa jaadad badan oo aad u kala duwan, kuwaas oo dhinacyo badan oo nolosha ah wadaaga, meelo badanna ku kala duwan. Ugaadhu waxa ay leedahay kuwo waaweyn, kuwo dhexe iyo kuwo yaryar intaba. Sidoo kale ayuu dugaagga qudhiiisu iskugu jiraa noocyo badan oo siyaabo badan iskaga mid ah, meelo badanna ku kala duwan. Dugaagga iyo ugaadha labadaba waxa kala duwa deegannada iyo dabeecadaha ay ku kala nool yihiin.

Ugaadhu iyadoo isku mid ah ayey haddana kuwa buuraha ku nool iyo kuwa bannaannada ku nooli ay ku kala duwan yihiin dhinaca xajmiga iyo muuqaalka, waxaan tusaale u soo qaadan karnaa biciidka ku nool lama degaanka koonfurta Afrika iyo biciidka ku nool dhul cawseedka safaanuhu wey kala weyn yihiin oo waxa weyn kan meesha barwaaqada iyo biyaha isku haysta. Sidaas oo kale ayuu dugaagguna meesha uu ku nool yahay ay kaalin laxaad leh ka qaadataa qaabkiisa iyo noloshiisaba.

Afeef

Buuggan Ugaadh iyo Habar dugaag waa buuggii ugu horreeyey oo ku qoran Af Soomaali oo ka hadlaya ugaadha iyo dugaagga, mana helin tixraac buugaag hore oo aan kaalmaysto, aqoontayda ugaadha iyo dugaagga, waraysiyo dad badan oo aan aqoonta deegaanka iyo duurjoogtaba ku tuhmayay ayaan buuggan ku qoray. Markaa haaddii aad qalad ku aragto ila soo xidhiidh si daabacaadda xigta loo saxo. Waxa intaa ii dheer in aan kuu mahad celin doono haddii aad naqdi aqooneed, mid deegaan iyo xayawaan ka soo bixiso buuggan.

Mahad celin

Waxaan u mahad celinaya dhammaan dadkii iga kaalmeeyey, igalana qayb qaataay soo saariddii buuggan oo muddo dheer iga kaalmaynayey akhriskiisa lagu saxayey, talo bixintiisi, niyad u dhisiddii iyo dhiirri gelintii aan ku dhiirraday in aan buuggan soo saaro oo aan daabaco. Wuxaan marka horeba u mahadinaya **Xaaskayga Xaliimo Xasan Cumar (Dawlo)** oo iyadu mar walba ila garab taagan kaalmo aan kala joogsi lahayn. Xaliimo Xasan waa qoraa igala qayb qaadata sixidda iyo akhriska buugaagta, waa farshaxan buugaagtayda intooda badan sawirrada u samaysa, waxayna si gaar ahaaneed buuggan uga qayb qaadata ay akhriskiisi iyo qaar badan oo sawirrada ka mid ah.

Waxaan mahad aan la qiyaasi karin u celinaya **qoraaga Axmed Sabriye Gaaboow, bare Faarax Sh. Maxamuud Qaasim (Faarax Dacas), Maxamad Xirsi Guuleed (Cabdibashiir) iyo Maxamuud Axmadey (Xarbi)** oo ah Saaxiibkayga igala taliya qaabka iyo dhismaha buugga. Wuxa kale oon buuggan ugu mahad celinaya **gabdhahayga Muniira Yuusuf iyo Muna Yuusuf** oo igu dhiirri geliyey in aan qoro buuggan Ugaadh iyo Habar dugaag. Gabdhahaygu waxa ay aad u jecel yihiin deegaanka iyo noolaha ku dhex nool, waxayna xiise gaar ah u hayaan ugaadha iyo dugaagga quruxda badan ee ku nool qaaradda Afrika.

Waxa kale oon aan u mahad celinaya dhammaan dadka jecel horumarka iyo kobcinta Afka Soomaaliga, kuwa akhrista buuggaagta Far Soomaaliga, ubadkoodana ku dhiirri geliya Afka hooyo iyo dhaqanka sharafta mudan ee uu xambaarsan yahay. Waxaan si gaar ah ugu mahadinaya dadka jecel buugaagtayda oo mar walba i weydiya " miyaanad buug cusub soo saareyn kuwaas oo tamar igu sii dhaliya in aan wax cusub soo saaro.

Qoraaga iyo buugaagtiisa

Qoraalka waxaan bilaabay anoo yar oo hugsiga dhexe ee Qalax dhigta, waxaan isku dayey in aan qoro ruwaayad, waxaanse Ceel Jaalle kaga qayb galay gabayo dhowr ah oo aan kaga hadlayey deegaanka iyo quruxdiisa.

Buugaagta aan hore u qoray waxaa ka mid ah: Buugga Dalagga iyo Duunyada oo ah buug aad ugu dhow buuggan ugaadh iyo habar dugaag, kana hadlaya xoolaha aan dhaqanno iyo waxa beeraha innooga baxa oo aan innagu soo saaranno. Wuxuu ii xigay buugaagtan soo socota:

- 2- Buugga Qorista iyo Akhriska ee Afka Hooyo
- 3- Buugga Higgaadda iyo Heesaha
- 4- Buugga Afka hooyo iyo Aqoonta guud
- 5- Buugga Feegarka iyo Farbarashada
- 6- Buugga Khiyaanoole wuu khasaaraa
- 7- Buugga Dad qalato iyo Qori is maris
- 8- Buugga Afka hooyo baro oo ku barbaar
- 9- Buuggan oo ah Ugaadh iyo Habar dugaag
- 10- CD Heesaha carruurta oo heesaha, laxanka intooda badan aan leeyahay

Tusmada buugga

		bogga
1-	Ugaadh iyo Habar dugaag	8
2-	Habar dugaag	11
3-	Maroodiga	15
4-	Dameer farowga	21
5	Gumburiga	25
6-	Jeerta	27
7-	Wiyisha	30
8-	Geriga	34
9-	Lo` dibadeed waaweyn	38
10-	Lo'dibadeedda nooca labaad	41
11-	Goodirka	44
12-	Garanuugta	46
13-	Biciidka	48
14-	Deerada	51
15-	Doofaar dibadeedka	54
16-	Sagaarada	57
17-	Bakaylaho	60
18-	Cawlka (Cawsha)	64
19-	Libaaxa (boqorka xayawaanka duurka)	66
20-	Shabeelka Aasiya	74
21-	Madax kutigda	78
22-	Isbarbar dhig shabeelka iyo haramcadka	81
23-	Shabeelka (muuq shabeel)	83
24-	Haramcadka	87
25-	Yeyda	90
26-	Waraabe (dhurwaa)	92
27-	Weerka (dhidarka)	98
28-	Dacawada	100
29-	Eey dibadeedka	103
30-	Xoorka (dabacaddaha)	105
31-	Guduudanaha	107
32-	Daayeeka	109
33-	Gorilaha	111
34-	Daayeer dabacase (Baboon)	113
35-	Schimpanzee (Shiimbansen)	117
36-	Goroyda	120
37-	Yaxaaska	124

Ugaadh iyo habar dugaag

(Wild animals)

Duurjoogtu waxa ay u kala baxdaa laba qaybood oo la kala yiraahdo ugaadh iyo habar dugaag. Haddaba labada qaybood midba gaar ahaantii ayaan uga hadlaynaa, kuwaas oo aan ku arki doonno waxyaabo badan oo ay iskaga mid yihiin iyo qaybo badan oo ay ku kala fog yihiin.

Ugaadha ama bahda la yiraahdo baad iyo biyo ku noosha (caws iyo biyo ku noosha) ayaan qaybta hore kaga hadlaynaa. Marka hore waxaan uga hadli doonaa si guud oo kooban ka dib ayaan mid kasta oo iyaga ka mid ah goonidiisa uga hadali doonaa.

Ugaadhu waa noocyoo badan oo naasleyda ka mid ah, taas oo ay astaamo badan la wadaagaan naasleyda, qaar kalena kaga duwan yihiin. Haddaba haddaan sharraax kooban ka bixinno naasleyda. Naasleydu waa noolaha ubadka nool dhala, isla markaana dhashhooda naaska jaqsiiya. Haddaba kuwaas aan soo sheegnay astaamo badan ayey wadaagaan, qaar kalena wey ku kala duwan yihiin. Ugaadha intooda badani waa qoobley, qoob waxa loola jeedaa kuwa cagta ku leh qolofta (geeska ama ciddida) adag, ciddidaas ama qoloftaasi waxa ay ka celisa in ay si fudud lugtu uga dhaawacanto. Ciddidaasi adagi waxa ay ka badbaadisaa turaanturada dhagaxanta, kulylka dhulka, qabowga iyo wixii la mid ah, waxa kale oo ugaadhaas iyo xoolaha la dhaqdo ee qoobkaas lihiba ay cidiyahaasi u qabtaan dhulka, oo si fudud uma sibladaan (sibibixoodaan).

Haddaba haddan isku duubno qoobleyda oo dhan oo aynaan u kala saarin duurjoog iyo dabjoog qoobleydu waxa ay u sii kala baxaan dhowr nooc oo kala duwan: Waxaana ka mid ah:- Fardaha, dameeraha, baqlaha iyo dameer farowga oo iyagu leh qoobkaas ama ciddidaas adag oo cagta oo dhan ku wareegsan. Lo'da, ariga, biciidka iyo deeradu waxa ay leeyihiin suul, oo dhexda ayey cagtii ku kala jeexan tahay, waxayna u kala qaybsantaa laba suul. Waxa kale oo la yiraa raaf iyo qanjaaful. Geela, jeerta iyo maroodiga waxa uu ku rogan yahay suulka, cagtooduna waa ballaadhan tahay oo sida kuwaa aan soo sheegnay dhulka uma qabato oo ma dalooliso waxana ku daboolan ciddi ama qolof adag.

Bahdan aan soo sheegnay ee la isku yiraa baad iyo biyo ku nooshu waxa ay ka siman yihiin astaamo badan: Sida magacuba sheegayo waxa ay ku nool yihiin wixii dhulka ka baxa sida:- daaqa, caleemaha dhirta, laamaha jilicsan ee geedaha, ubaxa geedaha iyo wixii la mid ah. Bahdani xajmi ahaan wey kala weyn yihiin waxana ka mid ah kuwooda ugu waaweyn:

Maroodiga, wiyisha, jeerta iyo qaar kale oo aad u waaweyn, halka ay ka mid yihiin sagaarada iyo bakayluhuna kuwooda ugu yaryar. Sidaa ay tahay ayaa waxa la isku yiraahdaa baad iyo biyo ku noosha waa naasleyda waaweyn, sababtoo ah wax hal kiilo ka yari kuma jiro. Bahdani waxa ay leedahay cadow badan oo iyaga dhiiggooda iyo hilibkooda ku nool, taas oo ah astaam ay ka wada siman yihiin in iyaguna aanay is cunin kuwo kale hilibkoodna aanay cunin, haddaba taasi waxa ay siisay in ay yeeshaan astaamo badan oo xagga dareenka iyo feejignaanta ah oo ay wadaagaan si ay uga badbaadaan cadowgaa badan ee ay leeyihiin.

Waxa ay leeyihiin dhego aad ugu nugul maqalka oo si fudud ayey wax u maqlaan, dhegahaasi kolba dhinaca ay wax ka dareemaan ayey u jeestaan, si ay u xaqiijiyaan waxa ay maqleen waxa uu yahay. Haddaba dareenkaas maqal ee dhakhsa wax u ogadaa waxa uu u suurto geliyaa in ay qiyaasaan sanqadha ama shanqadha iyo weliba inta ay u soo jirto, marka ay intaa isla qiyaasaan durba waa diyaar in ay is badbaadiyaan.

Baad iyo biyo ku noosha waxa u astaan ah marka laga reebo lo' duureedka waaweyn ee khatarta ah in ay u nooshahay kooxo kala duwan oo ay is dhex daaqaan, tusaale waxaad arkaysaa dameer farow, biciid, lo' gisi, deero iyo qaar badan oo caws iyo biyo ku noosha ka mid ah oo is dhex daaqaya oo aan is dhibayn isna cadaawadeyne.

Haddaba wada noolaashahaas iyo wada daaqiddaasi waxay u tahay is kaalmaysasho iyo is difaac oo waxa laga yaabaa cadowgii soo weerari lahaa in uu ka cabsado marka uu tiradaas faraha badan arko. Bahdan baad iyo biyo ku noosha la yiraahdaa waxa ay iskaga gooshaan oo ay u kala socdaan meelo dhadheer iyagoo daba socda kolba meeshii ay baad iyo biyo ka helayaan oo ay suugaantu ku danbayso.

Habar dugaag

Habar dugaag waxa la isku yiraahdaa xayawaanka duurjoogta ah ee micida leh, kuwaas oo dulin ah oo ku nool ugaadha iyo noolaha kale hilibkooda ama iyaguba is cuna. Bahdani waxa ay la wadaagaan bahdii hore ee aan ku magacownay caws iyo biyo ku noosha naasleyda, sababtoo ah iyaga naf ahaantoodu waa naasley ilmo nool dhala, isla markaana carruurtooda naaska jaqsiyya. Haddaba bahdani micileyda ahi dad iyo duunyo labadaba ma badbaadiyaan haddii ay u suurto gasho ama ay baahi ku kallifto.

Ereyada la fududeeyey

Habar dugaag = xayawaanka hilibka cuna oo khatarta ah

Dulin = Noole ku nool noole kale sida shilinta iyo injirta

Duur joog = Xayawaanka duurka ku nool

Bah = noolaha intii isku nooc ama jaad ah ayaa isku bah ah

Bahdan habar dugaag waa xayawaan ama koox dugaag ah oo sidii aan kuwii horeba ku soo sheegnay astaamo badan wadaagata, qaar kalena ku kala duwan. Sidoo kale bahdani waxa ay iskugu jiraan kuwo waaweyn iyo kuwo yaryar intaba, waxaana ka mid ah kuwooda waaweyn libaaxa, shabeelka, dhurwaaga, weerka iyo haramcadka oo dhowr nooc ah. Wuxuu kale oo jira qaar badan oo habar dugaag ka mid ah oo kuwaas aan soo sheegnay wax yar ka yaryar, waxaana ka mid ah: Dacawada, guduudanaha, xoorka iyo weliba bisadaha oo dhowr nooc oo kala duwan leh.

Habar dugaag waxa laga helaa qaaradaha oo dhan marka laga reebo qaarradda Austaraaliya iyo Antaartiska. Haddaba bahdani sidii aan ku soo sheegnay ugaadha oo ahayd in noocyoo badani wada daaqaan oo ay is dugsadaan, iyagu bahdani wax xidhiidh ah ma laha, in ay laba nooc wax wada cunaan ka sokow iyagaaba is cuna oo is dila, intaa waxa u dheer waxa ay samaystaan dhul u gaar ah oo ay ka ugaarsadaan oo aanay u oggolayn in dugaag kale kala ugaarsado, haddii ay dhacdona si xun ayey isku dilaan. Bahdani habar dugaag waxa ay leeyihiin dhogor aad u qurux badan oo midabyo soo jiidasho leh sameeya, arrintaasina waxa ay sababtaa in loo laayo oo loo ugaarsado maqaarkooda ama haraggooda awgeed.

Haddaba bahdan habar dugaag maaddaama ay yihiin dulin ku nool dhigga iyo hilinka noolaha kale, waa in ay iyana lahaadaan astaamo u suurto geliya in ay hawshaas qabsadaan oo ay awoodaan in ay wax ugaadhaan, xoog iyo xeelba lahaadaan ay wax ku dilan karaan.

Bahda habar dugaag waxa ay ka kooban yihiin qiyastii 38 qaybood oo kala duwan kuwaas oo yaryar iyo waaweynba iskugu jira, isla markaana u sii kala baxa dab joog iyo duur joog.

Dhogor = timaha ama saynta xoolaha, ugaadha iyo dugaagguba leeyihiin

Xayaankaan ayneen soo sheegnay waxa ay wadaagaan astaamo dhowr ah, haddaad u fiirsato bisadaha ay dadku guryaha ku haystaan, marka ay dadka isku looxayaan ee ay isku xoqanayaan, marka ay indhaha tirtiranayaan, marka ay is gaabinayso ee ay wax gaadayaan, marka ay dhulka ku galgalanayaan, markay wax cabbayaan ee ay dhabaqsanayaan, intaba waxa aad mooddaa in dadku libaax yar uu guryaha ku haysto, waayo dhammaan astaamahaa aan soo sheegnay waa calaamadii dugaaggaa waaweyn ee aan kor ku soo sheegnay lagu yihiin ee ay lahaayeen.

Bahdan isku nooca u dhaqanta ee reer habar dugaag siday doonaanba ha u kala duwanaadaan oo deegaanka iyo dalalka kala fog ee ay ku dhaqan yihiin ha ula kala qabsadaane, waxa kale oo ay ka wada siman yihiin dhammaantood, waa wada hilib cunayaal mici leh oo dhulka ay ku nool yihiin ka ugaarsada, waxa ay leeyihiin oo ay ka siman yihiin idilkoodba (giddigoodba) miciyo aad u dhaadheer aadna u xoog badan, kuwaas oo u ah middiyaha ay wax ku qashaan kuna googoostaan hilinka.

Intaa waxa u dheer oo ay weliba ka siman yihiin ciddiyo aad ula qabsaday ugaarsiga, oo ah kuwa ay wax ku qabsadaan marka ay wax ugaaranayaan ama ay is difaacayaan ay is kaga celiyaan, ciddiyahaas oo gal leh sidii toorreyya, marna lagu xereeyo galkaa, markay doonaanna ay kala soo baxaan. Astaamaha kale oo ay habar dugaaggoo ka siman yihiin waxa ka mid ah dareenka ama dareemayaasha. Haddaan soo qaadanno dareenka urta, oo ah mid aad uga hormarsan xayawaannada kale oo dhan oo meel dheer wax ka uriya. Dareenkaas waa mid ay wada leeyihiin intaasi ayneen soo sheegnay ee habar dugaag oo dhammi.

Bisad = yaanyuur

Dareemayaasha = xubnaha dareenka sida aragga iyo maqalka

Dareenka kale ee ay aadka uga siman yihiin waxa ka mid ah aragtida oo ah mid aad u horumarsan oo ay xataa gudcurka aan cidina waxba arkayn iyagu wax arkaan oo ay ugaarsadaan. Bahdan habar dugaag waxa ay leeyihiin dhogor la qabsatay deegaanka ay ku nool yihiin oo aad ugu eg meeshaas, tusaale gaaban haddaan soo qaadanno libaaxa iyo haramcadka ku nool dhulka xoolo daaqueenka ah ee safaanaha iyo midabkoodu waa isa sawaabiyyaa, taasina waxa ay u sahashaa in marka ay wax gaadayaan ama ay meel ku gabbanayaan aan la arag.

Hadda sidaan horeba u soo sheegnay waxaan ka hadlaynaa qaybaha kala duwan ee habar dugaag iyo astaamaha muhiimka ah ee ay wadaagaan iyo kuwa ay ku kala duwan yihiin oo aan midba goonideeda uga hadli doonno, waxaanse ku hor maraynaa ugaadha.

Qaybaha waaweyn ee habar dugaag

Habar dugaag oo aan ku soo sheegnay micileyda hilib cunka ah qaybeheeda waaweyn waxaa ka mid ah libaaxa, shabeelka, haramcadka, waraabaha, weerka, madax kutida iyo yeysa. Qaybtan aan ku tilmaannay habar dugaagga waaweyni waxa ay kaga duwan yihiin kuwa yar yar, iyaga oo dhammaantood wada duur joog ah oo ku nool meelaha aanay dadku degganayn marka laga reebo tiro yar oo lagu hayo xeryaha xayawaanka lagu carbiyo.

Nooca labaad oo ah dugaagga kuwoda yar yar, waxa ka mid ah dawacada, xoorka, ey dibadeedka, guduudanaha iyo noocyada kala duwan ee yaanyuuraha.

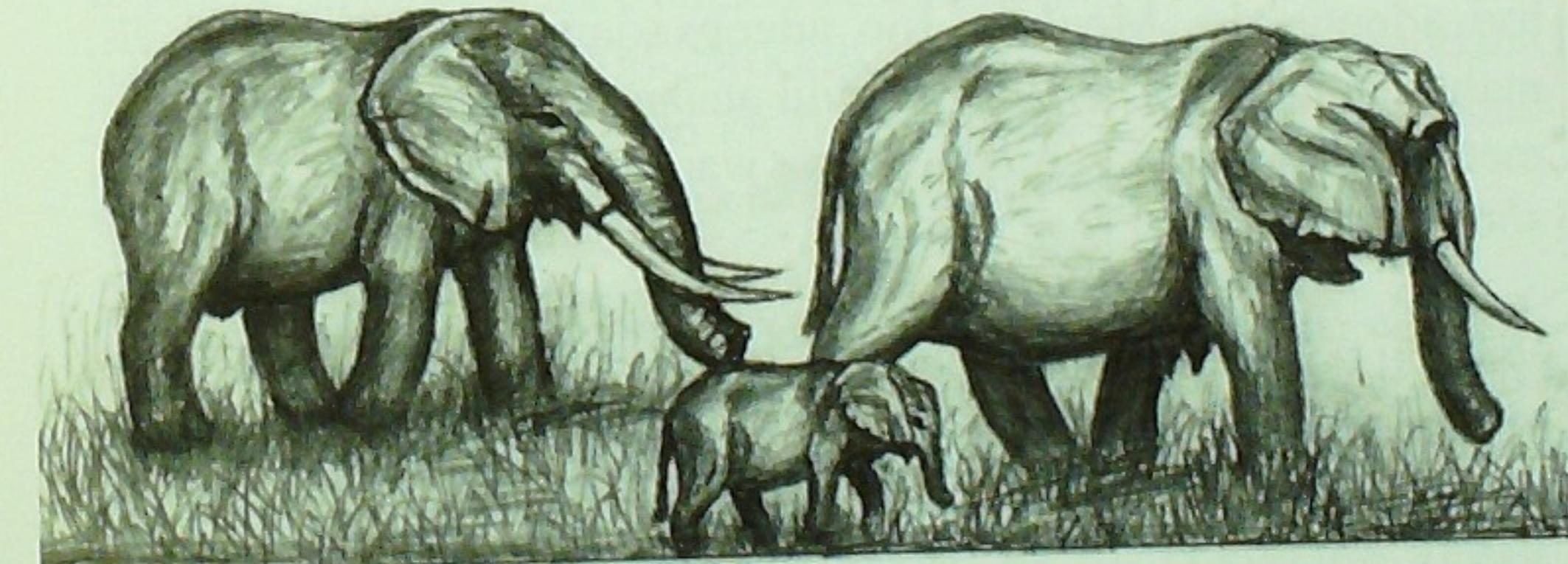
Gudcurka = mugdiga

Sawaabiya = isku ekaansho

Maroodi

Macluumaaq kooban oo ku saabsan maroodiga

	Labka	dheddigga
Joogga	3 m	2,5 m
Culayska	5000kg	3500 kg
Culayska uu ku dhasho	120 kg	120 kg
Inta uu naaska jaqo	2 sano	2 sano
Da'da uu ku qaan gaaro	16 sano	14 sano
Sidkiisa	_____	22 bilood
Inta ilmo ay dhasho	_____	1 cunug
Inta ay da'diisu gaarto	55 sano	70 sano

Maroodigu waa xayawaanka ugu weyn noolaha berriga ku nool, waxana uu ka mid yahay bahda la isku yiraahdo naasleyda oo ilmaha nool dhasha, isla markaana jaqsiisa carruurtooda. Waxa kale oo uu ka mid yahay bahda la isku yiraahdo caws iyo biyo ku noosha oo ka caaggan hilibka iyo cunista noolaha kale.

Waxana uu cunaa oo u calaf ah cawska, caleemaha geedaha iyo wixii kale ee dhulka ka baxa. Maroodigu dunida waxa uu kaga nool yahay maanta labada qaaradood ee kala ah Afrika iyo Aasiya. Haddaba labadan jaad ee maroodiga ah ee ku kala nool deegaanka kala fogi waxyaabo badan ayey wadaagaan oo ay iskaga mid yihiin halka ay waxyaabo yar yarna ku kala duwan yihiin.

Maroodiga ku nool qaaradda Aasiya oo lagu magacaabo maroodiga Hindiya waa mid ka yaryar xajmi ahaan kan ku nool qaaradda Afrika, waxana si gaar aha loo tilmaami karaa oo muuqda xagga dhegaha oo kan Afrika ayaa ka dhago waaweyn, xajmi ahaan iyo jooggabana wuu kaga duwan yahay oo maroodiga Afrika ayaa ka joog dheer kana xajmi wey kan qaaradda Aasiya ku nool.

Astaamaha kale ee lagu kala sooci karo waxa ka mid ah in maroodiga Afrika ku nool dhabarkiisu looxan (godan) yahay ama siman yahay, halka kan Aasiya ku nool uu dhabarkiisu tuurta ka leeyahay. Dhinaca adeegsiga gaadiid ahaaneed waxaad mooddaa in maroodiga ku nool qaaradda Aasiya aad looga faafidaysto oo loo adeegsado. Meelaha loo adeegsadana waxa ka mid ah, mahrajaannada iyo weliba gaadiid ahaan intaba, waxa dhacda in meelaha kaymaha ah marka dhirta waaweyn la gooyo isaga lagu soo jiido.

Waxa intaa dheer iyadoo meelaha ay dadka dalxiisayaashu jecel yihiin inta dadka laga kireeyo la fuulo oo meelaha quruxda badan lagu daawado. Maroodiga lab oo loo yaqaan arbe waxa uu ka weyn yahay qalanjada oo ah dheddigga, waxana dhereriisa lagu qiyaasaa 3-5 mitir marka saynta ilaa sanka la cabbiro. Jooggiisuna waxa uu gaaraa ilaa 3 mitir oo joog ah, halka uu culayskiisuna ka gaaro qiyaastii 6 tan.

Arbe = maroodiga lab

Qalanjo = maroodiga dheddig

Maroodigii ugu weynaa ee ilaa hadda la garanaayo waxa jooggiisa lagu qiyaasay 4 mitir halka uu calayskiisuna ka ahaa 10 tan, waa 10 baabuur oo kuwa yaryar ah. Maroodigu waxa uu daaqaa maalinta oo dhan, si uu u buuxiyo calooshiisa oo aad u qaad weyn, waxana uu cuni karaa 200-250 kiilo oo caws iyo caleen ah, haddaba si uu cuntadaa badan biyo ku filan ugu helo, waa in uu cabbaa qiyaastii 100 litir oo biyo ah halkii marba.

Maroodigu waxa uu leeyahay gacan dheer oo dhexda ka daloosha, taas oo ah debintii (burshintii) sare iyo sankii oo soo dheeraaday. Gacantaasina waa midda uu wax walba u adeegsado, ha ahaato daaqa, cabbidda biyaha oo uu ku soo dhuuqo ama ku soo nuugo sida tuubada, taas oo qaadda markiiba 4-6 litir oo biyo ah iyo weliba in uu wax ku qabsado, waxna ku ursado oo u ah xubintii u taagnayd ama u qaabbilsanayd urta (sanka) uu wax ku ursado.

Dabin = bushin ama faruur

Mahrajaan = bandhig carwo

Maroodigu gacankiisaa dheer ayuu ku kala gartaa wixii kulul iyo wixii qabow oo waa aalad uu iskaga ogaado wixii xun iyo wixii san oo dhan. Gacanku waxa kale oo uu maroodiga u yahay gacanta ay isku salaamaan marka ay kulmaan maroodiyadu. Maroodigu haddaannu gacanka dheer lahayn daaqa dhulka iyo caleenta uu geedaha dhaadheer ka soo dhisho midna ma haweysteen oo waa gacan Ilaahay ku galladay.

Maroodigu waxa uu leeyahay laba fool oo aad u dhaadheer oo ah kuwan inta badan sababta u ah in la dabar jaro, si looga faa'iidaysto foolashaas oo qaali ah, oo sayladaha qaarkood aad loogu iibsado. Foolashaasi waa kuwa sare oo soo dheeraada ama kora, ka dib marka uu maroodigu laba jirsado waxayna koraan inta uu maroodigu nool yahay oo dhan kuwaas oo dhererkoodu gaaro ilaa laba mitir, culayskooduna ilaa 60 kiilo midkiiba. Nasiib wanaag waxa ah in aan loo baahan in maroodiga ilko loo sameeyo, haddii ay taasi dhici lahayd ilko looma heleen oo halkaas ayuu ku ilko laaan lahaa.

Qalanjo iyo cunuggeed

Maroodigu waxa uu leeyahay shanta dareen wade ee ay noolaha intooda badani adeegsadaan. Dareenka maqalka, aragga, dhadhanka, urta iyo weliba kan ah dareenka maqaarka. Haddaba intas oo dareen wadayaal ah, maroodiga kan ugu muhiimsan ee uu inta badan adeegsadaa waa kan urta, waana dareen uu aad ugaga kalsoon yahay xubnaha kale ee dareen wadayaasha, haddaba maroodigu waxa uu wax ku ursadaa gacankiisa ama gacantiisa dheer, kaas oo u shaqeeya sida sanka aan wax ugu ursanno ahna dareen wadihii urta.

Dareenka aragga ee maroodigu ma aha mid aad u hormarsan, gaar ahaan marka ay cadceeddu kulushay waxa dhacda in ay cawirto oo isagoo ay markii horeba indhihiisu yaryaraayeen aan aad wax u arg. Indhihiisuna waa cawlaan aad mooddo in ay casuusi ku jirto. Xagga maqalka maroodigu aad buu wax u maqlaa oo dhegihiisa waaweyni meel fog ayey wax ka maqlaan oo ay ka soo qabtaan sanqadha ama shanqadha.

Casuus= midab casaan ku jiro

Maroodigu waxa uu ka mid yahay xayawaanka aan sidaas u dhogorta badnayn waxana dhacda in dulin badani korkiisa ku nool yahay ha ahaadaan shilin, caarray, gofone iyo gabaarrey. Arrintaa awgeed marka uu biyaha cabbo waxa dhacda in uu ku qubaysto ama ku dhex galgalimaysto si dhoobadu dulinkaa u layso. Intaa waxa u dheer iyadoo aannu maroodigu lahayn qanjidhada noolaha ugu qaabilsan qashin saarka dhididka, kuwaas oo qashin saarka ka sokow jidhka qaboojiya, taasina waa arrin kale oo ku kallifta in uu biyaha isku rusheeyo si uu maqaarka hurayaa u qaboojiyo.

Sidaas awgeed waa in marka uu kululaado isku qaboojiyo biyaha ama dhirta harsado. Waxa intaa dheer dhegaha waawen oo u shaqeeya sida marawaxadda ama qaboojiyaha, sababtoo ah markuu kululaado wuu hurgufaa waxayna siyyaan woxoogaa qabow ah. Maroodigu ma laha meel u gaar ah oo uu deggan yahay, waxase Ilahay siiyey hibo uu ku garto kolba meesha uu baad iyo biyo ka helayo, waxa u hoy ah kolba meesha ay cadceeddu ugu dhacdo. Xilliyada abaarta waxa dhacda in uu ku soo ururo meelaha ay biyuhu ku sii harsan yihiin.

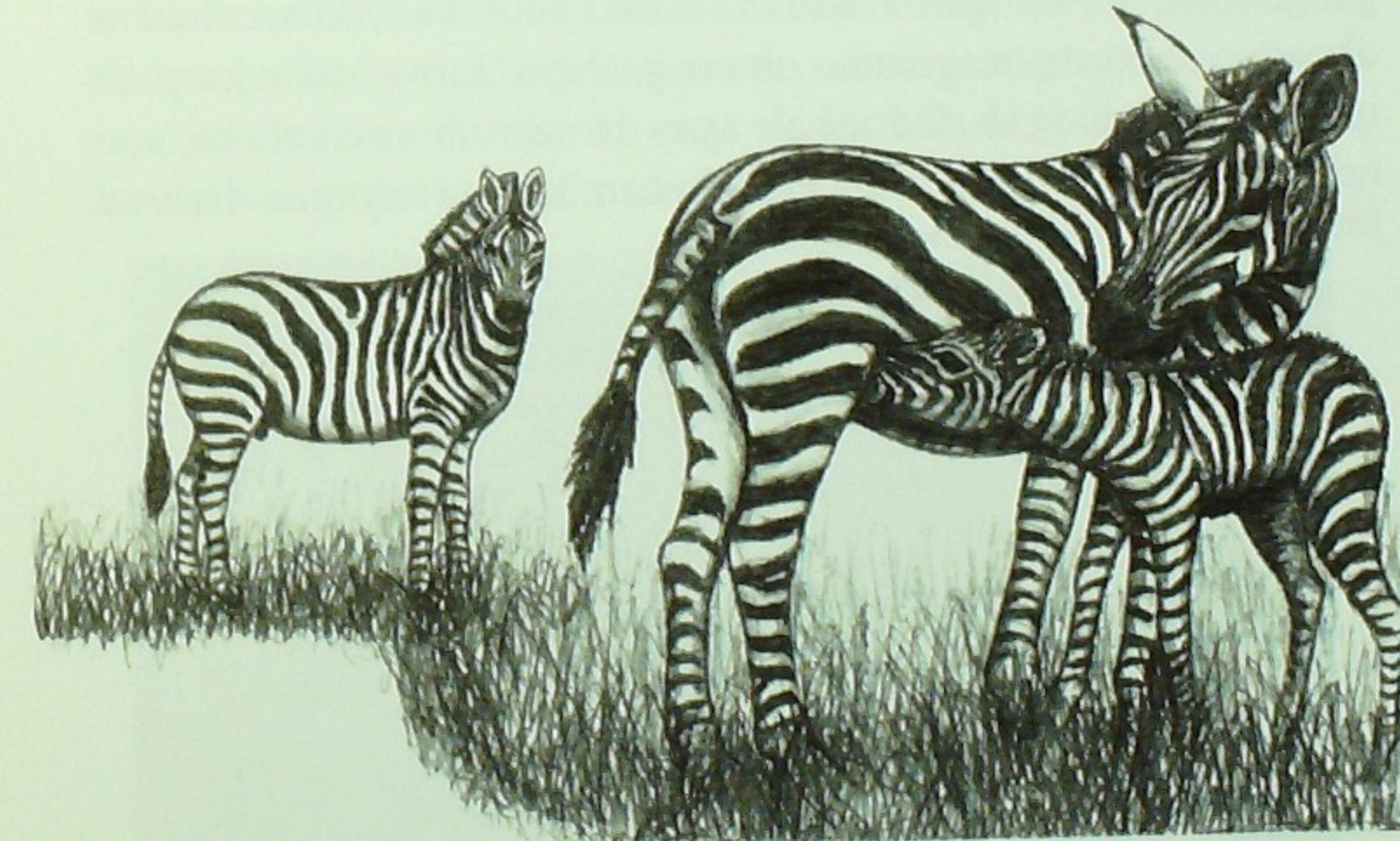
Maroodigu waxa uu ka mid yahay noolaha ama ugaadha u nool koox kooxda. Kooxdoo waxa ay ka kooban tahay qalanjo, intii ay dhashay iyo wixii ay sii dhal dhaleen oo waxa la arkaa in ay dhammaantood wada qaraabo yihiin. Qalanjada ugu da'da weyn ayaa mar walba go'aanka iska leh, waxayna go'aamisaa meesha ay kooxdoo daaqayso, meesha ay ka cabbayaan iyo weliba in ay difaacdo haddii kooxda la soo weeraro taasoo haysata khibraddii ay ka dhaxashay hoggaamiyeyaashii ka horreeyey.

*Caarray , gabaarray iyo gofane = waa dulin xoolaha ku nool
dhiigga ka jaqa*

Dameer farow

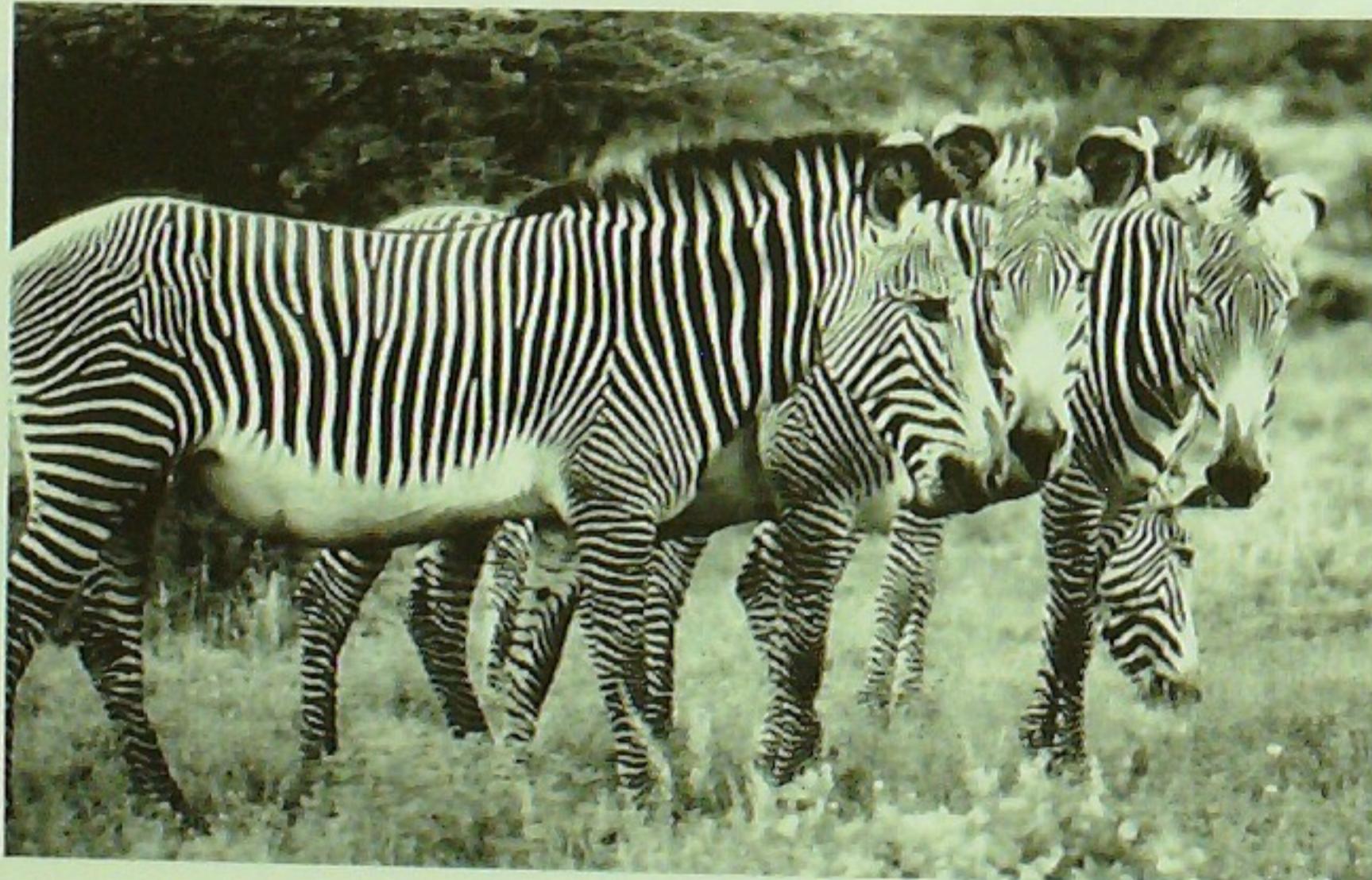
Macluumaad kooban oo ku saabsan Dameer farowga

	Labka	dheddigga
Joogga	1,3 m	1,2 m
Culayska	310 kg	280 kg
Culayska uu ku dhasho	25 kg	25kg
Inta uu naaska jaqo	11 bilood	11 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	3 sano	3 sano
Sidkiisa	—	1 sano
Inta ilmo ay dhasho	—	1cunug
Inta ay dadiisu gaarto	20 sano	20 sano

Dameer farowgu waxa uu ka mid yahay bahda loo yaqaan qoobleyda oo leh ciddida ballaadhan oo ku daaadhan cagta ama qoobka oo dhan taas oo ay ku socon karaan dhulka dhagaxa ah iyo dhulka ciidda ah intaba. Bahdani waxa kale oo ay la wadaagaan qoobleyda magac kale oo sifaynaya isku ekaanshahooda muuqaal iyo astaamo kale oo ay wadaagaan, magacaasina waa gammaan oo ay Soomaalidu inta badan fardaha u adeegsato, waxana uu ka soo jeedaa gammaha oo ah guudka ama saynta (timaha) quruxda badan ee isku xirta garbahooda ilaa qadaadkooda.

Haddaba bahdan gammaanka loo yaqaan waxa ka mid ah fardaha, dameeraha, baqlaha iyo biciidka. Farduhu waxa ay u kala baxaan jaadad badan kuwaas oo ay dabeeecadda iyo deegaannada kala duwani kala fogeeyeen, fardahaas aan soo sheegnay waxay iskugu jiraan kuwo waaweyn, kuwo yar yar, kuwo dhaadheer, kuwo gaagaaban, kuwo qurux badan, kuwo fool xun, kuwo aad u dheeereya , kuwo magaanno ah oo gaabiya, kuwo duur joog ah iyo kuwo dab joog ah. Sidoo kale ayay dameeruhuna u kala baxaan noocyoo iyo jaadad badan oo kala duwan, kuwaas ayayna dameer farowga iyo biciidkuba ka mid yihiin.

Magaan = faraska ama geenyada aan socodka dheeryn ee gaabiska ah

Bahdan aan kor ku soo sheegnay waxa ay iskaga mid yihiin qaabka guud sida: dhegaha, gammaha, daamanka, lugaha, ilkaha, saynta, madaxa, qoobabka iyo astaamo kale oo badan. Waxa kale oo ay bahdani wadaagaan sida ay u daaqaan, sida ay u fadhiistaan, sida ay u ciyaaraan ama isku dagaalaan, sida ay u ordaan iyo sida ay u gelgelimaystaan. Bahdan qoobleyda ama gammaanka loo yaqaan waxa uu admigu xiriir la lahaa muddo aad u dheer oo ay u adeegsan jireen gaadiid ahaan (ha la fuulo ama ha la rarto).

Qaaradda Aasiya waxa dameeraha iyo fardahaba la adeegsan jiray oo gaadiid wax lagu qaato iyo mid la fuulo oo lagu safro intaba laga dhigan jiray muddo hadda laga joogo 5000 oo sano. Fardaha iyo dameeraha oo ahaa waqtiyadaas gaadiidka ugu qiimaha badan waxa kale oo loo adeegsan jiray qodaalka beeraha, dagaallada oo lagu dagaal gali jiray ama qalabka ciidanka lagu qaadan jiray iyo wixii la mid ah. Haddaba haddaan u soo noqonno mawduuceena ah dameer farowga, dameer farowgu waxa uu u kala baxaa noocyoo ama jaadad kala duwan, kuwaas oo ku kala nool degaanno kala duwan oo intuba ku wada yaal qaaradda Afrika.

Jaadadkaa dameer farowgu waxa sidaas u weyn kuma kala duwana ee waxa ay ku kala duwan yihiin xajmiga oo kan dhulka cawslayda bannaan ku nooli waxa uu ka weyn yahay, kuwa buureedka ah ee ku nool buuraha babacyadooda, isla markaana ka diilimo cad cad yahay, kuwaasi waxa la yiraa farowga iftiima waxa loola jeedaa dhogortiisa caddaankuna waa caddaan aad u cad, diilinta modoobina waa mid aad u madow oo iftiimaysa.

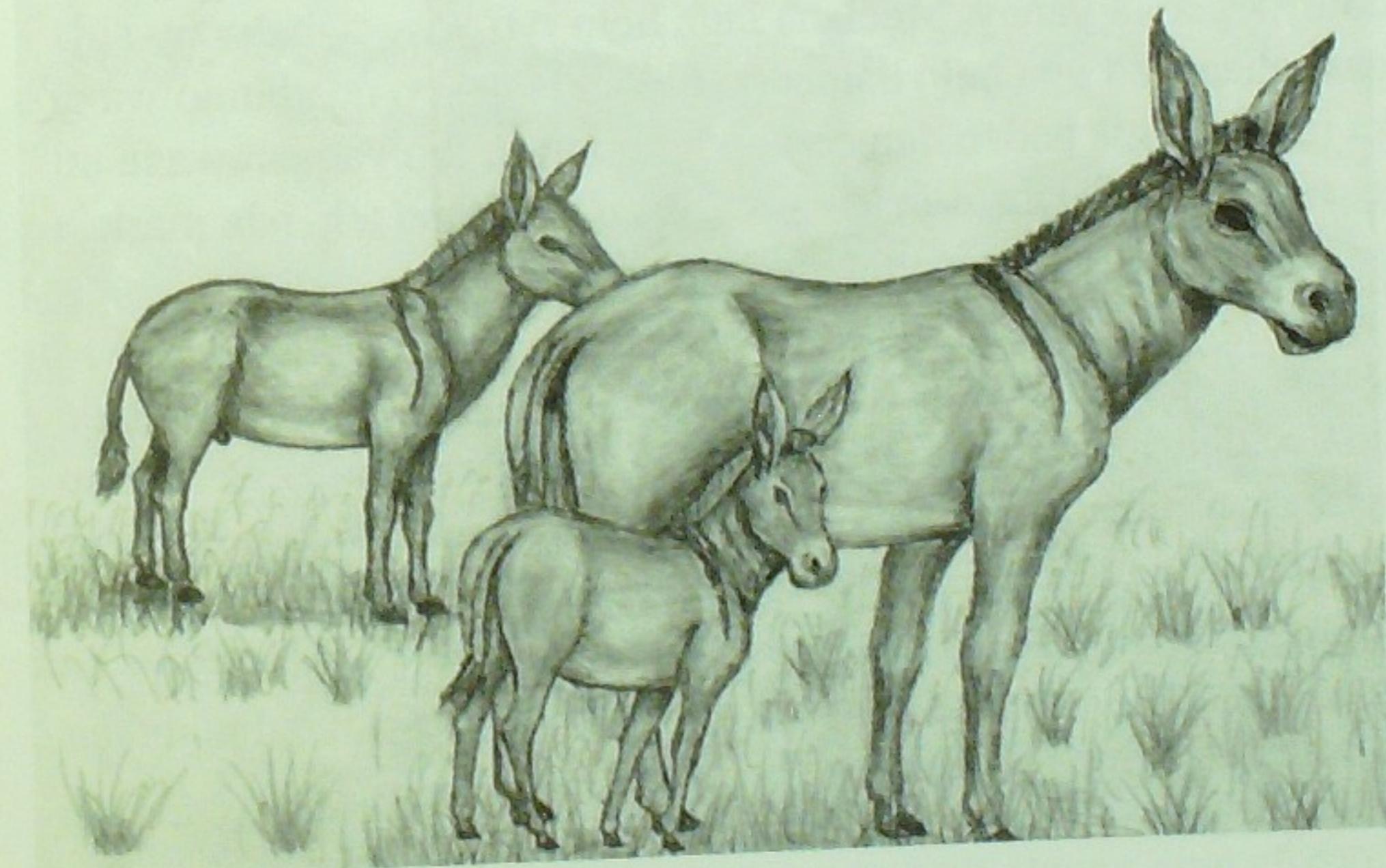
Dameer farowga madow waxa ku yar diilinta caddaanka ah sidaas awgeed ayaana loogu bixiyey ama loogu magacaabay farowga madow waxana uu leeyahay astaan kale oo ka soocda farowga iftiimaya, kuwaas oo ah in uu lugaha iyo qaarka hoose ka cad yahay. Dameer farowgu waa ugaadh oo weli lama soo xero gelin, waxana uu ku nool yahay sidaan horeba u soo sheegnay dhul daaqeenka dhirtu ku yar tahay ee safaanaha loo yaqaan.

Waa ugaadh koox u nool ah oo inta badan waxa ay u nool yihiin kooxo yar ama badan, intaa waxa u dheer iyagoo aan ka qaloonin is dhex daaqidda ugaadha kale, sida deerada lo'gisida yaryar, biciidaka iyo kuwo kale oo badan. Dheddiggu waxa ay dhashaa hal qayl oo ay 2-3 maalmood meel gooni ah kaga qariso dugaagga, sida geedo dhexdood iyo wixii la mid ah. Ka dibna marka uu qaylku luguhiiisa ku carari karo waxa ay ka mid noqdaan kooxdii.

Gumburi

Macluumaad kooban oo ku saabsan Dameer gumburiga

	Labka	dheddigga
Joogga	1,2 m	1,1 m
Culayska	220 kg	180 kg
Culayska uu ku dhasho	25 kg	25kg
Inta uu naaska jaqo	11 bilood	11 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	3 sano	3 sano
Sidkiisa	_____	1 sano
Inta ilmo ay dhasho	_____	1 cunug
Inta ay da'diisu gaarto	20 sano	20 sano

Gumburigu waa dameer duurjoog ah oo midabkiisu dameeri caddaan xigeen ah yahay, waxa uu wax yar ka dheer yahay dameeraha caadiga ah ee ay dadku dhaqdaan, waxana uu qaddar yar ka gaaban yahay dameer farawga diilimaha qurxoon leh oo isaguna duurjoogta ah. Dameerkan gumburiga loo yaqaann waxa uu ku nool yahay oo laga helaa qaaradda Afrika gaar ahaan waddanka Soomaaliya iyo waddannada la deriska ah ee ku dhaca geeska Afrika.

Haddaba dameerkan oo adduunku u yaqaan dameerkii Soomaaliya waxa laga helaa hadda oo uu aad ugu nool yahay dooxada nugaaleed iyo guud ahaanba gobollada Sool, Sanaagiyoo Nugaal. Waxa kale oo dameerkan laga helaa dooxada faafaneed, laga soo bilaabo degmada fiyaanbiiro ilaa biya cadde oo uu aad ugu badan yahay. Dalka Itoobiya meelaha qarkood aad baa loo rabbaayey dameerkan loo yaqaan gumburiga halka uu Soomaaliya weli duurjoogta ka yahay. Meelaha laga helo iyo waxyaabaha uu sida gaar ahaaneed uga helo dameerkani haddaan soo qaadanno waxa ka mid ah: Inta badan dameerkan gumburiga loo yaqaan waxa uu jecel yahay meelaha diirrimaadka ah ee biyahana leh, isla markaa uu kaga nabad gali karo dugaagga u khatarta ah.

Dameerkani waxa uu ka mid yahay ugaadha koox u noosha ah ee sida wadajirka ah u nool iskuna weheshata. Waxa uu la guuraa oo uu marba dhinac u raacaa kolba meesha ay baadka iyo biyuhu ku danbeeyaan, halkaas oo hoy u noqota muddada uu daaq iyo biyo ka helayo. Xilliga jiilaalka ah oo gobolladaa aan soo sheegnay ay inta badan roobabku ka raagaan waxa uu iskugu yimaad meelaha durdurrada leh ee biyaha laga heli karo.

Kooxda ama xaynta waxa mar walba hoggaamiya dameerka ugu da'da weyn uguna xoogga badan, kaas oo khibraddiisa iyo waaya aragnimadiisa ku maamula kooxda si ay biyo iyo baadba u helaan.

Jeer (jeereey jilba gaab)

Macluumaad kooban oo ku saabsan jeerta

	Labka	dheddigga
Joogga	1,5 m	1,3 m
Culayska	3000 kg	2500 kg
Culayska uu ku dhasho	35 kg	35.kg
Inta uu naaska jaqo	1 sano	1 sano
Da'da uu ku qaan gaaro	7 sano	4 sano
Sidkiisa	_____	8 bilood
Inta ilmo ay dhasho	_____	1 cunug
Inta ay da'diisu gaarto	30 sano	30 sano

Jeertu waxa ay leedahay madax aad u weyn iyo san aad mooddo afar gees oo aad u ballaadhan, waxa ay leedahay indha raha oo kale, kuwaas oo aad u buur buuran wejigana ka soo horreeye iyo dhego yaryar oo sida kuwa lo'da oo kale ah laakiin ka yar yar. Jeerta oo ay Soomaalidu tira "jeereey jilba gaab" waa astaan u gaar ah in ay lugeheedu gaagaaban yihiin, kuwaas oo mararka qaarkii culayska ay sidaani in uu ka tan badan yahay aad mooddo oo ay la ciir-ciirto. Muuqaalka midabkeedu waxa uu inta badan iskugu jiraa laba nooc oo bunni madow xigeen ah ama dameeri oo ah madow dameeri xigeen ah.

Jeertu waa berri biyood oo waxa laga helaa agagaarka webiyada ama haraha ay biyuhu ku jiraan inta badan oo aan gudhin, halkaas oo ay maalintii inta badan biyaha kaga gabbato ama kaga dhuumato kulaylka cadceeedda iyo wixii cadow ah. Udgaadhani waxa ay ku jirtaa noolaha habeenkii firfircoo oo aad bay u daaqdaa habeenkii, waxayna tagtaa oo ay u daaq doonataa agagaarka webiga ama harada ay ku nooshahay iyo xataa in ay u soofto meel ka fog webiga ama harada hoyga u ah, marka ay agagaarkeeda daaq ka weydo, isla markaana ogaato in ay ku nabad galayso.

Sida aan kor ku soo xusnay jeertu iyadoo keli keli aha ama raxan ah ayey habeenkii daaqdaa oo ay biyaha webiga ama harada ka soo baxdaa. Markii ay cabsi ama shanqar dareentana waxa ay u carartaa dhinaca biyaha oo biyaheeda ayey ku dhex jirtaa iyadoo marmar sanka ama madaxa la soo baxda si ay u neefsato. Jeertu waxa ay aad uga qayb qaadataa nafaqaynta biyaha webiga ama harada oo maaddaama ay daaq badan cunto waxa ay biyaha ama agagaarkooda ku daadisaa saalo ama digo aad u tiro badan, taas oo dhulka nafaqo weyn u ah. Sidoo kale biyaha dhexdeeda waxa ku nool kalluun iyo noole kale oo tiro badan oo quuta saxaradeeda.

Saalo=digo ama saxarada xoolaha

Jeertu waxa ay ka mid tahay naflayda ama ugaadha koox u noosha ah, oo waxa ay inta badan u nooshahay qoysas ama xayn isla soo kortay oo is taqaan. Jeertu marka ay berriga socoto waxa aad mooddaa in ay luguhu qaadi karin jidhkeeda aadka u xajmiga weyn maaddaama ay gaagaaban yihiin, hase yeeshie marka ay biyaha ku dhex jirto waxa ay ka fududdahay wax walba, waxana ay u dabbaalataa sida kalluunka iyadoo afar addinleynaysa oo aad mooddo in ay luguhu seebab u yihiin, weyna ku dheeraysaa biyaha dhexdooda.

Haddaba sannad walba marka uu gu'gu curto ee gal waliba buuxsamo, dhulkuna wada cagaar noqdo, oo ah xilli ay ugaadha inteeda badaniba wada orgooto ayey iyana lugadegtaa. Waqtigaa labku aad buu ugu dagaallamaa dheddigga iyagoo midba midka kale la tartamayo, oo uu muujinayo xooggiisa iyo in uu dheddig badan kasbado taasina, waxa ay keentaa in labka qaarkii kooxdii ka baxo, waxana dhacda in ay aad isku dhaawacaan maaddaama ay leeyihiin af aad u weyn iyo ilko khatar ah, dagaalkaasi mararka qaarkood waxa uu keenaa dhimasho ama dhaawac weyn oo gayeysiya curyaannimo joogto ah.

Haddaba labka ku guulaysta dagaalkaasi waxa uu dibadda u eryaa wax alla wixii qaan gaar ah ee lab ah oo dhan, waxana uu dusha ka ilaaliyaa kooxdiiisa oo ka kooban dheddig iyo weylo yar-yar oo aan weli qaan gaarin. Waxa intaa u dheer in uu ilaashado nawaaxiga ama agagaarka ku xeeran oo dhan. Maalintii ayuu mar mar madaxa la soo baxaa isagoo ciyaaya oo maqashiinaya labka meelaha ka dhow in meesha uu lab xoog badani joogo oo aan oggolayn in kooxdiiisa la soo dhex galoo ama loo soo dhawaado.

Xajmi weyn = culeys weyn

Seebab = qoryaha doonta lagu wado

Gu'gu curto = marka roobku bilaabmo

Wiyil (Wiyil gees dheer)

Macluumaad kooban oo ku saabsan wiyisha

	Labka	dheddigga
Joogga	1.8 m	1,6 m
Culayska	3000 kg	2500 kg
Culayska uu ku dhasho	40 kg	40 kg
Inta uu naaska jaqo	2 sano	2 sano
Da'da uu ku qaan gaaro	7 sano	5 sano
Sidkiisa	_____	1,5 sano
Inta ilmo ay dhasho	_____	1 cunug
Inta ay da'diisu gaarto	45 sano	45 sano

Wiyishu waxa ay ka mid tahay xayawaannada berriga ku nool kuwooda ugu waaweyn waxana ay ka mid tahay noolaha dadku adka u xiiseeyo aragtideeda, si uu wax uga ogaado weynaanteeda, maqaarkeeda qaawan ee aan sida naasleyda kale dhogorta lahayn, geeskeeda ku yaal sanka korkiisa iyo guud ahaanba sida uu Ilaahay u abuuray. Wiyisha waxa lagu tiriya xayawaannada dunida ku nool kuwooda ugu faca (da'da weyn) islamarkaana ugu xajmiga weyn, oo waxa la raaciyyaa xamaaratada loo malaynayo in ay ka hadheen deynisaweyiyadii dunida ka dabar go'day.

Dadka baadha raadakii hore waxa ay sheegeen in wiyishu ay ku noolaan jirtay qaaradda Yurub muddo hadda laga joogo 1,500 000 oo sano. Haddaba lafihii iyo raadakii ay dadkaasi heleen waa uu ka duwan yahay wiyisha maanta jirta, laakiin waxa la isku raacsan yahay in lafahaasi ay ahaayeen wiyil waqtigaas noolayd oo jiri jirtay, kuna noolayd dhulkaas laga helay iyo agagaarkiisaba. Wiyishu waa caws iyo biyo ku nool (waxay daaqdaa wixii dhulka ka soo baxa waxayna cabtaa biyaha ku jira webiyada, haraha iyo moqorrada).

Wiyishu waxa ay leedahay lugo gaagaaban oo aad u buur-buuran, kuwaas oo xajin kara jidhka culayska badan ee wiyisha, kuwaas oo suurto geliya in ay ku socon karto kuna ordi karto lugahaas. Wiyishu sida noolaha qaarkoodba ay u nool yihiin waa xayawaanka keli u noosha ah oo waxa la arkaa ugu badnaan dheddig iyo ilmaheedii. Labka iyo dheddiggu waxa ay kulmaan oo kaliya marka ay isku baahan yihiin ka dibna mid waliba goonidiisii ayuu u sii noolaadaa dhinaciisa ayuuna ayda ama kaynta ka galaa marka ay kala dan dhammaystaan.

*Caws iyo biyo ku nool = baad iyo biyo ku nool
Maqaar=harag
Moqor= meel biyo qabatin ah*

Wiyisha iyo xubnaheeda dareemayaasha

Wiyishu waxa ay leedahay inta dareeme ee ay noolaha intooda badaniba leeyihiin, waxana ka mid ah dareenka aragtida, maqalka, urta, dhadhanka iyo dareenka maqaarka. Haddaba haddaan soo qaadanno dareenkeeda aragga ee wiyishu waa mid aad u liita, waxana suurto gal ah haddii qof taagan yahay meel ilaa 30 mitir u jirta oo aannu is dhaq-dhaqaajin in aanay arag. Indhuu waxa ay kaga yaallaan dhafoorrada oo waxa aad mooddaa in ay kala baahsan yihiin ama kala durugsan yihiin, taasina waxa ay sababtaa in marka ay fiirinayso horteeda ay is qalloociso ama ay mid dabto, oo ay labada indhood mid ka mid ah isku qabato si ay wixii horteeda ahaa u aragto. Haddii kale waxa ay eegaysaa waxa uu u noqonayaa laba. Dhinaca maqalka wiyishu waxa ay leedahay maqal aad u wanaagsan oo waxa ay meel fog ka maqashaa sanqadh yar. Sidoo kale ayaa waxa aad u hor marsan dareenka urta, kaas oo ay aad u aamin san tahay, oo dhinicii ay wax ka uriso ayey isku qaaddaa oo ay u oroddan si waxaasi ay u aragto.

Wiyisha iyo sida ay u daaqdo

Dhinaca cuntada wiyishu maaddaama jidhkeeda iyo caloosheeduba ay aad u weyn yihiin, waxa ay cuntaa cunto aad u badan, sidoo kale ayaa waxa ay cabtaa biyo aad u badan maalin walba, waxana ay ka cabtaa webiyada iyo meelaha kale ee ay biyuhu ku jiraan. Haddaba wiyishu waxa ay daaqdaa maalintii oo dhan si ay caloosheedaa qaadka weyn leh u buuxiso, waxase dhici karta haddii meesha ay ku nooshahay ay barwaaqo tahay in ay duhurkii wax yar hadh gasho oo ay u nasato ka dibna casarkii iyo fiidkiiba sii wadato daaqeeda.

Wiyisha iyo dhaqanka Soomaalida

Wiyishu waxa ay ku noolaan jirtay dhulka soomaaliyeed iyo guud ahaanba geeska afrika, waxana u astaan ah magaca wiyl oo ah mid afka Soomaaliga ka soo jeeda. Waxyaabaha aadka loogu xuso wiyisha waxa ka mid ah gaashaanka oo maqaarkeeda ayaa waxa laga samayn jiray gaashaan.

Waxana aan tusaale u soo qaadanaynaa, galowga oo ah shimbir tartan la galay kooxdii habar dugaagga ahaa ee boqoraddii dacawo u haasaawe tegtey, kuna heesay asagoo ku faanaya gaashaanka wiyisha ah ee uu haysto iyo in aan dagaal looga badin karin, geeliisana la dhici karin gaashaanka adag ee uu haysto oo ka samaysan harag wiyleed awgeed, waxana uu yiri tixda gaaban.

*Naa ninkan galaw la leeyahay
geesinimo daraadeed geeliisa lama dhicin
laba galac garbaha saar oo gaashaan wiyla qaad
ee dayooy ma ila dadab galaysaa.*

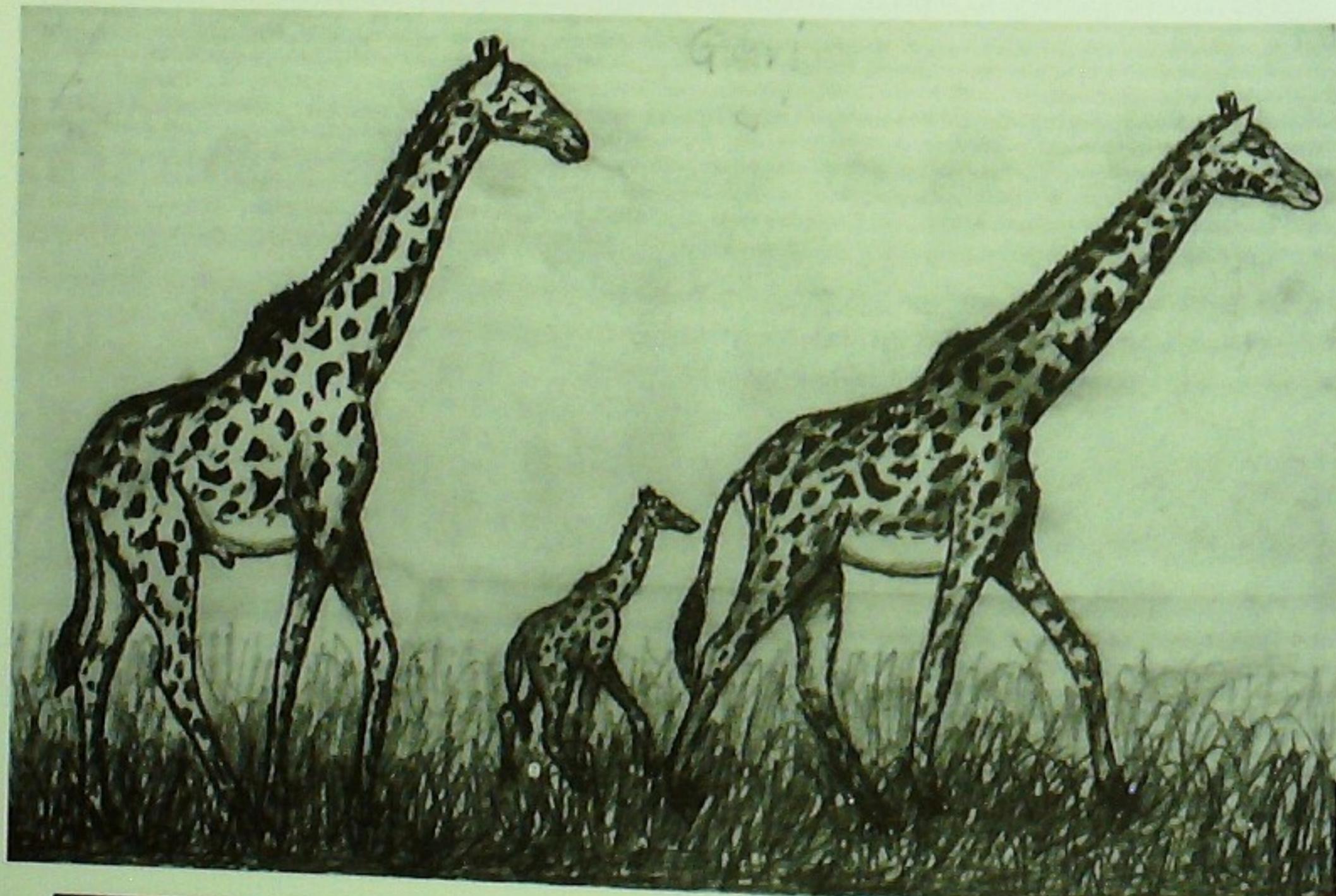
Waxa kale oo jirta hees ay carruurtu ku heesaan oo ah
*"Wiyileey wiyileel wiyl caanoodeey
candho dheer masallaay gees gees mudayee"*

Geri

Gerigu waa xayawaanka ugu dheer noolaha berriga ku nool, dherekeeduna waxa uu gaadhaa saddex qof oo la is korsaaray jooggood.

Macluumaad kooban oo ku saabsan geriga

	Labka	dheddigga
Joogga	5,5 m	5 m
Culayska	1200 kg	900 kg
Culayska uu ku dhasho	100 kg	100 kg
Inta uu naaska jaqo	6 bilood	6 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	5 sano	4 sano
Sidkiisu	—	15 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	1 cunug
Inta ay da'diisu gaarto	20 sano	20 sano

Gerigu waa xayawaanka ama noolaha ugu dheer nafleyda ku nool berriga. Waa naasley dhasha ilmo nool isla markaana nuujisa ilmaheeda. Midabaka gerigu waxa uu u eg yahay bunni diilimo caddaan ah lagu xardhay, waxa dhici karta in midabka bunniga ah ee ay qaarkood leeyihiin uu noqdo bunni madow xigeen ah oo ifaya, halka ay qaar kalena ka noqon karaan bunni caddan xigeen ah oo aan sidaas u iftiimayn. Midabbadaa aan soo sheegnay oo loo yaqaan cawl cad iyo cawl madow ayaa gaar ahaan bogga hoose waxa uu iskugu soo ururaa hal midab, ha ahaado caddan boodhe ah ama cawl caddan xigeen ah.

Geriga oo aan soo sheegnay midabkiisa ayaa aan lahayn dhogor badan oo korkiisa ka muuqata, taasina waxa uu la qabaa noolaha ama ugaadha ku nool Afrika oo dhan. Haddaba waxa jirta marka uu roobku da'o ee dhulku barwaqaqobo waxa dhacda in ay dhogor goostaan oo ay duftii jiilaalku ka dhacdo. Geriga labka iyo dheddigguba waxa ay leeyihiin laba gees oo in la gamuumay aad mooddo oo aan fiiq-fiiqnayn, waxaan ulajeedaa labada gees afkoodu ma laha caarad fiiqan oo wax daloolin karta sida geesaha ugaadha kale ee ay biciidka iyo deeradu ka midka yihiin.

Gerigu waxa uu jecel yahay in uu ku noolaado dhulka cawska iyo dhirta isku dhex jirka ah leh ee la dhex mari karo. Waxa uu neceb yahay kaymaha jiqda ah ee ay laamaha dhirtu is haystaan, sababta oo ah waxa dhib ah in uu dhex maro. Dheddiggu waxa ay intooda badan u nool yihiin koox-koox ama qoys ka kooban hooyo, gabdhaheeda iyo carruurteeda. Labku waxa uu inta badan u nool yahay keli-keli, waxana uu kooxda soo dhex gala inta badan marka uu dheddig u baahdo, sidoo kale dheddigguna u baahan yahay. Ka dibna markuu muddo la noolaado waxa uu ku noqdaa gooni daaqnimadiisa.

Gamuuman = gees go'an oo aan fiiqneyn

Dufta = dhogorta

Geriga qoortiisa dheer oo Ilaahey gaarka uga dhigay waxa ay u suurto gelisaa in uu ka badbaado tartanka ay caws iyo biyo ku noosha kale ugu jirto daaqa iyo cawska. Gerigu waxa uu baar daaqaa dhirta dhaa-dheer ee aanay ugaadha kale gaadhii karin. Waxa kale oo ay qoortaa dheeri u tahay qalab uu u adeegsado in uu meel dheer ka arko wixii cadow ah oo soo weeraraya.

Qaabka uu Ilaahey u abuuray geriga

Gerigu waxa uu u gaaban yahay qaarka danbe oo labada addin ee danbe waxa aad mooddaa in ay ka gaaban yihiin labada jeeni ee hore. Geriga waxa uu dhib ka haystaa marka uu biyaha cabbayo iyo marka ay dani ku qasabto in uu dhulka caws ka daaquo. Waxana uu sameeyaa inta uu labada jeeni ee hore kala durkiyo ayuu biyaha cabbaa, waana marka uu ku jiro xaaladda ugu khatarsan oo inta uu libaaxu soo gaado ayuu dhuunta kaga dhegaa ama tunka ka fuulaa.

Gerigu waxa uu leeyahay cag ballaadhan oo sida cagta geela ah, taas oo ay carjaw ama ciddi adagi ku dahaaran tahay.

Cuntada

Gerigu waxa uu aad uga helaa caleemaha dhirta iyo laamaha jilicsan ee curdinka ah oo ku yaal baarka geedaha, waxana arrintaa u fududeeya qoorta dheer iyo debnaha wax laacidda iyo soo qabsashada laamaha ku habboon. Gerigu waxa uu leeyahay carrab dheer oo isaga laftiisa laaca wixii ka fog oo aad u xoog badan.

Cabbitaanka: Gerigu biyaha waxa uu cabbaa marka uu arko meel ay ku jiraan, haddiise uu waayo biyo muddo dheer wuu qadi kara oo waa uu sugi karaa, sababtuna waa isagoo inta badan daaqa laamaha iyo caleemaha qoyan ee dhirta kuwaas oo dheecaan siiya.

Addin = lugta dambe

Jeeni = lugta hore

Curudin = laamaha caaraddooda hore ee jilicsan

Baar daaq = cuna laamaha jilicsan ee geedaha

Lo' Dibadeedda (lo'gisid)

**Macluumaad kooban oo ku saabsan lo'gisida
(lo'dibadeedda)**

	Labka	dheddigga
Joogga	1.6 m	1,5 m
Culayska	700 kg	600 kg
Culayska uu ku dhasho	40 kg	40kg
Inta uu naaska jaqo	1 sano	1 sano
Da'da uu ku qaan gaaro	8 sano	4 sano
Sidkiisa	—	11 bilood
Int ilmo ay dhasho	—	1 cunug
Inta ay da'diisu gaarto	20 sano	20 sano

Lo'gisida waxaan uga hadli doonaa laba nooc oo aad u kala duwan, mid ahaan oo ah tan waaweyn ee loo yaqaan (Buffel) ayaan halkan kaga hadli doonaa. Lo'gisidan noocan ahi waa mid qaaradaha intooda badan ku nool marka laga reebo Austaraaliya iyo Antaartiska. Lo'dibadeeddaani waxa ay ku jirtaa ugaarta iyo naasleydaba kuwooda ugu waaweyn, waxayna ku nooshahay meelo badan oo adduunka ka mid ah iyadoo dabecadaha iyo cimilooyinkaa kala duwanba la qabsatay.

Yurub iyo woqooyiga Ameerika waxa ay ku nooshahay meelaha sannadka intiisa badan uu barafku fadhiyo, halkaas oo inta ay barafka dhagaxoobay kala xaartaan jirriiddii cawska **dunnaaga** ahaa oo dhulka ku aasmay kala soo baxaan.

Aasiya waa meesha kaliya ee lo'gisida waaweyn qaybo ka mid ah la rabbeeyey oo la adeegsado iyada oo looga faafidaysanayo qodaalka beeraha iyo jiididda waxyaabaha culus iyagoo lagu xiro gaari laba shaag leh. Haddaba lo' dibadeedda noocaas ah ayaa iyana waxa ay ku nooshahay dhulka siman ee cawsleyda ah ee ku yaal Afrika, gaar ahaan Afrikada bari iyo tan koonfureedba.

Lo'dibadeeddaasi waxa ay u nooshahay wadar iyo kooxo, taasina waxa ay u suurto gelisaa in ay cadowga iska kaashadaan oo aan si fudud libaaxa iyo dugaagga kale u soo weerari karin, haddii uu soo weerarona inta badan wuu ku guul darraystaa.

Dunnaa= cawska gaboobay ee sannadkii hore

Lo'gisida midabkeedu waa midab dameeri madow xigeen ah, waxa ay leedahay astaamaha lo'da oo dhan sida geesaha, sinka ballaadhan, tuurta, raafafka, iyo qanjaafulaha. Waxa intaa u dheer iyadoo marka ay soconayso iyo marka ay ordaysaba u qaab eg lo'da. Lo'da noocan ah, labku inta badan waxa ay daaqaan ama ay socdaan dhinacyada halka ay dheddiga iyo weyluhuna dhexda ku jiraan, taas oo badbaado u ah oo ka badbaadisa dugaagga khatarta ah. Sidaa ay tahay dibiga qoodha ahi mar walba waxa uu ku guud wareegaa lo'da inteeda kale, si uu dusha uga ilaaliyo haddii cadow soo weerarona wuu ku gadoodaa oo waxa uu kala hortagaa dagaal iyo dirir, isagoo geesihiisa iyo madaxiisa weyn ku dagaallamaya.

Xilliga gu'ga, marka roobku bilaabmo ayey ugaadha inteeda badani wada rintaa, xilligaas ayey lo'gisiduna lugadegtaa, waxa bilaabanta in dibidu aad u dagaallamaan, waayo horaa loo yidhi "qoodhi qardabo iskama dayso" Dibiga ugu xoogga badan aya dheddigga kolba saca ama qaalinta rimaysa is xijiya, inta kale waxa la yiraahdaa urureyaal oo marka uu wax yar ka fogaado ayey ku boodaan neefkii ka dibna wuu kala eryaa dibigii qoodha lo'da ahaa. Qiyaastii 11 bilood ka dib xilligii ay rintay wax yar ka hor marka sannad laga soo wareego ayey wada dhalaan, markaasay weylaha iyo inta tabarta daraniba waxa ay khatar u yihiin in dugaaggu laayo.

Gadooddan = lo'du marka ay carooto waa ay gadooddan

Urure = debiga yar oo gaangaadhka ah ee aan qoodha ahayn

Shaag = lugaha baabuurta

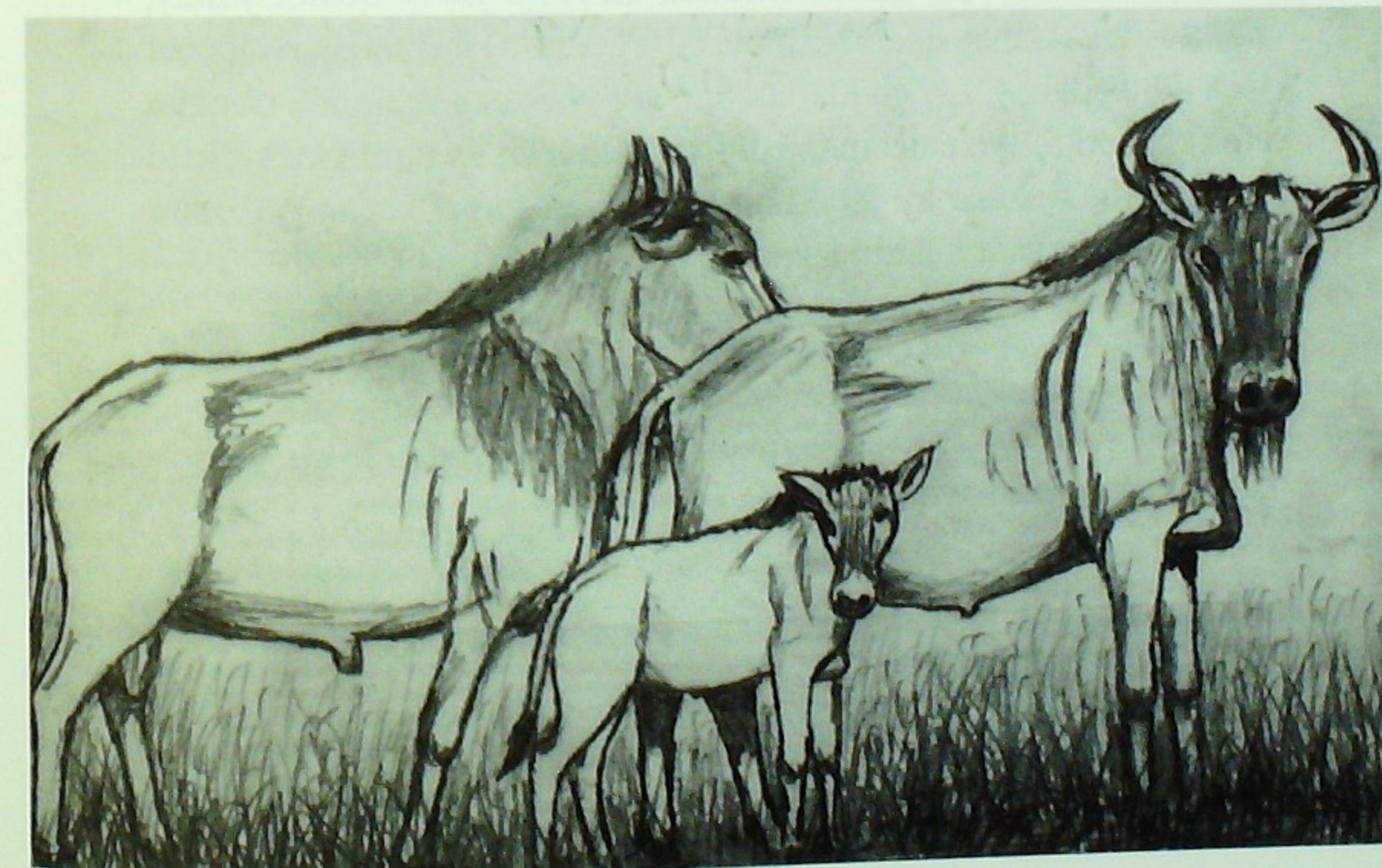
Raaf = ciddiyaha xoolaha

*Qanjaaful = ciddiyo dheeraad ah oo ay leeyihin lo'da iyo ariga
luga degtaa=orgootaa ama rintaa*

Lo'dibadeedda nooca labaad (lo'gisida nooca yaryar)

Macluumaad kooban oo ku saabsan lo'gisida yar yar

	Labka	dheddigga
Joogga	1 m	1 m
Culayska	175 kg	155 kg
Culayska uu ku dhasho	25 kg	25kg
Inta uu naaska jaqo	1 sano	1 sano
Da'da uu ku qaan gaaro	2 sano	3 sano
Sidkiisa	—	9 bilood
Inta ilmo ee ay dhasho	—	1 cunug
Inta ay da'diisu gaarto	15 sano	15 sano

Lo'gisida nooca labaad wey ka yar yar tahay noocii aan hore u soo sheegnay, waxana sida lo'da kaleba ay ku nooshahay dhulka safaanaha loo yaqaan ee ku dhaca Afrika. Lo'da noocan ah markaad u fiirsato waxaad mooddaa in ay iska dhaleen laba jinsi oo kala duwan sida sac iyo dameer, waayo dhinac waa ka lo'oo waxa ay wadataa astaamihii lo'da, dhinaca kalena waxaad mooddaa dameer, oo waxa aad ka dareemaysaa astaamihii gammaanku lahaa.

Waxa ay leedahay geesihii, tuurtii, sankii lo'da iyo wajigii ama madaxii ballaadhnaa ee lo'da. Sidoo kale ayaa ugaadha noocan ahi waxa ay leedahay astaamihii gammaanka oo waxa ay leedahay gammihii dameeraha (sayn ayaa tuurta ilaa madaxa isku xirta), intaa waxa u dheer in ay leedahay dabadii ama sayntii dameeraha iyo weliba marka ay ordayso waxa ay u biqlaysaa sida dameeraha.

Muuqaalkeedu waa dameeri midab cawlani ku dheehan yahay, waxa ay u yar tahay qaarka danbe, laba gees oo isku soo qaroofanna waa ay leedahay. Lo'gisida noocan ahi waxa ay daaqdaa doogga ama cagaarka, iyo caleemaha dhirta oo markii ay dantu ku kallifto ay dhilato, waxase ay jeceshahay meesha gubadka ah oo intuu roob helay cagaar cusubi ka soo baxay.

Gammaan = qooblayda ay ka mid yihiin fardaha, dameeraha iwm

Darrooro = gu'gu curto

Luga deg = marka ay rimayso (waxana loo adeegsadaa lo'da iwm)

qaroofan=qalloocan

Xilliga abaarta waxa ay gashaa socdaallo dhaadheer oo waddan ilaa waddan kale ayey iskaga gudubtaa, socodkaa waxa ay ku dhixmaraan webiyo, dooxooyin iyo dhul khatar ah oo ay u kala gooshaan, halkaana waxa kaga dhinta tiro badan oo ah kuwa ugu taagda daran, ha ahaadaan kuwo jirran, kuwa da'da ah ama yaryar..

Lo'gisida labka iyo dheddigguba waxa ay ku qaan gaaraan qiyaastii saddex sano, halkas oo labkuna koox uu maamulo ku samaysto dheddigguna ay doorato kooxdii ay la noolaan lahayd. Sida ugaadha kale ayey marka gu'gu darrooro wada luga degtaa, waxana ay dhalaan xilliga dayrta oo weli barwaqo lagu jiro. Weylaha lo'gisidu marka ay dhashaanba qiyaastii 15 daqiiqo ka dib wey ordaan oo hooyadood ayey dhinaca ay u socoto u raacaan.

Lo'gisida noocan ahi kama qalooto oo ma eryaan ugaadha kale ee la daaqaysa ama ku dhex nool, waxa la arki karaa raxan lo'gisi ah oo ay isku dhex nool yihiin biciid, dameer farow, deero iyo ugaadha kale oo tiro badan. Haddaba wada daaqiddaas iyo isweheshigaasi waxa uu ka badbaadiyaa dugaagga khatarta ah oo soo weeraraya.

qalooto= xayawaan kale la kulmo asagoo aan ka baqan

darroor = roobku marka uu bilaabo da idda

Goodirka

Macluumaad kooban oo ku saabsan goodirka

	Labka	dheddiga
Joogga	1,7 m	1,5 m
Culayska	250 kg	200 kg
Culayska uu ku dhasho	8 kg	8kg
Inta uu naaska jaqo	9 bilood	9 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	2 sano	2 sano
Sidkiisa	—	8 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	1 cunug
Inta ay da'diisu gaarto	15 sano	15 sano

Goodirku waxa uu ka mid yahay ugaadha waaweyn ee laga helo waddannada ku dhaca bariga iyo koonfurta Afrika, halkaas oo uu ku nool yahay dhulka safaanaha ah ee ay dhirta waaweyni ku yar tahay cawska iyo biyahana leh. Goodirku halkaas ayuu ka helaa noloshiisa oo ah baadka uu u baahan yahay iyo biyaha oo lagama maarmaan u ah dhammaan noolaha oo dhan.

Goodirka midabkiisu waa bunni madow xigeen ah oo ay ku dhilan yihiin diilimo caddaan ah oo dhabarka ilaa bogga hoose gaara. Wawa kale oo goodirka u astaan ah in uu leeyahay geeso aad u dhaadheer oo mar maroora, kuwaas oo dhaadheer oo gaara qiyaastii hal mitir. Geesahaas aan soo sheegnay waxa leh labka, dheddiguse geeso ma laha. Goodirka dhererkiiisu waxa uu gaaraa qiyaastii 170 cm waxana uu culayskiisu gaaraa 200 kg ilaa 250 kg.

Goodirku waxa uu aad ugu egyptay lo'da marka loo eego tuurta iyo dhammaan qaarka danbe oo dhan, wajigiisu waa qaabka riyaha, tuurta ilaa qadaadkana waxa isku xirta gammo ama duf adag oo aad gammihii dameeraha mooddo. Sidoo kale ayuu caashana ku leeyahay gammahaas. Goodirku waa caws iyo biyo ku nool daaqa doogga dhulka, caleemaha dhirta oo uu dhisho iyo isaga oo ay u astaan tahay in aannu ka fogaan meelaha biyaha leh. Waa noole nabadda jecel sababtaas ayey waddanno badani calaamad uga dhigteen si loogu garto nabad jacaylka.

Baad iyo biyo ku nool = ugaadha aan hilibka cumin ee cawska iyo dhirta ku nool

Ku dhilan yihiin = ku xardhan yihiin

Qadaadka = jeegada

Garanuug

Macluumaad kooban oo ku saabsan garanuugta

	Labka	dheddigga
Joogga	1,9 m	1,8 m
Culayska	280 kg	220 kg
Culayska uu ku dhasho	12 kg	12 kg
Inta uu naaska jaqo	10 bilood	10 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	3 sano	3 sano
Sidkiisa	—	9 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	1 cunug
Inta ay da'disu gaarto	15 sano	15 sano

Garanuugtu waa nooc ka mid ah ugaadha waaweyn ee ku nool dhulka safaanaha iyo safaanaha u ekaha ku dhaca qaaradda Afrika. Waxa aad looga helaa oo ay ka heshaa dhulka aan kaymaha jiqda ah ahayn ee bannaan, isla markaana aan madhnayn ee isku dhaxjirka ah. Meelahaas oo cawska iyo geed gaabka teel teelka ah iskugu jiraan oo ay dhex socon karto. Garanuurtu waxa ay leedahay lugo dhuudhuuban oo dhaadheer iyo weliba qoor dheer oo aad tan geela mooddo.

Garanuugtu waxa ay leedahay astaan ay kaga duwan tahay geriga, oo ah in ay labada lugood ee danbe dhaadheer yihiin, halka ay geriga iyo ugaadha inteeda badanba ay labada jeeni ee hore dhaadheer yihiin. Garanuugtu inta badan sida cawsha iyo deerada doogga ama cawska ma daaqdo, haddii aanay dani ku qasbin. Waxa la arkaa inta badan iyada oo geedaha inta ay labada jeeni kor u qaado laamaha jilicsan ka cunaysa, waxayna samaysaa sida riyaha in ay dhirta saloolato.

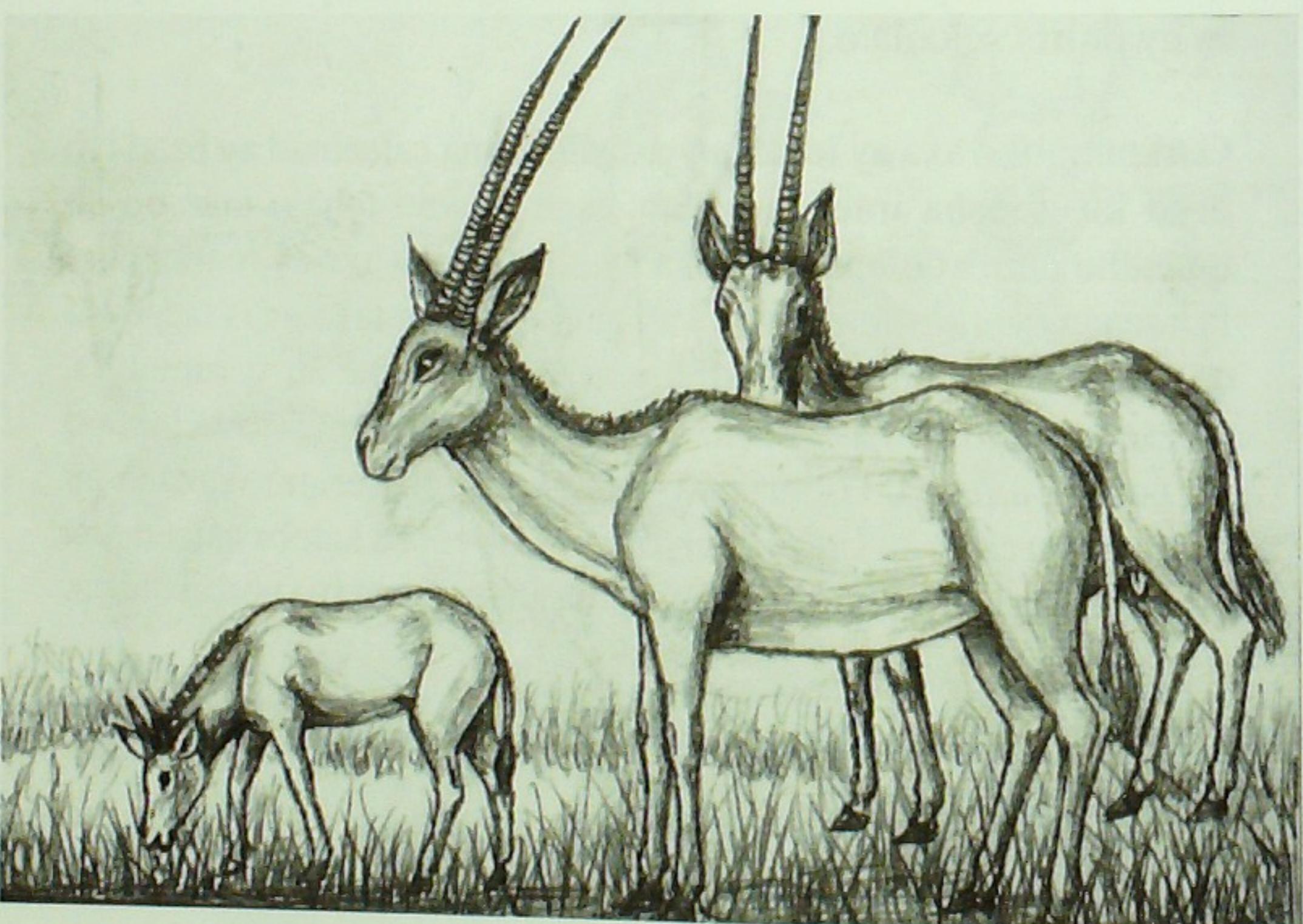
Garanuugtu waxa ay leedahay astaamo ama calaamad ay baad iyo biyo ku noosha inteeda badan kaga duwan tahay, taas oo ah ugaadhu ama xooluhuba marka ay kacayaan waxa ay marka hore la kacaan qaarka danbe, halka ay garanuugtu marka ay is taageyso qaarka hore la kacdo, taasina waa arrin u gaar ah garanuugta. Garanuugtu marka ay socoto waxa ay isla qaaddaa labada lugood oo is xiga ama isku dhinac ah, sida geela iyo geriga. Waxana ay cuntaa oo u calaf ah sida baad iyo biyo ku noosha kaleba caleemaha geedaha iyo laamaha jilicsan ee qajida ah ee dhirta iyo ubaxa dhirta.

*Kaymaha jiqda ah = eyda xidhka ah oo aan la dhexmari karin
 Astaan = calaamad
 Saloolataa = fanataa
 Jeenyaha = lugaha hore*

Biciidka

Macluumaad kooban oo ku saabsan biciidka

	Labka	dheddigga
Joogga	1,2 m	1,2 m
Culayska	150 kg	145 kg
Culayska uu ku dhasho	7 kg	7 kg
Inta uu naaska jaqo	6 bilood	6 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	3 sano	3 sano
Sidkiisa	—	9 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	1 cunug
Inta ay da'disu gaarto	10 sano	10 sano

"Bur dareema ah oo balli ku ag yaal baadi goobyoo biciidkuba waa" Heestan hees xoolaadka ah oo loo qaado lo'da marka la waraabinayo waxa loola jeedaa raaxo jacaylka, xasilloonida iyo nabaddu waa astaan lagu yaqaan biciidka. Sheeko dhaqanka Soomaaliyeed ah oo carruurta looga sheekeeyo ayaa waxa ay tahay in beri hore dacawo aad u naxariis darani ay lahayd laba dameer, kuwaas oo ay si xun u adeegsan jirtay oo ay ula dhaqmi jirtay. Maalin maalmaha ka mid ah ayey labadii dameer ka baxsadeen oo ay duurka galeen. Labadii dameer waxa ay heleen meel barwaaqo ah oo biyona leh oo aan cadow iyo wax laga cabsadona lahayn.

Muddo markay sidii u noolaayeen ayaa waxa dhacday abaar aad u xun oo dad iyo xooloba saamaysay. Labada dameer midkii weynaa oo doqon ahaa ayaa yiri „*anigu waxaan ku noqonayaa dacawadii i dhibi jirtay, isaga oo leh wax uun bay na siin lahayd ha yaraato hase badnaatee halkanse waan ku dhimanaynaa oo waxba kama helayno*“. Dameerkii yaraa wuu diiday oo waxa uu yiri „*intaan gumaysi iyo dhib doonan lahaa halkan aan ku dhinto*“. Dameerkii weynaa waxa uu ku noqday dacawadii, markuu u gacan galayna waxa ay ku samaysay dhib aannu weligii sugayn in ay ku dhici karto. Dameerkii yaraa waxa markiiba u darrooray roobkii waxana uu helay raaxadii uu haystay mid ka sii fiican.

Dacawadii markii ay in muddo ah ciqaabaysay dameerkii weynaa ayey maalintii danbe ku tidhi „*hadda ii gee dameerkii yaraa adaa iga kexeyeye*“ . Inta ay soo fuushay ayey weliba dil iyo rafaadna ugu dartay. Dameerkii yaraa ayaa arkay saaxibkii oo fool xumada iyo dhibta ka muuqata aad yaabayto, intaa waxa u dheeraa iyadoo weliba ay dacawadii dusha ka saaran tahay oo ay dilayso. Sidaas ayuu dameerkii biciid iskugu beddelay oo uu u yeeshay geesaha dhaadheer, markuu cadhadii geesahaa dhaadheer yeeshay ayuu dacawadii isku qaaday oo uu labadii gees intuu dabada ka geliyey dilay, halkaas ayey labadii dameer ku noqdeen biciidyo.

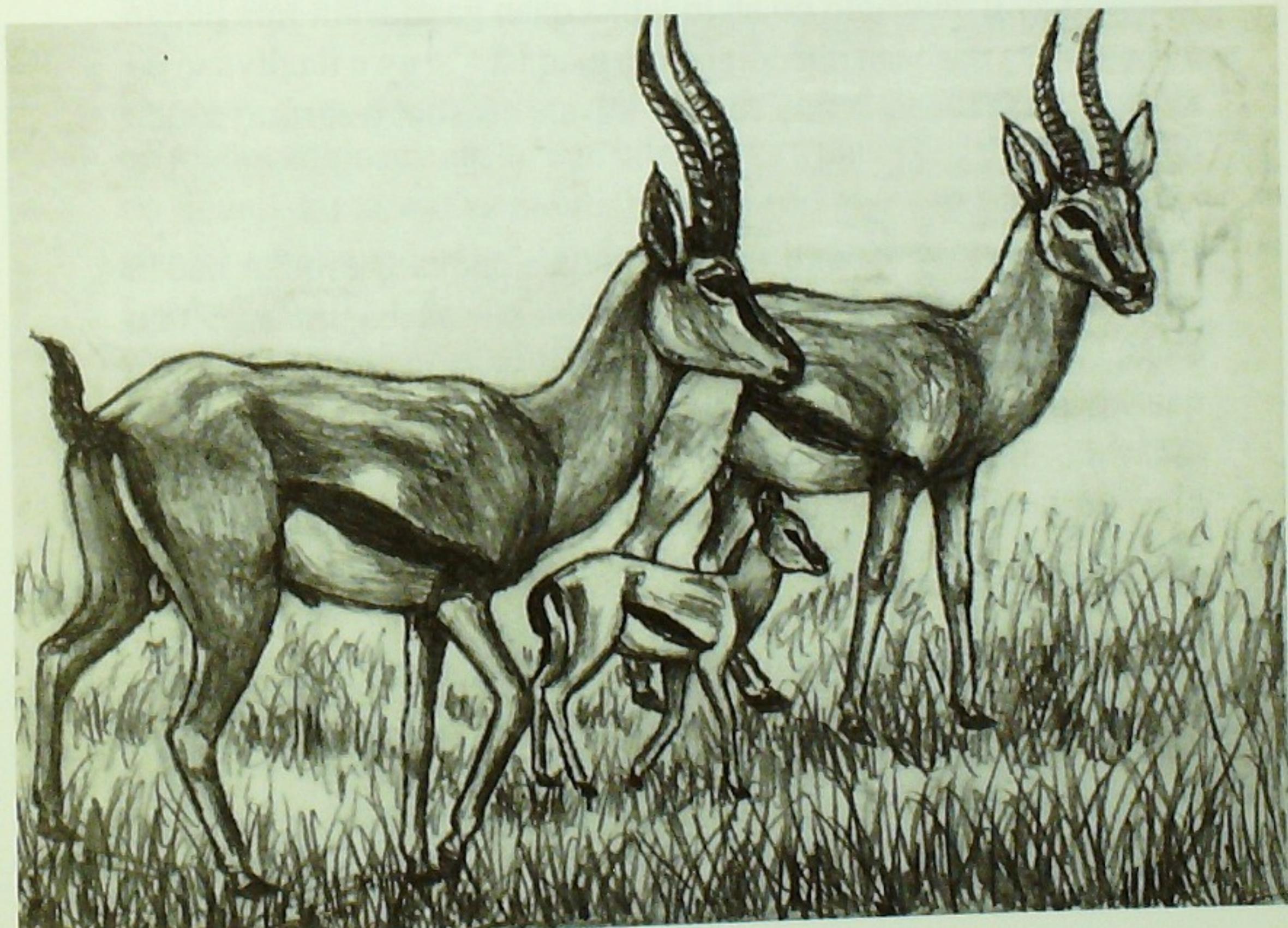
Biciidku waxa uu ka mid yahay ugaadha duurka kuwooda ugu waaweyn, waxana uu ku nool yahay meelaha aan dhirta badneyn ee cawsku ku badan yahay. Waa noole ama nafley nabad jecel oo inta badan biciidka waxa dhex daaqa ugaadha yar yar ee ay deerada iyo sagaaradu ka mid tahay. Muuqaalka guud waxa uu leeyahay waji caddaan iyo madow isku dhafan oo aad u qurux badan. Midabkiisu waa dhiin cad oo diilin madow caasha iyo dhinacyada ku leh, bogga hoosena waa caddaan. Biciidku madaxa iyo wajiga waxa uu uga eyahay riyaha, qaarka danbena waxaad mooddaa dameer oo waxa uu leeyahay sayntii dameeraha.

Xilliga barwaqaqda ayuu rimaa waxana uu sidkiisu yahay 9 bilood oo uu ku dhalaa. Biciidka qaan gaarka ah jooggiisu waxa uu gaaraa qiyaastii 120 cm halka uu culayskiisuna gaaro qiyaastii 200-210 kg. Biciidku lab iyo dheddigba waxa uu leeyahay geeso aad u dhaadheer oo gaadha qiyaastii 1mitir, wax yar ayaa dheddigga geesohoodu ka gaaban yihiin. Waxa uu ku jiraa ugaadha kooxaha u nool waxana kooxda biciidka ahi u noolaan kartaa 10-50 neef oo ugaadh ah.

Deerada

Macluumaad kooban oo ku saabsan deerada

	Labka	dheddigga
Joogga	90 m	70m
Culayska	65 kg	70 kg
Culayska uu ku dhasho	5 kg	5 kg
Inta uu naaska jaqo	5bilood	5 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	2 sano	2 sano
Sidkiisa	—	5 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	1-2 ilmo
Inta ay da'diisu gaarto	8 sano	8 sano

Deeradu waxay ay ka mid tahay ugaadha dhex-dhexaadka ah ee ku nool dhul daaqueenka cawska leh ee ku yaal bannaanka ay dhirtu ku yar tahay ee loo yaqaan safaanaha ee ku dhaca bariga iyo badhtamaha Afrika. Sidoo kale ayey deeradu waxa ay ka mid tahay naasleyda noocyadeeda kala duwan ee dhala ilmaha nool ee ilmohoodana naaskooda ku koriya (ilmahooda jaqsiiya caanaha naasahooda). Deeradu sida aan in badan oo ugaadha ahba ku soo aragnay waxa ay u nooshahay xayn xayn, mararka qaarkii Aad u tiro badan oo gaadha ilaa boqollaal.

Deerada oo ka mid ah baad iyo biyo ku noosha aan ka maarmin meelaha biyaha iyo cawska leh waxa aad looga helaa agagaarka meelaha biyo qabatinnada ah. Sida noole waliba xeer iyo qaab nololeed u leeyahay ayay deeraduna waxa ay leedahay qaab nololeed ay u dhaqanto oo ah in labka qaan gaarka ahi inta badan ay baasha ka daaqaan dheddigga iyo maqasha si ay u ilaaliyaan oo ay uga warqabaan wixii cadow ku ah ee soo weeraraya una ogaadaan.

Deeradu waxa ay ka mid tahay nafleyda aadka u orodka badan waxana ay ordi kartaa qiyaastii 85 km halkii saacba, intaa waxa u dheer iyada oo kor u booddo aad u sarraysa samaysa, oo mararka qaarkii geedaha jidhida ah ee ka hor yimaadda booddo kaga tallawda. Sidaan horeba u soo sheegnay deeradu waa caws iyo biyo ku nool oo waxa ay ku nooshahay ee ay cuntaa waa uun cawska iyo caleemaha dhirta iyo biyaha oo ay aad u cabto.

Biyo qabatin = sida har ama war

Baasha = dhinaca

Jidhi = waa dhirta gaagaaban

Inta badan sida adhiga iyo xoolaha kale ee caadiga ah ayey deerada iyo ugaadha kaleba orgootaa xilliga roobka ee dhulku barwaqaqda yahay, markaas oo xafiiltan iyo hirdan badani ka dhex dhaco labka qaan gaarka ah. Is hirdankaasi iyo dirirtaasi waxa ay socotaa ilaa mid ka mid ahi ugu xoog badnaado oo uu xaynta isagu maamulkeeda la wareego.

Kuwii laga adkaaday waa in ay xaynta ka dhex baxaan oo ay meel kale ku noolaadaan. Labkii ku guulaystay ayaa xaynta wada orgeeya waxana ay dheddiggu ilmaha sidaan oo sidkoodu yahay muddo 5 shan bilood dhan. Ka dib ayey inta badan xilliga dayrta wada dhalaan, xilligaas oo dhulkuna roobban yahay biyuhuna balli walba wada ceegaagaan.

Muuqaalka guud

Deeradu waxa ay leedahay midab cawlaan ah oo laba diillimood oo madow dhinacyada ku leh, intaa waxa u dheer bog cad oo hoosta oo dhan isku xira. Deeradu lab iyo dheddigba waxa ay leedahay geeso wax yar gadaal u jiifa afka horena soo foorara oo hore eegaya. Labku wuu ka geeso dhaadheer yahay dheddigga waxana ay geesahaa haystaan ama wataan noloshooda oo dhan, haddii aanu shil ka ridin ama aannu dhaawac kale soo gaarin. Culayska ama xajmiga deeradu waa 50-70 kg waxana inta badan waaweyn labka oo dheddiggu waa yaryar yahay. Joogga deerada qaan gaarka ah lab iyo dheddigba waxa uu gaaraa 70-90 kg.

Ceegaagaan = buuxaan

Shil = isku dhac

Hirdan = loolal ama dagaallan

Xajmi = weynaan

Doofaar dibadeedka

Macluumaad kooban oo ku saabsan doofaarka

	Labka	dheddigga
Joogga	70 cm	65 cm
Culayska	70 kg	60 kg
Culayska uu ku dhasho	800g	800 g
Inta uu naaska jaqo	3 bilood	3 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	2 sano	1.5 sano
Sidkiisa	—	4-5 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	3-7 ilmo ah
Inta ay da'diisu gaarto	11 sano	12 sano

Doofaar dibadeedku waxa uu ka mid yahay naasleyda dhasha ilmaha nool ee ubadkeeda caanohooda ku koriya. Doofaar duureedku waxa kale oo uu astaamo badan la wadaagaa baad iyo biyo ku noosha faraha badan ee ku nool meelo badan oo adduunka ka mid ah, waxana laga helaa qaaradaha Afrika, Aasiya iyo qaaradda Yurub. Haddaba waxaan soo qaadanaynaa doofaar dibadeedka ku nool dhul cawseedka bariga Afrika, halkaas oo ay ugaadh jaadad badani ku nooshayah.

Muuqaalka doofaar dibadeedka

Doofaarka muuqaal fool xun oo aan qurux badnayn ayaa lagu tilmaamaa inta badanna waxa lagu asteeyaa waxyaabaha xunxun oo la isku caayo. Waxa uu leeyahay madax weyn, qoor gaaban, indho yar-yar, san ballaaran iyo dhego aan wax badan madaxiisa ka sarreyn. Doofaarka midabkiisu waa boodhe dameeri xigeen ah, waxa uu duf ku leeyahay dhabarka oo dhan laga bilaabo dabada illaa madaxa korkiisa, meelo badan oo qaawan oo aan dhogor lahaynina wey ku yaallaan korkiisa. Doofaarku waxa uu sanka korkiisa ku leeyahay laba mici oo kor u jeeda. Waxa kale oo uu doofaarku leeyahay dabo ama sayn kor u taagan oo duf ama bulbul ku leh halka u dambeysa. Intaas waxa u dheer lugo gaagaaban oo qoobka ku leh ciddiyaha ariga oo kale. Doofaarka waxa u astaan ah ama u caado ah in marka uu daaqayo iyo marka uu socdo labadaba uu bixiyo shanqar ama cod.

Dareen wadayaasha iyo sida uu u adeegsado.

Dareenka urta oo ah mid aad u horumarsan kana caawiya urta oo uu ku garto wixii cadow ku ah oo soo weeraraya iyo wixii isaga anfacaya oo uu cunayo. Sidoo kale ayaa waxa aad u horumarsan dareenka maqalka oo si fudud ayey dhegaha doofaarka sanqarta u dareemaan.

Meelaha laga helo doofaarka safaanaha Afrika ku nool

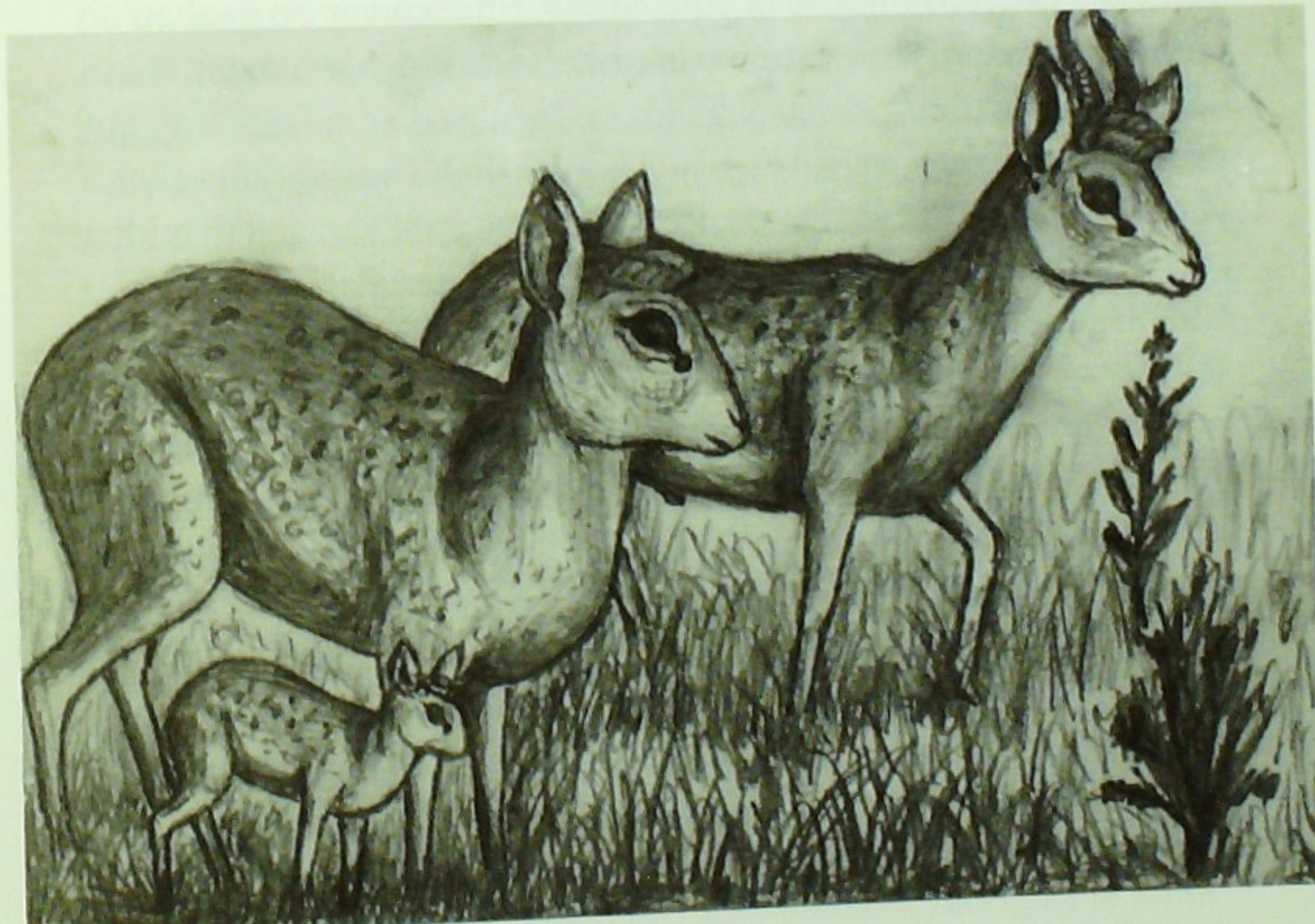
Doofaarka bariga Afrika ku nool gaar ahaan dhul daaqueenka safaanaha waxa laga helaa meelaha aan dhirtu ku badneyn ee daaqa leh, waxa kale oo laga helaa buuraha babacyadooda meelaha ay beeruhu ka ag dhow yihiin, halkas oo uu beeraha dadka ka cuno gaar ahaan marka ay galleydu dhasho oo ay caanaleyda tahay. **Cuntada** doofaarku waa caws iyo biyo ku nool sidaan horeba u soo sheegnay oo waxa uu ku nool yahay daaqa iyo caleemaha dhirta ee dhulka ka baxa, waxana uu inta badan ka ag dhow yahay oo laga helaa meelaha biyaha leh oo uu ka cabbi karo.

Dareenka aragtida ee doofaarku ma fiicna oo waa laga fiican yahay, waxana uu inta badan kaga kalsoon yahay sidaan horeba u soo sheegnay midka maqalka iyo kan urta. Waxa aad u dhiba maaddaama uu gaaban yahay, dhul daaqueenka cawska badanna uu ku nool yahay, waxa u soo gabbada dugaagga khatarta ku ah orod aad u dheerna ma ordo oo markiiba waa la gaadhaa.

Sagaarada

Macluumaad kooban oo ku saabsan sagaarada

	Labka	dheddigga
Joogga	45 cm	45 cm
Culayska	8 kg	7 kg
Culayska uu ku dhasho	200 g	200g.
Inta uu naaska jaqo	4 bil	4 bil
Da'da uu ku qaan gaaro	1 sano	1 sano
Sidkiisa	_____	3 bilood
Inta ilmo ay dhasho	_____	1- 2 ilmo
Inta ay da'diisu gaarto	7 sano	8 sano

Sagaarada ” Harag sagaaro iiga kac mooyee iiga durug ma laha” maahmaahdani waxa ay innoo sheegaysaa yaraanta ay sagaaradu yar tahay. Intas oo keliya laguma soo koobine waxa kale oo yaraanta sagaaro tusaale loogu soo qaataa marka la maah-maahayo ”Sagaaro tun qaybsama ma laha”.

Sagaaradu waxa ay ka mid tahay naasleyda kuweeda ugu yaryar oo ku nool ama laga helo qaaradda Afrika inteeda badan. Sagaaradu waxa ay ku nooshahay oo laga helaa meelaha cawsku ku yar yahay ee buuraha babacyadooda ah, halkas oo ay ka hesho jidhi ama dhir yar oo teel teel ah oo ay ku gabbato.

Magaca sagaaro waa wadar oo waxa uu ka dhixeyaa labka dheddigga iyo wixii ay dhalaan, waxase si gaar ah magac u leh dheddigaa oo la yiraahdo **yac** iyo labka oo la yiraa **atoor**. Sheeko yar oo gaaban oo ku saabsan **tabar yaraanta iyo isku kalsoonida**. Sheekadan waxa kale oo laga garan karaa in nabadda oo lagu wada noolaadaa ay qof walba u roon tahay, nabad ku wada noolaashaha bulshaduna aannu yaraan, badnaan, weynan, xoog badnaan iyo itaal yari aannu midna lahayn. Sidaa awgeed ayaan sheekadan yar ee tusaalaha fiican ah oo atoor laga soo wariyey u soo qaadanaynaa.

”Waxa la yiri beri baa ceel ay reer ugaareed oo dhammi ka cabbi jireen waxa xoog ku qabsaday maroodi tiro badan, xoogna Ilahay siiyey oo halkisu u dhigmo boqollaal ugaar ah, waa laga wada cabsaday oo waxaa la waayey wax la hadla oo wax u sheega maroodigii. Markii muddo la oommanaa oo wax ku dhaca oo maroodi wax u sheega la waayey, ayaa atoor oo wixii meesha joogay ugu tabar darnaa u tagay maroodigii oo ceelkii ka cabbaya ” Atoorkii ayaa geesihii dhulka daray (geliyey) isagoo tusaya awooddisa, labadii gees ayaa midkood dhulkii ku hartay.

Atoor ayaa odaygii maroodiga ugu da'weynaa, uguna aqoonta badnaa is hortaagay oo yiri: Maroodiyow tabar wixii aan leeyahay weydinkaa arka, waxaanse idin sheegayaa in ceelkaa aydaan nabad kaga fuleyn haddaydaan na tixgelin oo aydaan biyahan wax nooga oggolaan. Habar maroodi wixii goobta joogay ayaa wada carooday, qaar baa damcay in ay miciga daraan oo ay hawada u laliyaan, halka ay qaar kalena ka dooneen in ay ku joogsadaan, hase yeesh ee odaygii ay maroodiyadu ka amar qaadanayeen oo uguna da'weynaa ayaa waxa uu yiri „waar daaya atoor wuu innoo digaye“.

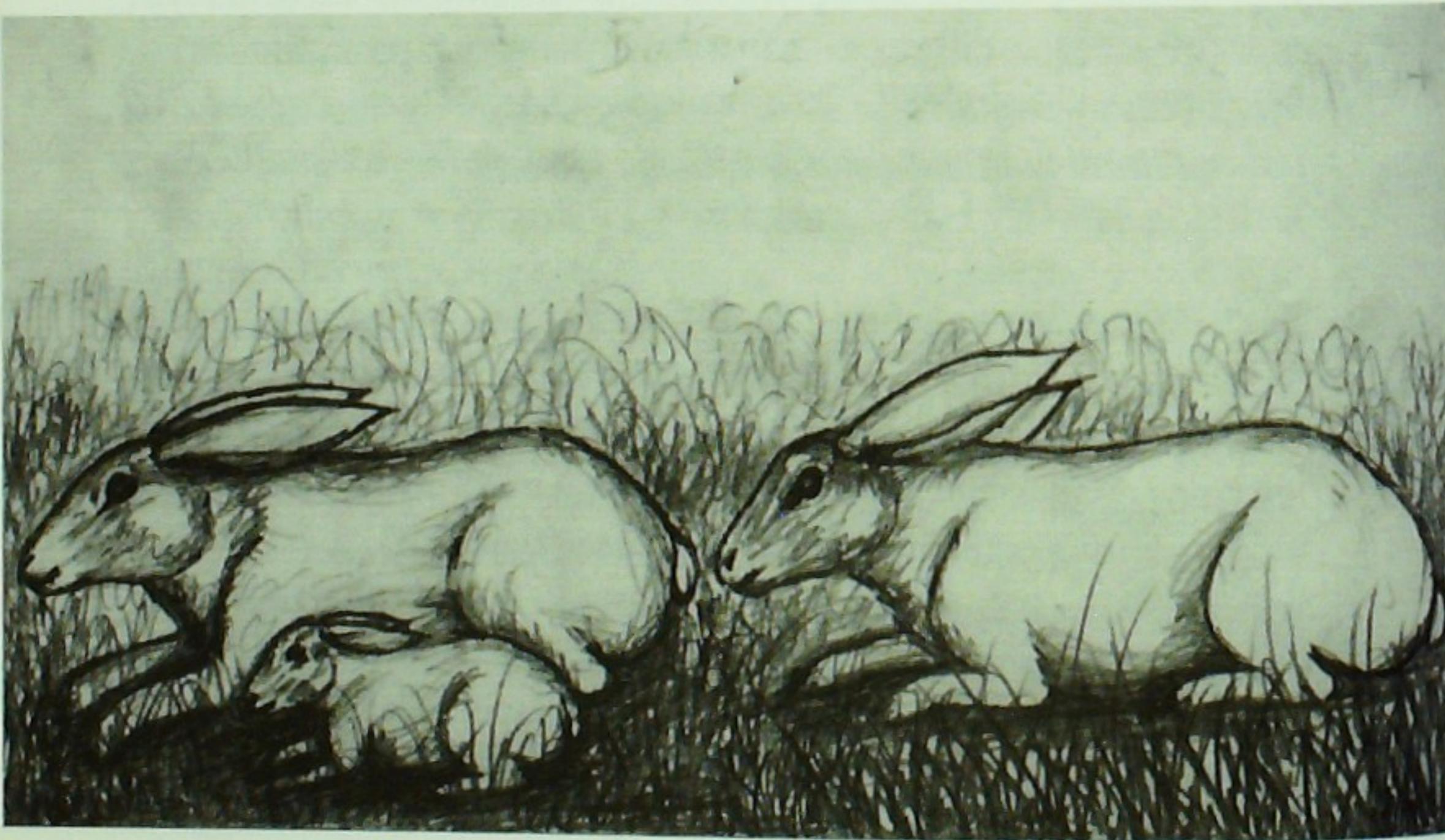
Waxana uu u sheegay in wax wada cunku ka muhiimsan yahay keli cunka iyo keli noolaashaha, iyaguna aanay diyaar u ahayn in ay xagtini gaarto, sidaa awgeedna biyahan Ilahay keenay la isku tixgeliyo oo la wadaago”. Intaa waxa sagaarada u dheer maahmaahda ah ”*Sagaaro xaar muuqan doona ayey aas-aastaa*”. (Abwaanka caanka ah ee Xassan Sh Muuminna waxa uu yiri markuu isbarbardhigga ku samaynayey libaaxa iyo sagaarada) *Ma ogtihin sagaaradu awaarahay qoddaa ooy saaladeeda ku aastaa libaaxuna ma asturee hilmmaduu ka arooruu sindhadiisa ku aslaa*

Sagaaradu waxa kale oo ay ka mid tahay caws iyo biyo ku noosha daaqda wixii dhulka ka soo baxa sida daaqa iyo caleemaha geedaha, waxana ay cabtaa biyaha oo sida ugaarta kale ayey meelaha biyaha leh ka ag dhawaataa. Sagaarada jooggeedu waxa uu gaaraa qiyaastii 45-50 cm culayskeeduna waxa uu u dhixeyaa 8-10 kg. Sagaaradu waxa ay ku jirtaa noolaha ama ugaarta keli u noosha ah oo inta badan lama arko xayn sagaaro ah oo meel ku wada nool. Ilmaha ay sagaaradu dhashaa waxa uu waalidkii la noolaadaa ugu badnaan qiyaastii 8 bilood intaa wixii ka danbeeya waxa uu ku noolaadaa dhulkaa Ilahay ballaadhshay meel ka mid ah. Hal ku dhegyada Soomaalidu inta badan sagaarada u soo qaadato waxaa ka mid ah qofkii kas gaaban oo loogu yeero ama dulqaad yari ayaa la yiraa ” waarr kaa sagaaro wey cabtaa iyo ma cabto kuma kala baxaysaan”

Bakaylahaa

Macluumaad kooban oo ku saabsan bakaylahaa

	Labka	dheddigga
Joogga	15 cm	15 cm
Culayska	2,5 kg	2 kg
Culayska uu ku dhasho	80 g	80g
Inta uu naaska jaqo	1 bil	1 bil
Da'da uu ku qaan gaaro	8 bilood	7 bilood
Sidkiisa	_____	1 bilood
Inta ilmo ay dhasho	_____	2 ilmo
Inta ay da'diisu gaarto	5 sano	5 sano

Bakayluha waxa lagu yaqaan dhego dhaadheer, lugaha danbe oo aad u xoog badan kana dhaahdeer kuwa hore. Waxa uu leeyahay dabo bulbul badan oo caddaan ah, hareed madoobina ku wareegsan yahay.

Bakayluhu waxa uu aad uga helaa oo inta badan laga helaa dhulka bannaan ee geeduhi teelteelka ku yihiin oo jidhida gaa-gaabani leh. Bakayluhu waxa uu inta badan daaqaa habeenkii, maalintii waxa uu ku gabbadaa ama ku dhuuntaa godadka uu ka samaysto geedaha cufan ee aan loogu soo gali karin hoostooda. Inta badan midabkiisu waxa uu sawaabiyyaa cawska uu ku dhex jiro markaa haddii aanu is dhaqaajin lama arko.

Bakaylahaa waxa ugaarsada oo uu cunto u yahay gallayrka iyo shimbiro waaweyn, waxaa intaa u dheer dugaaggaa kale ee khatarta ah. Bakayluhu waxa uu daaqaa cowska qoyan, kaasoo ka badbaadiya in uu u baahdo agagaarka meelaha biyaha leh, halkaas oo laga helo ama ay ku gabbadaan dugaaggaa khatarta ahi. Sidaa awgeed bakayluhu waxa uu u adkaystaa harraadka in muddo ah.

Bakayluhu waxa uu dhalaa laba ilmood oo nool, waxana uu carruurtiisa dhigtaa meelaha geedaha hoostooda ah oo uu kaga bedbaadayo cadowga ilaa ay ka korayaan oo ay cagahooda cadowga kaga carari karayaan

Harraad = oon

Teelteel = meesha ay dhirtu ku kala fog tahay

Jidhida = dhirta gaagaaban

Cuffan = is haysta oo aad isugu dhow

Gallaydh = waa shimbir ugaarsada bakaylahaa iyo naflayda yaryar

Sawaabiyyaa = u muuq dhow yahay

Sheekooinka bakaylaka loogu hal qabsado waxa ka mid ah:

Sheekadan lagu magacaabo **geesigii yaraa ee guulaystay.**

Beri baa waxa **jiray** bakayle yar oo rajay ahaa oo ay ayeydii soo korsatay, ayeydii oo ahayd duq aad u tabar daran, isla markaana ay indho laáani u dheer tahay ayaawaxa ay bakaylaha yar ku odhan jirtay maalin walba, ayeyo bannaanka ha u bixin carruurta ayaawku dili doontee? Ayeeyo bannaanka ha u bixin dugaagga ayaawku cuni doonee. Haddaba duqdii waxa ay bakaylihii yaraa ku beertay cabsi iyo walwal badan. Duqdii wey sii tabar darraysay illaa ay godkii ka bixi weyday bakaylihii yaraa iyo duqdiina gaajo godkoodii ugu timaad.

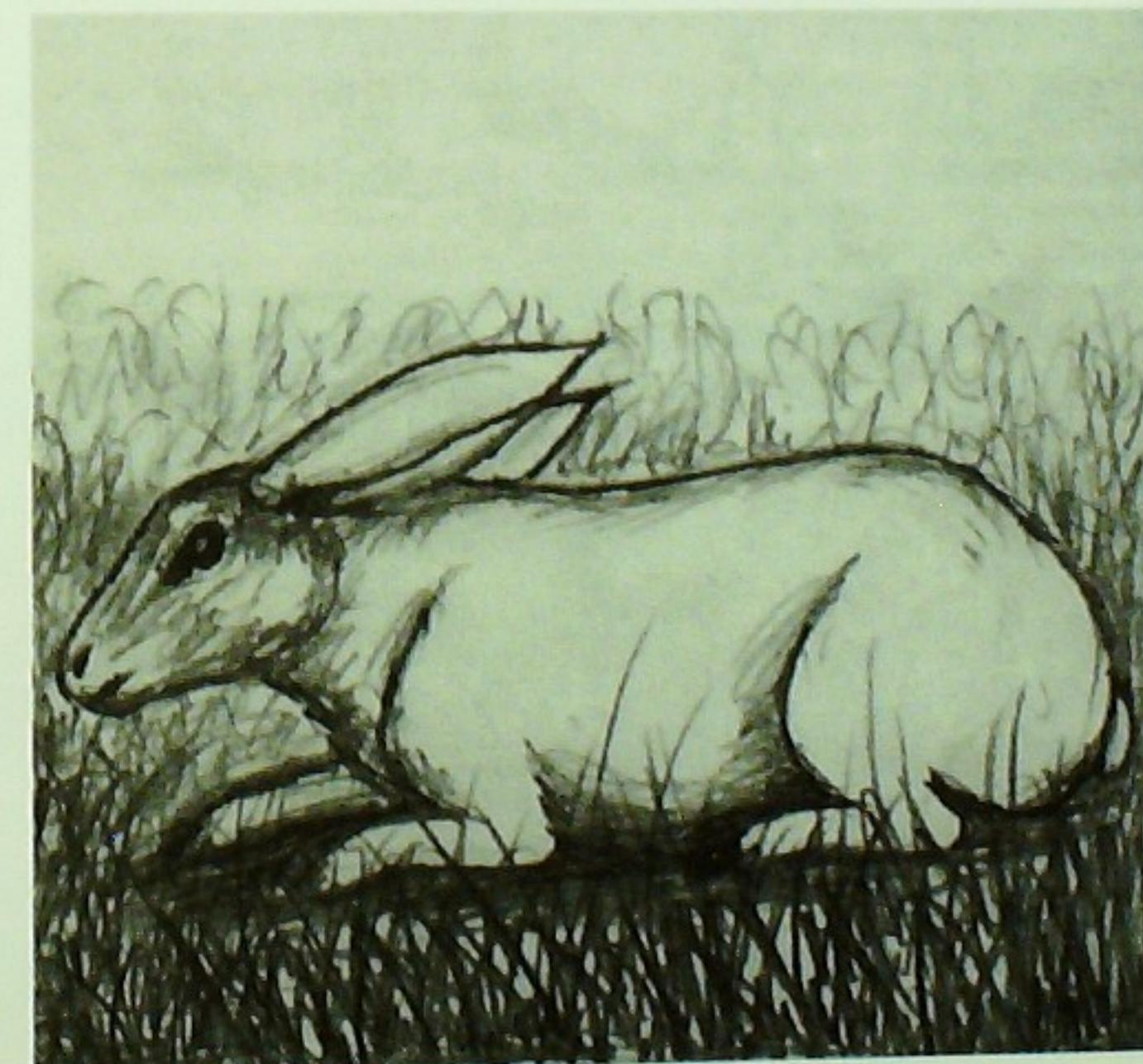
Maalin maalmaha ka mid ah ayuu bakaylihii yaraa bannaanka u soo baxay, waxana uu arkay carruur meel ku wada ciyaaraysa oo waaweyn iyo yar yarba leh. Wuu u soo dhawaaday waxana uu awoodi waayey in uu u tago oo uu la ciyaaro. In muddo ah markuu agtoodii joogay ayuu arkay bakayle yar oo meel wax yar ka durugsan carruurtii kale kalidiis ku ciyaaraya. Bakaylihii yaraa waxa uu u tagay bakaylihii yaraa ee kalidiis goonida u ciyaarayay.

Labadii bakayle wey is fahmeen weyna wada cayaareen. Muddo markii la wada ciyaarayey ayaawaxa timid oo bakaylayaashii soo weerartay dacawo khatar. Waa la wada cararay oo bakaylayaashii mid waliba intuu ordi karayey ayuu orday. Bakaylihii yaraa ee goonida u cayaarayey ayay dacawadii dhabarka ka hafsatay, dib ayey iskula rogtay iyadoo leh waxaad maanta heshay qado macaan.

*Rajay = agoon hooyadii ka dhimatay asagoo yar
Dhabarka ka hafsatay = dhabarka ka qabsatay*

Bakaylihii ay ayeydii cabsida ku abuuri jirtay oo aan weligii carruur la ciyaarin aragna dacawo wax qaadanaysa ayaawqayladii bakaylihii yaraa ee saaxiibkii ahaa u adkaysan waayey. Intuu caro is hayn waayey ayuu ka daba orday dacawadii, waxana uu ka qaniinay saynta, dacawadii intay bakaylihii tuurtay ayey orod is dhigtay, ma siidaynin ee wuu ku sii xajiyey qaniinyadii, wey carartay, siday u ordaysay ayeyna geed weyn madax ku dhufatay, halkii bayna ku dhimatay.

Bakaylihii yaraa ee cabsida lagu abuuri jiray ayaawaxa uu keenay saaxiibkiisii yaraa oo bad qaba. Boqorkii reer bakayle ayaawaxa uu ka dhaartay in uu taashkii boqorka sii haysto, waxana loo galiyey bakaylihii yaraa oo rajayga ahaa, isla galabtiina waxa isaga iyo ayeydii lagu soo wareejiyey qasrigii boqorka oo isaga ayaawboqorkii reer bakayle noqday taajkiina lagu wareejiyay.

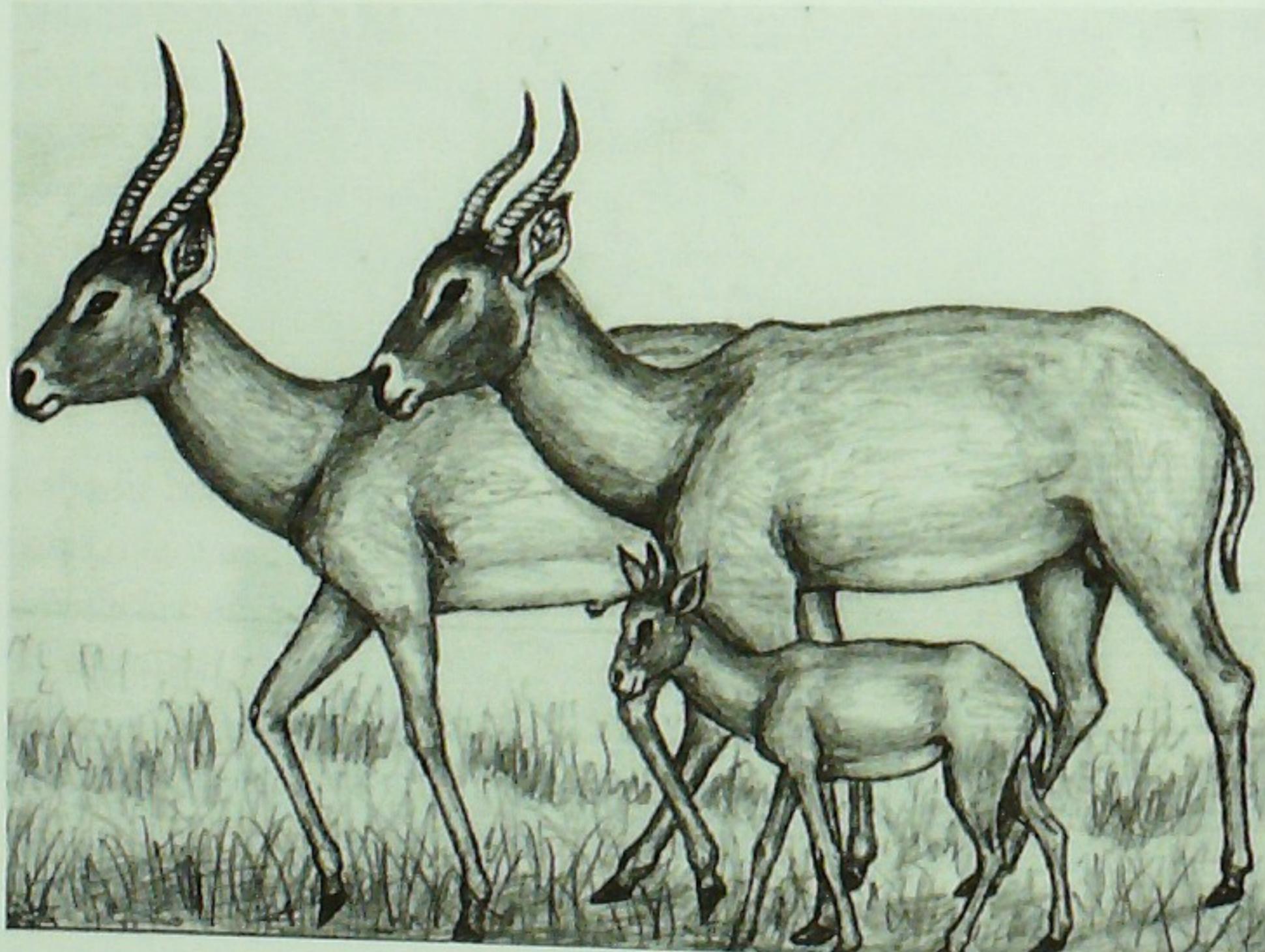

Bakayle bigbig

Cawl (Cawsha)

Macluumaad kooban oo ku saabsan cawsha

	Labka	dheddigga
Joogga	1 m	95 m
Culayska	65 kg	55 kg
Culayska uu ku dhasho	3kg	3kg
Inta uu naaska jaqo	6 bilood	6 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	2 sano	2 sano
Sidkiisa	—	6 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	1 - 2 ilmo
Inta ay da'disu gaarto	10 sano	10 sano

Cawlku waxa loogu hal qabsadaa orod badnaantiisa cawl caga ka neefsade.

Cawlku waxa uu ka mid yahay ugaadha dhex-dhexaadka ah ee duurka, waxa u astaan ah midab cawlan oo bogga hoose iyo dabada ka cad, waxa kale oo uu leeyahay geeso iska soo horjeeda oo xagga hore u foorara aadna u fiiq-fiiqan. Bogga ama caloosha hoose ee cad iyo dhinaca cawlka ah waxa u dhaxaysa diilin madow, waxa kale oo uu wajiga ku leeyahay diilin isha ka soo bilaabanta oo ilaa sanka soo socota, taas oo madow ah. Cawlka waxa lagu yaqaan oo u astaan ah orod, in uu aad u dheereeyo, taasina waa astaan u gaar ah cawlka oo ay Soomaalidu ku magacawdo (cawl cago ka neefsade).

Cawlku sida ugaarta kale ee ay isku bahda yihiin ayuu markuu ordayo kor u boodaa oo uu weliba rableeyaa, waxana inta badan sidaa yeela ceesaamaha iyo orgida da'da yar oo marka ay ciyaarayaan ama ay wax dareemaan aad u rableeya oo kor u booda, waxa kale oo iyana calaamaddaa lagu yaqaan deerada. Astaamaha kale ee cawlku leeyahay waxa ka mid ah geesaha dhaadheer oo aad mooddo in markii hore ay dib u jiifeen, haddana hore u soo noqday oo soo qalloocday, kadibna iska hor yimid oo weliba is eegaya.

Cawsha waxa inta badan laga helaa oo ay aad uga heshaa dhulka banka ah ee bannaan oo aanay dhirta jiqda ahi ku badneyn, ee ay teelteelka tahay. Cawlku waa baad iyo biyo ku nool sida ugaadha kale cuna daaqa iyo wixii dhulka ka baxa oo sida caleemaha iyo laamaha jilicsan ee geedaha.

Cawsha ku kala nool meelaha kala duwan iyo dabeeecadaha ama cimilooyinka kala duwan, waxa ay ku kala duwanaan karaan astaamo yar yar sida xajmiga ama weynaanta, wax yar oo midabka ah. Waxase ay mar walba iskaga mid yihiin geesaha, badhida cad iyo wixii la mid ah.

Rabaynta = carbinta

Dhirta jiqda ah = kaymaha jiqda ah

Libaax (lion)

Macluumaad kooban oo ku saabsan libaaxa

	Labka	dheddigga
Joogga	100 cm	95 cm
Culayska	200 kg	130 kg
Culayska uu ku dhasho	1.5 kg	1.5 kg
Inta uu naaska jaqo	8 biood	8 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	4 sano	3 sano
Sidkiisa	—	3- 5 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	2-5 ilmo
Inta ay da`diisu gaarto	20 sano	20 sano

Libaaxu waxa uu ka mid yahay xayawaanka micileyda ah, oo ka mid ah bahda "**habar dugaag**", kuwaas oo iyagu astaamo dhawr ah wadaaga, kuna nool hilibka xayawaannada kale ee iyagu aan hilibka cunin ama iyaga naf ahaantoodu is cuna. Waxa kale oo uu libaaxu ka mid yahay naasleyda dhasha ilmaha nool, kuwaas oo ilmahooda nuujiya naaska ama jaqsiisa inta ay ka gaarayaan cunnidda hilibka. Qaab ahaan libaaxu lab iyo dheddigba midabkiisu waa cawlaan. Labka ama aarku waxa uu qaarka hore ku leeyahay shaash ama duf madow ku dhafan yahay, taas oo ah astaan labka u gaar ah.

Libaaxu waxa uu u xoog badan yahay qaarka hore. Dheddigga midabkiisu waa dhiin cad bogagga hoose ka cad iyo caashaba. Libaaxu waxa uu leeyahay ciddiyo aad u dhaadheer, kuwaas oo leh gal marka ay ciyaarayaan aanay isku dhaawicin, marka ay dagaallamayaanna galka ka soo baxa sida toorreyda ama billaawaha oo wax dalooliya ama waxa xagta. Intaa waxa u dheer miciyo aad u waaweyn oo weliba xoog badan, kuwaas oo ku taxan qawlal aad u xoog badan oo wax daloolin kara.

Libaaxa qaan gaarka ahi waxa uu gaadhaa qiyaastii laba boqol oo kiilo, taas oo mar walba waqtiga iyo deegaanku ay saamayn ku leeyihiiin, tusaale xilliga barwaaqada oo uu meel walba ka helaayo ugaadha wuu ka cayilan yahay xilliga abaarta.

*Micilay = dugaagga hilib ku noosha ah oo miciyaha leh
Shaash = dufta ama gaska kale ee aarka ama labka libaaxa kaga yaal qaarka hore*

*Billaawe= middi aad u af badan oo weyn oo raggu qaato
Toorrey= iyana waa middi aad u af badan oo billaawaha
wax yar ka yar waxa lagu xirtaa sintaa*

Meelaha laga helo libaaxa:

Libaaxu waxa uu ku nool yahay oo laga helaa qaaradda Afrika. Si gaar ahna waxa uu ugu badan yahay dhulka safaanaha ah ee ay ugaadha tirada badani ku nool yihiin. Soomaaliya libaaxu waxa uu ku noolaan jiray meelo badan oo ka mid ah, laakiin dagaalladii iyo abaaro badan oo dhacay qarnigii 19aad iyo 20aad ayaa waxa ay keentay in uu meelo badan ka dabar go'o ama ka cararo oo uu u cararo dalalka deriska ah, halkas oo ay ugaadha badani ku hadhasan tahay. Dhulka Soomaaliya meelaha hadda laga helo libaaxa waxa ka mid ah, dhulka hawdka ah oo ay ugaadha badani ku nooshahay, gobollada koonfureed gaar ahaan jubbooyinka iyo jeekaha u dhexeeya Jigjiga iyo Boorama halkas oo ay ku badan yihiin buuraha silsiladda Golis.

Sida uu u nool yahay libaaxu:

Libaaxu waxa uu ka mid yahay ugaadha u nool koox kooxda ama qoys qoyska, waxa la arkaa aar ama gaanni (labka libaaxa), dhowr goollood ama birnbirqo (gool dheddigga libaaxa) iyo tiro cagobaruur (ilmaha libaaxa) ah oo deegaan ama dhul cayiman ka ugaarsada. Waxa kale oo la arkaa koox dheddig iyo cagobaruur u badan oo aanu aar ama gaanni la socon. Waxa jirta iyana in laba ama in ka badan oo aar ama gaanni ahi ay goonidooda u nool yihiin oo ay u ugaarsadaan, kuwaas oo la yidhaahdo aarka ama gaanniga gooni daaqa ah.

Aar = labka weyn ee libaaxa

Gaani = labka da'da yar ee libaaxa ah

Cagabaruur = dhasha libaaxa

Gool = dheddigga weyn ee libaaxa

Birnbirqo = dheddigga da'da yar ee libaaxa

Jeekaha = Harawe

Aarka ama gaanniga (libaaxa lab) iyo hawshiisa:

Shaqada aarku waa in uu difaaco kooxda ama qoyska oo uu ka difaaco in uu libaax kale soo weeraro amaba ka ugaarsado dhulka ay leeyihiin ee iyaga u gaarka ah, sidaas awgeed ayuuna labada cir guduudood (galabtii iyo aroortiiba) uga reemaa ama uga gurxamaa deegaankooda, si loogu ogaado in meeshaas uu aar joogo. Waxa kale oo u caada ah in uu ku asteeyo (talleejiyi) kaadi, taas oo ku tusaysa in aannu oggolayn in agagaarkaa laga soo dhawaado, astaynta noocaas ah ee kaadida lagu calaamadeeyo waxa wada leh dhammaan bahda loo yaqaan habar dugaag.

Haddaba mararka qaarkood waxa dhacda in aarku uu muddo dheer gooni u noolaado oo uu kelidii ugaarsado, noocaas oo aan ku soo sheegnay (gooni daaq). Marka uu raxan libaaxyo ah oo lab iyo dheddigba leh soo dhix galo, sidaan horeba u soo sheegnay, aarkii kooxdan madaxda u ahaa oggolaan maayo in uu si fudud uun aarka cusbi iskaga soo galo. Taasina waxa ay keentaa dagaal iyo is dil waxana kooxda maamulkeeda qabta labadaa aar midkii guuleysta.

Haddii aannu raxanta aar la joogin, libaaxa waxa u caado ah in uu mar walba dhiig isku oggolaysiyo, oo uu cagabarruurrada yar yar laayo dhammaantood ama qaar ka mid ah. Aarka oo lagu tilmaamo boqorka xayawaanku waa noole aad u caajis ah oo inta badan jiifa ama hurda, laakiin subaxda hore inta ay hurdaan yar yarka iyo dheddigu ayuu toosaa isagoo hamaansanaya, oo af aad u weyn kala furaya dhowr jeer, ka dibna dhulkii uu ka ugaadhsanayay ayuu ugu dhuuntaa duurjoogta kale ee iyagu caws iyo biyo ku noosha ah, halkas oo u waxa uu dili karo iyo waxa uu ugaadhsan karo ka soo ugaadho.

Cir guduud = waabariga iyo galabtii marka ay cadcaaddu dhacdo

Talleejiyaa = kaadi ku sayriyo dhulka

Shaqada goosha (dheddigga libaaxa):

Goosha kooxda ugu da'da weyn ayaa ah hoggaamiyaha kooxda, waxayna ku hoggaamisaa khibraddeeda ugaarsiga iyo waaya aragnimada ay leedahay. Iyada ayaa bilowda ugaarsiga inta badanna soo ugaadha, marka ay wax weerarto ama neef ugaar ah oo aad xoog badan ay qabato ayey inta kalena hareeraha ka raacaan oo ay la qabtaan isla markaana la dilaan. Halkas ayeyna aqoonta wax loo gaato ku kala dhaxlaan oo ay tabta iyo xeeladaha iskugu gudbiyaan.

Kooxda haddii uu aar ama dhowr aar la nool yihiin, in kastoo ay gooshu wax soo disho oo ay soo ugaadhsato, haddana waxa marka hore wax cuna aarka, ka dib marka uu aarku hamuun gooyo ayey dheddiggu cunaan, ugu danbayntana waxa wax cuna carruurta yar yar.

Goosha iyo dhalidda ilmaha

Gooshu waa dheddigga ama hooyada dhasha ilmaha. Gooshu marka ay ogaato in ay fooshii dhalmadu ku soo dhowdahay waxay ka hadhaa raxanta kale ee ay la socoto oo ay la noolayd muddadana la ugaarsan jirtay, waxayna raadsataa meel ay carruurteedu ugu nabad galaan oo ammaan ah. Inta badan waxa ay ku dhashaa geedo hoostood ama dhagax waaweyn oo hadh u sameyn kara, kana qariya cadowga kale carruurta. Waa beer wax dhalay ee marmar aan sidaa u kala dhaadheereyn ayey inta ay hareeraha eegto, marka ay ogaato in aannu cadow meelaha ka dhaweyn ay ka tagtaa oo ay soo ugaarsataa deg degna ugu soo noqotaa carruurteeda.

Waxa ay dhashaa halkii marba 2-6 cagabaruur, dhasha libaaxu waxa ay dhashaan sida ay la wadaagaan bahda habar dugaag iyagoo indho xiran, waxayna ku indho barraqsadaan ama ku indho dillaacsadaan qiyaastii laba toddobaad gudohood. Ilmuu inta ay ka gaarayaan in ay hilibka cunaan waxa ay ku nool yihiin oo keliya caanaha hooyadood oo aad u lif badan. Goosha oo sidaan hore u soo sheegnay qaabilsan ugaarsiga iyo hoggaaminta raxantu waxay ay inta badan ugaarsi tegtaa waaberiga si ay ugaadha dhaxanta iska nabaysa u gaaddo. Xilliga barqada ah ayey carruurteedii u timaadaa iyada oo dararsan oo cunto iyo cabbitaanba ka dheragtay. Waxayna u seexataa dhacadiidka si ay cagabaruurradu caanaha uga jaqaan oo ay u nuugaan.

Magacyada kala duwan ee loo yaqaan libaaxa.

Sidaan kor ku soo xusnay dhasha libaaxa lab iyo dheddigba waxa la yiraa **cagabaruur** waa inta ay yaryar yihiin. Marka ay da'da qaangaarka soo qaaraan ayey labka iyo dheddigu kala baxaan, labka qaan gaarka ah ee aan sidaas u da'da weyneyn waxa la yiraahdaa **Gaanni** halka dheddiga la da'da ahna laga yiraahdo **baranbarqo**. Marka ay labka iyo dheddiguba waxa dhalaan ee ay da'dhexaadka yihiinna waxa la yiraahdaa labka **aar** halka dheddigana laga yiraahdo **gool**.

**Siday dunidu u aragtaa libaaxa? Muxuuse dhaqanka
Soomaalidu ka qabaa libaaxa?.**

Libaaxu waa astaan geesinimo, waxa ay dawladuhu calamadooda iyo astaanta qarannimo, midda ciidanka iyo kuwo kale oo badanba uga dhigtaan calaamad. Boqorrada intooda badan albaabbada qasriyada waxa la dhigaa dhagax laga qoray aar aad u qurux badan, aadna u xoog weyn, koofiyadaha iyo billadaha garbaha ayey waddanno badani ciidankooda libaaxa calaamad uga dhigaan, halka ay kuwo kale lacagta ugu asteeyaan oo ay ku sawirtaan.

Dhanka kale libaaxu waxa uu soo galaa sheekoojin dhaqameed iyo kuwa malawaalka ahba oo waxa sheekoojin badan ku jira qolo cadaw soo weeraray oo aan tabar ay iskaga celiyan lahayn oo inta uu libaax ku soo baxo uu colkii oo dhan cayrsado.

Haddaba dhaqanka Soomaalidu siduu u arkaa libaaxa?
Su'aashaa jawaabteedu waa sidan. Calool adaygga, geesinimada, dulqaadka, xoog badnaanta iyo feejignaatu waa dhowr astaamood oo lagu sifeeyo qofkii leh libaax, kaas oo bulshada dhexdeeda ku yeesha qaddarin, maamuus iyo mudnaan gaar ah. Sidoo kale ayaa maahmaahyada iyo murtidana aad loogaga hadlaa. Waxana aan soo qaadanaynaa oo wax walba soo koobaysa maahmaahdan oo leh "*Libaax intay bulbushu ku taal bahal ma cuno*"

Maahmaah kale ee libaaxa laga yiri waxa ka mid ah:-

*Libaax laba raqood lagama wada kiciyo
Af libaax Ilaahay waa ku geliyaa waana kaa saaraa
Libaax qoyey dacawaa la moodaa
Libaax nimaan aqoon baa lax ka rita
Libaax nin ganay iyo ninkii galladay kala og*

Heesaha aad baa loogaga hadlaa, dad badan oo gabayaa iyo hal abuurayaal ah ayaa marka ay maansadooda bilaabayaan ku bilaabaan „*waar aar baan ahaye ayaanan meesha idinku layn ee iskaga carara*“.

Ninbaa yiri:-

*“Libaax laba jeeni dhiig ku leh oo dhidhooday ma loo dhawaadaa”
„Aar soo dib jiray neef hadduu daacuftii geliyo uu kaga dig siiyuu ilkaha dhiigga kaga daadsho duugaaggaa yar yari sowka cuna duugga hadhay maaha” .*

Gabayada, heesaha iyo murtida ay Soomaalidu libaaxa ka tidhi wax la soo koobi karo maaha sidaa awgeed halkaa ayaan kaga hadhaynaa libaaxa iyo macluumaadkiisa.

Dhidhooday = aad u caraysan

Shabeel (tiger)

Macluumaad kooban oo ku saabsan Shabeelka (Tiger)

Joogga	Labka	dheddiga
Culayska	90	90 cm
Culayska	200 kg	150 kg
Culayska uu ku dhasho	1.5 kg	1.5 kg
Inta uu naaska jaqo	2 biood	2 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	3 sano	3 sano
Sidkiisa	_____	3,5 bilood
Inta ilmo ee ay dhasho	_____	2-6 ilmo
Inta ay dadiisu gaarto	20 sano	20 sano

Shabeelku Soomaaliya iyo Afrika toona kuma noola maanta, waxase la hubaa in uu ku noolaan jiray oo dabeeecadaha iyo waqtiyada isbeddelay ay dabargooyeen oo uu qaaraddeena uga dhammaaday. Wuxuu intaa dheer in shabeelka haraggiisu ama maqaarkiisu uu weligiiba ahay midka ugu qaalisan uguna qiimaha badan, sidaas awgeed waxa suurto gal ah in uu haraggiisaa quruxda badan eeday oo sidii loo gaadanayey ama loo ugaarsanayey uu qaaradda Afrika oo dhanba ka dhammaaday oo uu ka dabargoay.

Haddaba in shabeelku Soomaaliya iyo Afrikaba ku noolaan jiray waxa markhaati cad u ah magac shabeel ee aan ula baxanay, kaas oo aan ahayn mid aan qolo kale ama af kale ka soo amaahannay, sidaa awgeed waa uu ku noolaan jiray Soomaaliya iyo Afrika intaba, sababahaan aan soo sheegnay iyo kuwo kale oo uu Ilaahey uuni ogyahay ayuuna uga dhammaaday waddannada Afrika.

Waxa kale oo aad ka dhadhansanaysaa sheekoyinkii hore ee ay soo jireenkii hore ee Soomaaliyeed dadka uga sheekayn jireen. Arrimahaas oo dhan markaad aragto waxa aad garanaysaa in shabeelku qaaradda Afrika ku noolaan jiray gaar ahaanna Soomaaliya. Shabeelku maanta waxa uu aad ugu harsan yahay oo uu ku nool yahay waddannada ku dhaca bariga fog sida: Indooniisiya, Bangaaladheesh, Hindiya, Siiralaanka iyo kuwo kale.

Dabeeecadaha = cimilooyinka

Daba rgooyeen = dabar jareen (dhammaadeen)

Maqaarkiisa = haraggiisa

Eeday = eersaday (sababaha loo ugaarsado)

sidii loo gaadanayey= sidii loo ugaarsanayey

Shabeelka maanta adduunka ku nool waxa loo qaybiyaa shan nooc oo aad iskugu dhow, laakiin deegaannada ay ku nool yihiin awgeed, wax yaabo dhowr ah ku kala duwan. Astaamahaa yaryar oo uu ku kala duwan yahayna waxaan tusaale u soo qaadanaynaa kuwan soo socda. Shabeelka Saybeeriya oo ah dhulka barafka leh ee ku dhaca dalka Ruushka, waxa uu aad uga weyn yahay qiyaastii kan loo yaqaan Bangaliska oo laga helo Aasiya.

Shabeelku waxa uu u nool yahay keli keli oo sidii aan libaaxa ku soo aragnay uma noola koox koox, sidoo kale ayuunu keli keli u ugaarsadaa oo uu wax u dishaa. Xilliyada ugaadhsiga shabeelku waxa uu inta badan ugaarsadaa habeenkii, waana xayawaan aad ugu xariif ah gaadidda, sida wax loo gaado iyo u gabbashada intaba.

Shabeelku waxa uu bahda habar dugaag la wadaagaa in uu asteeyo ama calaamadeeyo meelaha uu ka ugaarsado, taas oo micneheedu yahay in aanu u oggolayn in shabeel kale ka ugaarsado dhulka uu asagu ka ugaadhsado, waxana uu ku calaamadeeyaa kaadi uu geedaha ku tallejiyo iwm. Shabeelka lab waxa dhererkisu gaaraa illaa 3 mitir marka laga bilaabo sanka ilaa dabada ama saynta, jooggiisuna waxa uu gaaraa qiyaastii 90 cm (cabbirkaa wuu ka dheeraan karaa waana ka gaabnaan karaa) halka uu culayskiisuna ka yahay qiyaastii 200-270 kiiloo.

Shabeelku marka uu wax ugaarsanayo waxa uu wax ku qabsadaa ciddiyihisa xoogga badan, waxana uu wax ku dishaa miciyihisa dhaadheer oo weliba fiiq-fiiqan. Shabeelku waxa uu aad xariif ugu yahay oo uu dugaagga kale kaga horreeyaa ka ugaarsiga webiyada iyo haraha dhexdooda oo uu aad uga kalluumaysto, isagoo biyaha dhaxdooda dabbaasha. Waxa kale oo uu ka ugaarsadaa ugaadha waaweyn ee duurka ku nool iyo xataa xoolaha nool ee a dhaqdo labadaba haddii uu cidlo ka helo ama ay baahi u geyso wuu laayaa.

Shabeelku inta badan ma weeraro dadka ama ma soo raadsado, laakiin haddii laga caraysiyo ama ammaan la siin waayo, markaa waa u halis dadka in uu waxyeello gaarsiyo. Waxa intaa u dheer haddii ay dantu ku qasabto oo ay gaajo u gayso in uu dadka weeraro gaar ahaan carruurta. Shabeelku lab iyo dheddigba marka ay isku baahdaan ayey is raadsadaan, ka dibna marka in muddo ah la wada noolaado ayey kala tagaan oo mid waliba goonidiisa u ugaarsadaa. Intaa ka dib ayey dheddigga shabeelku dhashaa muluqyo, waxana ay dhashaa 2-6 muluq oo aan indho dillaacsan, laba toddobaad ka dib ayeyna indho barraqsadaan.

Muddo laba bilood ah ayey caanaha hooyadood oo keliya ku nool yihiin, ka dibna waxa ay bartaan cunidda hilibka ay hooyadood u soo ugaarto inta aanay baran in ay keligood ugaartaan. Dhashu waxa ay hooyadood la noolaadaan 2-3 sano oo ah inta ay mar kale u baahanayso in ay la kulanto lab, si ay caruur kale u dhasho. Haddaba marka ay u diyaar noqoto in ay carruur kale dhasho kuwii hore wey eridaa, halkaas ayey iyana nolol cusub ka bilaabaan.

Shabeelka iyo dhaqannada kala duwan

Shabeelku waa noole ama xayawaan aad u qurux badan, waxana ay dhaqannada kala duwani u qaddariyaan siyaabo badan oo kala duwan. Sidii aan libaaxaba ku soo sheegnay waxa laga dhigtaa astaan oo waxa lagu xardha billadaha, astaamaha qaranka iyo kuwa hayádaha ama dawladaha. Waxana inta badan ay calaamadahaasi muujiyaan calaamad geesinimo, mid calool adayg, iyo waxyaabo kaloo badan.

Madaxkuti (Buti) (Ursato)

Macluumaad kooban oo ku saabsan Madaxkutida

	Labka	dheddigga
Joogga	1.5 m	1,5 m
Culayska	200-350 kg	200-300kg
Culayska uu ku dhasho	2-3 kg	2-3.kg
Inta uu naaska jaqo	1 sano	1 sano
Da'da uu ku qaan gaaro	4 sano	4 sano
Sidkiisa	_____	7 bilood
Inta ilmo ay dhasho	_____	2-3 ilmo
Inta ay da'diisu gaarto	30 - 40	30 - 40 sano

Madaxkuti

Madaxkutidu waxa ay ka mid tahay dugaagga halista ah oo muddo hore ku noolaan jiray guud ahaan qaaradda Afrika, gaar ahaanna waddanka Soomaaliya, haddana ka dabar go'ay oo magaciisii uuni hadhay. Dhulka Soomaaliya ama geeska Afrika haddaan soo qaadanno waa meelihii uu ku noolaan jiray, oo aad taariikhdiisa iyo sheeko dhaqameedyada loogaga sheekeeyo. Madaxkutida meelaha qaar baa looga yaqaan Buti, halka dhul kalena loogu yeero Uriso. Madax kutida sheekoojin badan ayaa dadkii hore u soo gudbiyeen jiilalka hadda nool, kuwaas oo aan arag laakiin maqlay in ay dhulka Soomaaliya iyo Afrikaba madaxkuti ku noolaan jirtay.

Sheekooinka laga sheego waxaa ka mid ah in dugaaggani ahaa mid aad u caqlii badan oo inta uu guryaha agtiisa istaago sugi jiray in uu qof guriga ka soo baxo amaba guriga garaaci jiray oo marka uu qofku furo hore u qaadan jiray. Madaxkutidu waa dugaag aad u xoog badan, jooggeeduna waxa uu gaaraa 1,5 mitir qiyaastii, halka uu calayskeeduna ka gaadho 250-350 kg. Labka ayaa ka weyn dheddigga oo culayskiisu gaaraa ilaa 350 kg, taasoo inta badan ku xiran kolba xaaladda iyo meesha uu ku nool yahay.

Madaxkutida maanta adduunka ku nooli waa saddex nooc oo kala duwan culays ahaan, muuqaal ahaan iyo midab ahaanba, waxase aad caan u ah nooca bunniga ah ama cawlaanka madow xigeenka ah, kuwaas oo laga helo waddannada woqooyiga Yurub iyo xataa waddannada kale ee kaymaha leh ee ku dhaca qaaraddaha Yurub, Aasiya, Ameerika iyo koonfurta Ameerika.

Nooca labaad waa midka cad oo loo yaqaan **buti baraf ku nool oo** laga helo cidhifyada adduunka, meelaha uu inta badan barafku fadhiyo. Nooca saddexaad oo laga helo qaaradda Aasiya waa mid **giir madow** ah ama qayd qayd leh, kaas oo ay tiradiisu aad u sii yaraatay muddooyinkii ugu danbeeyey, lagana cabsanayo in uu dhawaan adduunka ka dabar go'o.

Madaxkutidu waa dugaag hilib ku nool ah, hase yeeshi kama caaggana in ay cunto midhaha dhirta, xiddiddada iyo wixii kale oo ay u aragto in uu waxtar u leeyahay. Dugaaggani waa noolaha keli u noosha ah oo aan jeclayn wadar u noolida, waxana uu inta badan u nool yahay hooyo iyo laba ama saddex carruurteeda ah, kuwaas oo marka ay hal sano buuxiyaan ee ay naaska ka goaanba bilaaba keli u noolaasha.

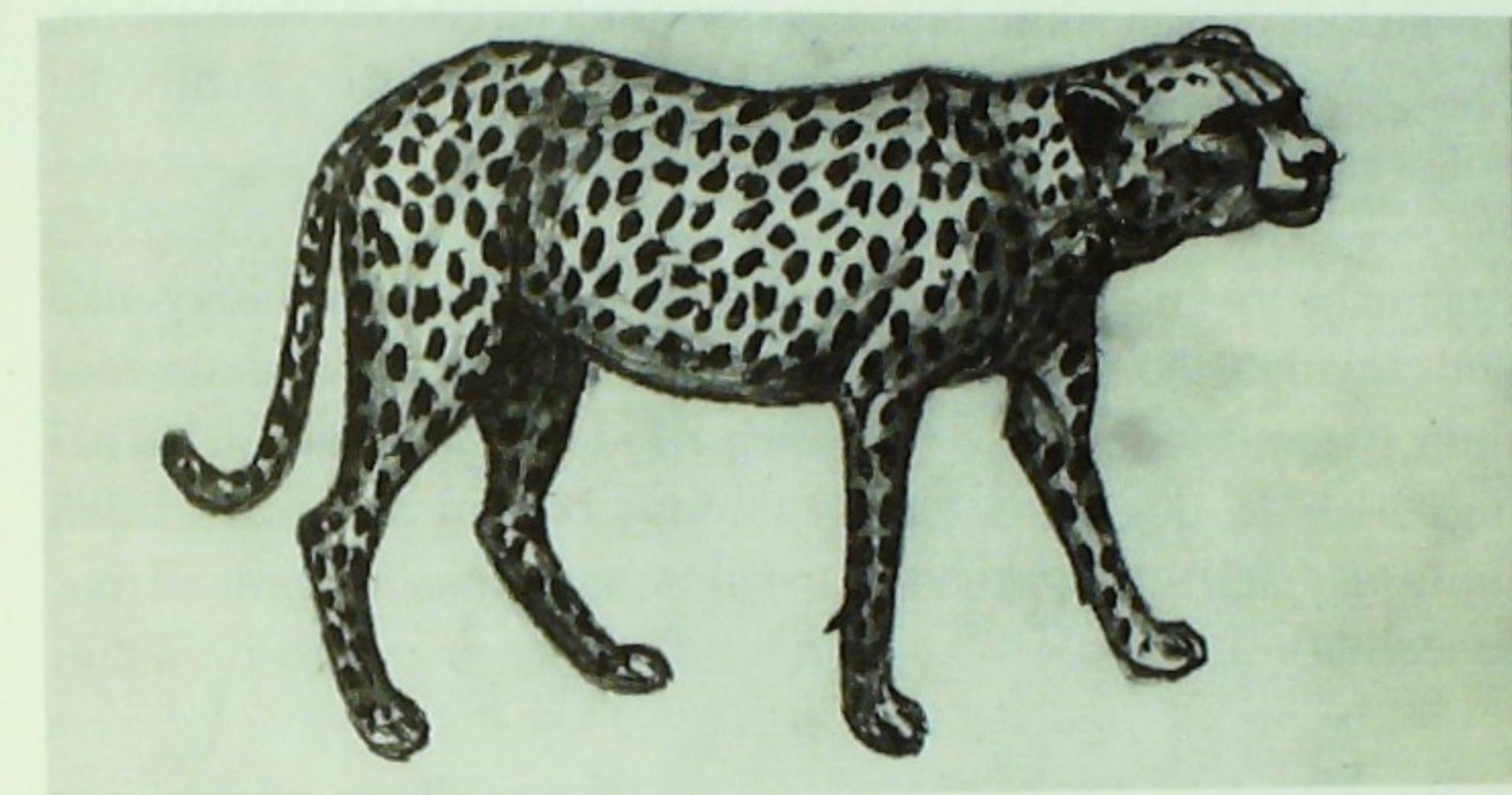
Arrintaas waxa inta badan sababa marka ay dheddiggi ilmaha dhashay u baahato lab, waa in ay marka hore eridaa carruurta si ay mar kale qoys cusub u abaabusho, waxase suurto gal ah in sida caadada ah ay keli u noolaashuha bilaabaan marka ay laba sano gaaraanba.

Madax kutida waxa u caado ah in ay wax suuris xagaa la yiraahdo gasho, oo ay xilliga barafka oo dhan meel god ah ku noolaato si ay uga badbaaddo qabowga khatarta ah, oo mararka qaarkood gaara illaa 40 darajo oo qabow ah. Muddada intaa leégna wax ay cunto iyo wax ay cabto midna ma hesho ee wixii jidhkeeda ku kaydsanay ayey ku gaadhaa xilliga dhulku diirrimaadka noqdo oo uu barafku dhalaalo.

Giir madow = midab caddaan iyo madow isku jir ah

Qaydqayd = waa laba midab oo isku jira sida dhiin iyo madow

Isbarbar dhig ku saabsan haramcadka iyo shabeelka

Halkan waxaad ku aragtaa labadan dugaag oo aad iskugu eg inta badanna ay Soomaalidu aad isugu khaldaan, laakiin waxyaabo badan ay ku kala duwan yihiin. Haddaba isbarbar dhiggan aan ku samaynayno haramcadka iyo shabeelka waxaad si faahfaahsan uga heli doontaa bogga soo socda oo ah casharka inna xiga.

Labadan dugaag oo aan is barbar dhigga ku samaynayno waxay kala yihiis shabeelka iyo haramcadka oo afka qalaad loo yaqaan **leopard** iyo **cheetah**. Labadan noocba Afrika aad bay ugu badan yihiin waxayna Soomaalidu u wada taqaan haramcad. Guud ahaan astaamo dhowr ah ayay ku kala duwan yihiin, halka ay kuwo kalena iskaga dhow yihiin. Waa dugaag labaduba oo waxa ay wadaagaan miciley oo ah hilib ku nool, waa duurjoog oo midkoodna maaha dabjoog.

Astaamaha ay ku kala duwan yihiin waxa ka mid ah muuqaalka guud, xajmiga, joogga, geedo fuulnimada, meelaha ay ku kala nool yihiin iyo waxyaabo kale oo badan. Haddaba haddaan isbarbar dhigno labada dugaag ee dadka intooda badani ay haramcadka uun u yaqaannaan, waxaanna u kala qaadaynaa haramcad iyo shabeel.

Haramcadku waa midka caatada ah oo joogga dheer midabkiisu waa cawllaan casaan xigeen ah oo bar madow leh, waxa uu leeyahay dhego gaagaaban iyo diilin madow oo isha ka soo bilaabata ilaa ay afka ka soo gasho, waa xayawaan aad u dheereeya xagga orodka waxana lagu magacaabaa dugaagga adduunka ugu orodka badan, ciddiyihisu sida dugaagga kale gal ma laha oo dib uma noqdaan, waxa uu leeyahay cag ballaadhan oo dhulka si toos ah ugu qabata marka uu ordayo, waana tan ugu muhiimsan in uu aad u dheereeyo isla markaasna uu is leexleexin karo.

Nooca shabeelka loo yaqaannaan waa mid ka gaaban haramcadka, waxa uu leeyahay midab cawllaan caddaan xigeen ah oo leh bar madow oo bar cawlani ku sii dhex jirto, waa uu ka dhego dhaadheer yahay haramcadka, xajmi ahaan waa ka buuran yahay, waa geedo fuul inta badan isku qariya geedaha dhexdooda. Raqda waxa uu kula dhuuntaa geedaha korkooda, waa gooni u noole aan inta badan ahayn sidii aan ku soo sheegnay dugaagga kale ee wadar u noosha ah.

Shabeel (Shabeelka Afrika)

Macluumaad kooban oo ku saabsan Shabeelka

	Labka	dheddigga
Joogga	75 cm	70cm
Culayska	70 kg	60 kg
Culayska uu ku dhasho	450g	450g
Inta uu naaska jaqo	3 bilood	3 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	2 sano	2 sano
Sidkiisa	—	3 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	2-3 ilmo
Inta ay d'diisu gaarto	15 sano	15 sano

Shabeelku waa uu ka gaaban yahay haramcadka oo ay dad badni isku qaldaan muuqaalkooda iyo astaamohooda gaarka ah iyo guud ahaanba, waxa kale oo uu kaga duwan yahay lugaha gaagaaban iyo isagoo aad mooddo in uu ka cayilan yahay. Waxa uu leeyahay baro-baro ama dhibco dhogortiisa ku xardhan, taas oo ay dhibic madow ku sii dhex jirto dhibicda cad waana astaan uu aad ugaga duwan yahay haramcadka. Dhibcahaas amma barahaas aan soo sheegnay ee isku dhex jiraa waa kuwa quruxda u yeela oo Aadka loogu jecel yahay.

Haddaba dhan kale haddaan ka eegno shabeelka iyo haramcadku waxa ay aad ugu kala duwan yihiin orodka oo haramcadku aad buu u dheeereeyaa marka xawaaruhu yahay muddo gaaban, waxana lagu magacaabaa noolaha berriga ugu dheeereeya orodka. Orodkiisaa waxa lagu qiyaasaa in uu saacaddii ordi karo 110 km taas oo u dhiganta baabuur yar oo haysta waddo aad u ballaadhan. Haramcadku waxa uu ka helaa ama uu jecel yahay oo inta badan laga helaa meelaha bannaan ee aan dhirta iyo kaynta lahayn, waana naadir ama wey yar tahay in kaymaha ama ayda dhexdeeda laga helo.

Labada dugaag oo sidaan kor ku soo sheegnay ay inta badan dadku isku khaldaan, sababtuna ay tahay muuqaalkooda oo aad isugu dhow oo aan la kala saari karin, waxa ay leeyihiin baro-baro ama dhibco ku sharraxan maqaarkooda ama dhogortooda, haddaba haramcadku waxa uu leeyahay midab cawlaan casaan xigeen ah oo ay bar madoobi ku xardhan tahay, halka shabeelkuna ka leeyahay cawlaan madow xigeen ah (midab dhiin madow ah) oo ay dhogortiisa ku xardhan tahay bar madow oo ay dhibic cawlani ku sii dhex jirto.

Shabeelka iyo meesha laga helo

Waxa laga helaa meelo kala duwan oo ay ka mid yihiin buuraha korkooda, dhulka dhadhaabaha waaweyn leh, meelaha kaymaha leh ee ku yaal Afrika iyo xataa safaanaha bannaan ee cawsleyda ah ee ku dhaca Afrikada bari iyo dhexe. Shabeelka noocan ahi waxa kale oo uu ku noolyahay meelo badan oo adduunka ah sida qaaradda Aasiya, iyo Yurub waxase saameyn weyn ku yeeshay cimilada dalalka uu ku nool yahay oo meelaha qaarkood waa wada madow aad u madow oo aan dhogortiisa wax midab ah laga helayn. Waxa kale oo ay cimilooyinka kala duwani dhaxalsiiyen in culayskiisa iyo jooggiisuba ay kala duwanadaan.

Shabeelku waa noole aan u noolayn koox koox oo kali u noole ah, waxaase dhici karta in la arko hooyo haysata carruur woxoogaa jirta. Carruurtu marka ay gaaraan heer ay keligood ugaarsan karaan waxa ay bilaabaan in ay keligood noolaadaan. Labka iyo dhediggu marka ay isku baahdaan ayey is raadsadaan, ka dibna marka ay in muddo ah waqtii isla qaataan waxay bilaabaan in mid waliba kalidii noloshiisii gaar ahaaneed dib ugu laabto.

Shabeelku waxa uu aad u fir-fircoon yahay inta badan habeenkii oo uu ugaarsadaa, maalintii inta badan waxa uu saaran yahay geed korkii ama sallaxyada waaweyn ee dha-dhaabaha ah ayuu isku qariyaa, waxase suurto gal ah in uu ugaarsado dharaartii haddii uu hareerihiisa ka ogaado nabad iyo xasillooni iyo in aan wax cadow ahi melaha ka dhoweyn oo dhib u geysan kara.

Habka uu u ugaarsado

Shabeelku waxa uu sida caadada ah fuulaa geedaha korkooda, halkaas oo uu ka ogaado wixii hareerihiisa ka dhaq-dhaqaaya, waxa suurto gal ah in uu korka kaga soo boodo haddii ay deero, bakayle, doofaar iyo ugaarta uu inta badan ka xoog badan yahay, oo uu sida fudud u dilan karo ay geedka soo hoos joogsadaan.

Waxa kale oo dhacda in marka uu geedka korkiisa ka arko uu ka soo dego oo uu u gaatamo, ka dibna marka uu wax yar u jirsado weerar ku qaado si uu u dishoodo. Haddaba si kastaba ha ahaatee marka uu ugaadhii dishoodo waxa uu markiiba la koraa geedka korkiisa halkaas oo uu kaga badbaado dhurwaaga, libaaxa iyo waxa alla wixii damca in ay ka boobaan oo ay ka xoogaan.

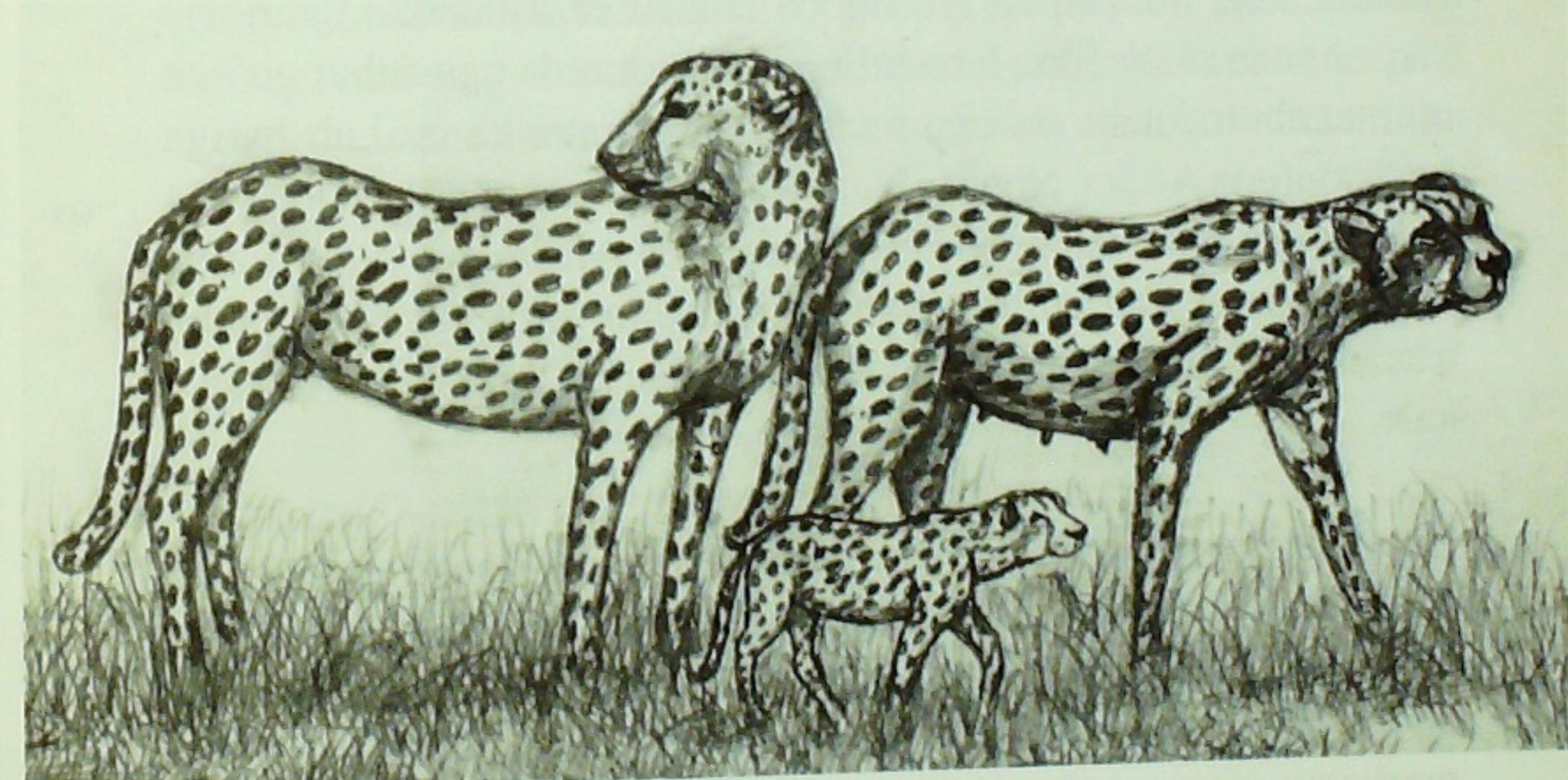
Waxa uu sida dugaagga kaleba leeyahay ciddiyo aad u xoog badan oo marka loo baahan yahayna soo baxa marka kalena galkooda ku jira, taasoo ah arrinta kale ee uu kaga duwan yahay haramcadka waayo haramcadku sidaan soo sheegnay ciddiyaha dib uma xereyn karo oo mar walba bannaanka ayey yaallaan. Waxa intaa u dheer miciyo aad u xoog badan oo ku yaal qawlal isna xoog badan oo waxa walba jabin kara

Shabeelka lab waxa la yiraahdaa gardhaale

Haramcad (Muuq shabeel)

Macluumaad kooban oo ku saabsan Haramcada

	Labka	dheddigga
Joogga	75 cm	75 cm
Culayska	60 kg	55 kg
Culayska uu ku dhasho	300 g	300g
Inta uu naaska jaqo	3 bilood	3 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	2 sano	2 sano
Sidkiisa	—	3 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	2- 4 ilmo
Inta ay da'diisu gaarto	10 sano	10 sano

Haramcadku waxa uu ka mid yahay bahda la isku yiraahdo habar dugaag oo ah micileyda khatarta ah oo baad iyo biyo ku noosha ugaarsada. Muuqaal ahaan waxa uu leeyahay jidh caato ah oo joog ahaan ka joog dheer nooca ay dadka qaarkood u yaqaannaan shabeelka.

Lugaha danbe ayaa wax yar ka dhaadheer kuwa hore. Midabkiisu waa ka duwan yahay muuq shabeelka, waana cawlaan casaan xigeen ah oo ay bar madoobi ku dheehan tahay. Bogga hoose iyo caashuba waa caddan, halka ay sayntuna caddaan iyo madow isku dhexjir ah ka tahay.

Haramcadka waxa lagu tiriya in uu yahay nafleyda ugu orodka badan, waxana uu muddo gaaban ku xawaaren karaa 110km/ saacaddii, taas oo u dhiganta baabuur yar oo ku socda waddo ballaadhan oo laami ah. Cilmi baadhis lagu sameeyey haramcadka noocan ah waxa la ogaaday in uu leeyahay dulal waaweyn (oo ku yaal sanka dulalkiisa oo u suurto geliya in uu aad u neefsado muddada uu ordayo, si uu jidhka oo dhan u gaarsiiyo ogsajiinta uu jidhku u baahan yahay. Waxa haramcadka intaa u dheer in uu leeyahay ciddiyo dhulka u qabta oo aad u xoog badan.

Haramcadka noocan ah iyo nooca labaad ee ay dadka qaarkii u yaqaannaan shabeelku, labaduba aad bay dunida uga dabar go'een oo maanta meelaha uu ugu badan yahay waxa ka mid ah bariga iyo koonfurta Afrika. Noocan haramcadka ee aan hadda ka hadlaynaa waxa uu ku nool yahay oo keliya qaaradda Afrika oo kaliya, halka nooca kale ee aan ku tilmaannay shabeelku uu kaga nool yahay qaaradda Aasiya gaar ahaan waddannada Iiraan iyo Baakistaan iyo kuwo kale.

Haramcadku waxa uu wax u weeraraa gaadmo, laakiin marka uu ogaado in ugaadha uu ugaadhsanayo ka war heshay oo ay dhaqaaqdo (booddo) ayuu sida gantaalka iskugu maqiiqaa. Waxa uu ku dhirbaaxaa ciddiyaha xoogga badan ee ku yaal jeenyaha, marka uu xayawaankaasi dhacana waxa uu ka buuxsadaa cunaha, halkas oo uu neefta ku ceejiyo ama ku cabbudhiyo dabadeedna ku dishoodo.

Haramcadku waxa uu aad uga helaa oo uu inta badan ku nool yahay dhulka bannaan ee safaanaha ah , halkaas oo ay ku nool yihiin baad iyo biyo ku nool badan oo uu ka ugaadhsado. Haramcadka noocan ahi waxa uu u nool yahay koox aan sidaa u tiro badnayn oo intooda badani isla soo koray ama walaalo ah, waxana inta badan la arkaa hooyo iyo carruurteed oo kaligood ah, waxa kale oo dhici karta in la arko dhowr haramcad oo wada ugaarsanaya.

Haramcadku sida dugaagga kale ayuu leeyahay deegaan ama dhul uu ka ugaarsado halkaas oo uu inta badan calaamadsado, si aan haramcad kale uga ugaarsan. Haramcadka noocan ahi waxa uu ka duwan yahay shabeelka oo ay dadka qaarkii u yaqaannaan shabeel ama muuq shabeel oo isagu u nool keli keli. Waxa kale oo uu kaga duwan yahay nooca shabeelka loo yaqaanno, isagoo aan geedo fuul ahayn ee inta badan markuu wax ilaalaynayo waxa uu fulaa dhagaxda dhadhaabaha ah iyo geedo dhacay oo jiifa, laakiin shabeelku waa geedo fuul oo inta badann geedaha korkooda ayaa u ah deggaan oo xataa raqda geedaha korkooda ayuu kula dhuuntaa..

Yey

Macluumaad kooban oo ku saabsan Yeyda

	Labka	dheddigga
Joogga	75 cm	70 cm
Culayska	55 kg	50 kg
Culayska uu ku dhasho	400 g	400g
Inta uu naaska jaqo	3 bilood	3 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	2 sano	2 sano
Sidkiisa	—	3 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	4-7 ilmo
Inta ay da'diisu gaarto	16 sano	16 sano

Raxan yey ah oo meel ku wada nool

Yeydu waxa ay ka mid tahay bahaad habar dugaag, gaar ahaan qoyska **eeyda**. Yeydu waxa lagu tilmaamaa dugaaggii ugu horreeyey ee mar walba ka ag dhawaa meelaha uu dadku ku noolaa, waxana taariikh ahaan la ogaaday in ilbaxnimoo yinkii hore ee Aasiya ay yeyda rabbeeyeen boqollaal qarni ka hor.

Yeydu waa noolaha koox u noosha ah, waxana mar walba hoggaamiya midka ugu xoog badan ama ugu dilaasan, marka loo eego ugaadha iyo dugaagga qalaad ee xayndaabkooda soo gala intaba. Raxanta yeydu inta badan waa isku qoys ama waa qaraabo soo wada kortay, isla markaana is wada taqaan, sidaas awgeedna haddii ay yey qalaad ama dugaag kale soo weeraro uma kala hadhaan oo way la wada dagaallamaan iyagoo isku hiilinaya.

Yeydu maanta adduunka waxa ay kaga nooshahay waddannada dhulbadhaha kaga dhaca dhinaca woqooyi. Waxa aan shaki ku jirin in ay Soomaaliya iyo geeska Afrikaba ku noolaan jirtay waayo hore, hase yeeshie kuma noola oo hadda magaceedii uunbaa sii jira oo ay dadku yaqaannaan. Yeydu maanta waxa ay ku nooshahay woqooyiga Afrika, woqooyiga Aasiya, Yurub iyo Ameerika.

Dhulalkaa aan soo sheegnay oo cimilo ahaan iyo carro ahaanba aad u kala duwan, yeyda ku nooli waxay ku kala duwan tahay muuqaalka, xajmiga iyo waxyaabo kale oo badan. Yeyda midabkeedu waa cawllaan caddaan xigeen ah, dhabarku waxa uu u muuqdaa madow, halka ay dhinacyaduna caddaan u dhow yihiin. Waxay leedahay dabo ama syn bulbul badan. Qaar ka mid ahi waa madow tikh ah oo indho cas-cas leh mase badna noocaasi.

Rabbayn = waa carbin ama tababarid

Xaydaan = waa dhul cayiman oo la yqaan

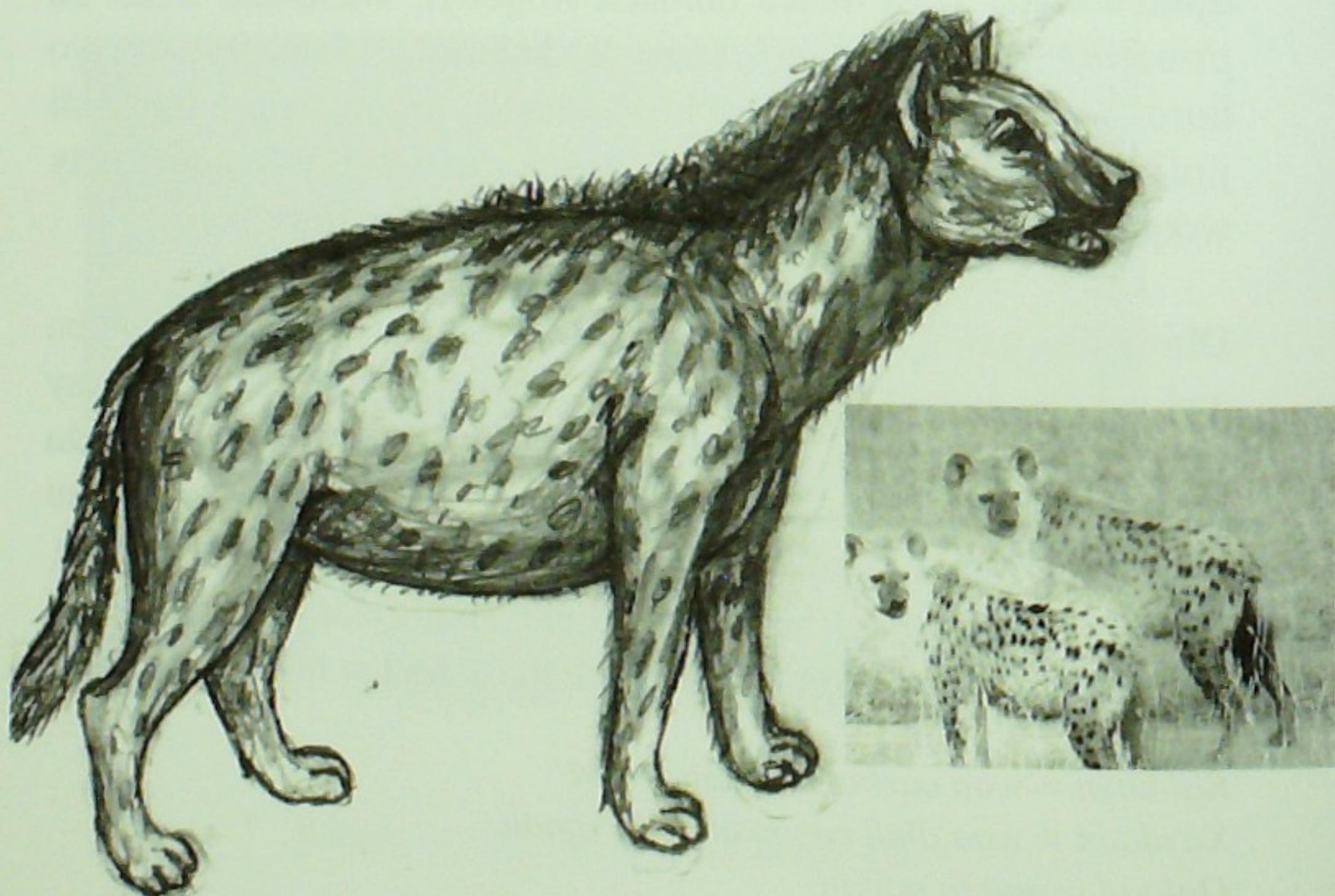
Qalaad = aan la aqoon

Xayndaabkooda = inta ay ka ugaarsadaan

Dhurwaaga (waraabe)

Macluumaad kooban oo ku saabsan dhurwaaga ama waraabaha

	Labka	dheddigga
Joogga	70 cm	75 cm
Culayska	65 kg	70 kg
Culayska uu ku dhasho	1.5 kg	1.5 kg
Inta uu naaska jaqo	1 sano	1 sano
Da'da uu ku qaan gaaro	2 sano	2 sano
Sidkiisa	—	3 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	2- 4 ilmo
Inta ay da'disu gaarto	20 sano	20 sano

Waraabe, dhurwaa iyo dhurruqsade

Dhurwaagu waxa uu ka mid yahay dugaagga Afrika ku nool kuwooda ugu xoogga badan uguna tirada badan, kuwaas oo deegaanka dhulka Soomaalidu degto iyo guud ahaanba geeska Afrika weli Aadka ugu sii hadhay, halka ay ugaadh iyo dugaag badani deegaanka xaalufay ama nabaad guuray awgiis uga carareen oo ay uga guureen. Waraabaha iyo dadka Soomaalida ee xoolo raacatada ah ama beeraleyda ahi aad bay isku yaqaannaan, oo Soomaalidu waxa ay leedahay maahmaahyo iyo hal ku dhegyo badan oo waraabaha lagaga hadlo.

Dhanka kale haddaan ka eegno waxa la sheegaa in waraabuhu dadka af yaqaan oo tusaale gaaban haddaan soo qaadanno, haddii ay reerka baadi ka maqan tahay waxa inta badan la arkaa in uu waraabuhu dhinaca ka raaco dadka baadi doonka ah, oo uu isna dhiniciisa ka raadsado baadida, si uu dadka uga hor helo oo uu u cuno. Sidaa awgeed ayaa waayadii danbe marka baadida la doonayo dhinac qalad ah la tilmaami jiray. Meelaha qaarkood iyo sheekooyinka dhaqameed waxa jirta in dhurwaaga lagu tilmaamo qori is maris, waxa jira sheekoojin badan oo sheega in waraabuhu yaqaan geed haddii uu cuno uu noqdo dad, waxana ka mid ah sheekooyinka ku saabsan qori is mariska.

Astaamaha kale oo lagu sifeeyo waraabaha waxa ka mid ah in codkiisa la tiriyo oo ay dadka qaar sii oddorosaan waxa uu sheegayo. Waraabuhu waa dugaagga ay dadka Soomaaliyeed muddo aad u dheer yaqaanneen waxaanad ku garataa inta maah maahood ee uu leeyahay, kuwaas haddii aan qaar soo qaadanno waxaa ka mid ah:-

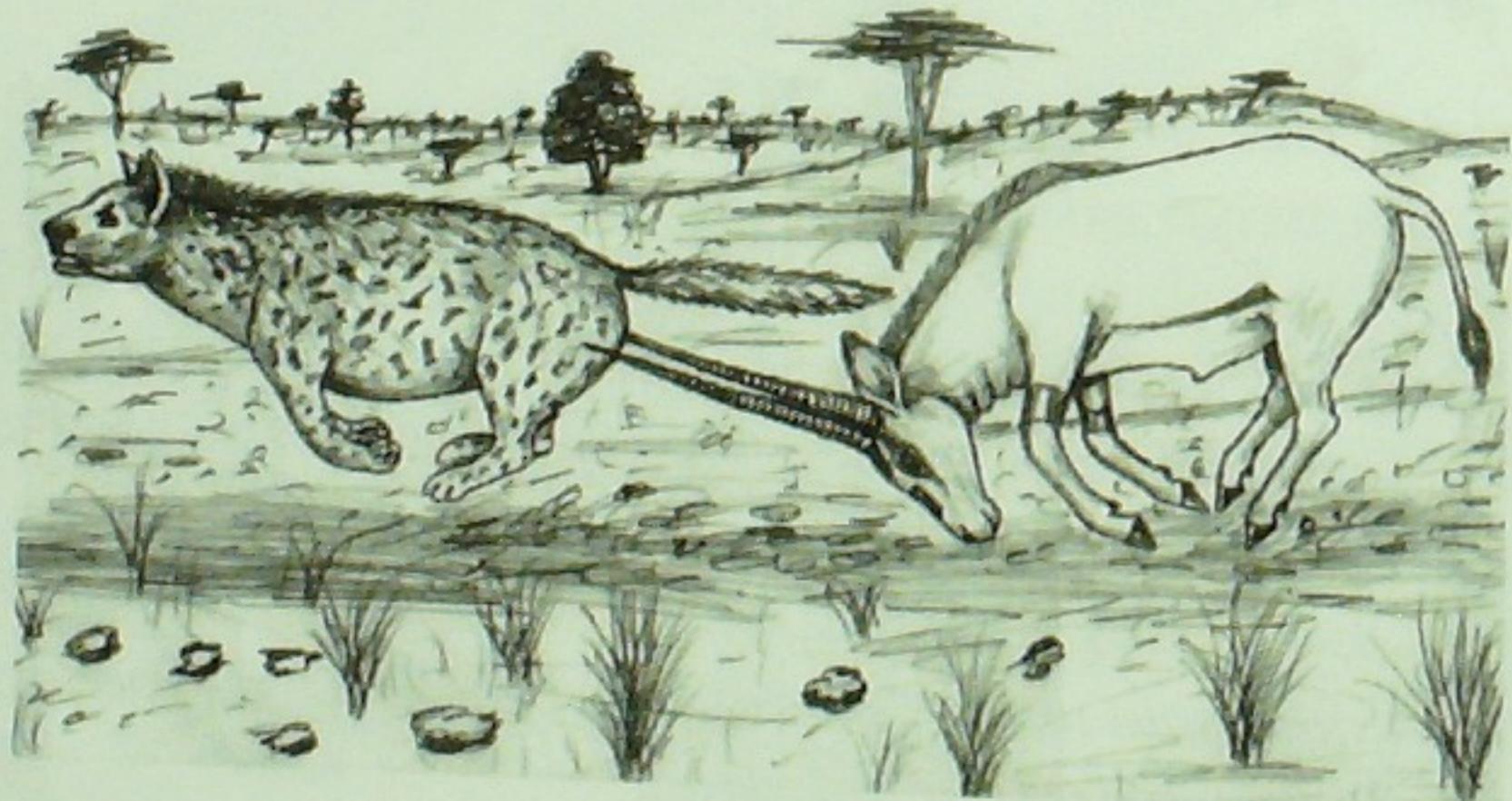
*Waraabe lafihiisana uma roona lafo guri yaallna uma roona.
Waraabe daalay dirirtiisaa loo tagaa.
Waraabe ul lala gaadhi waa ereyna waxaba lagaga qaadi waa.
Waraabe dhankii loo eryaaba waa u bannaan.
Waraabuhu barta mooyee buurta ma arko.*

Waxaase qosol ah maahmaahdan dheer ee dhug u yeelo Waraabihii alif iyo ba la baray waxa uu meeriyey waxar, wan iyo nayl, taas oo loola jeedo jacaylka uu u qabo xoolaha gaar ahaan kuwa dhaylada ah isla markaana aan ka dheereyen karin ee uu dhakhso ula carari karo.

Hal ku dheg kale

waxa la yiri beri baa waxaraabe waxa lagu yiri ”Waraaboow kabo ha laguu tolo! Wuxuu ku jawaabay haddii kabo la ii tolo waa Ilaahey mahaddii, haddii kalena waa rabbitcaalamiin oo markii horeba ma aan haysan”. Gabayada Soomaalidu aad bay ugu xustay waraabaha waxaanan soo qaadanaynaa, gabay hal qabsi laga dhigtay oo aan la aqoon ciddii tirisay.

Waraaboow wax baan kuu ogahay waagan dabadii makaniis wanbaa kuugu xidhan waafiyoo shilis waaxyihiisa waaweyn ayaad walamsan doontaa Webiyada qulqulayaad biyaha ka webxi doontaa.

Waraabaha waxa lagu tiriya dugaagga kuwooda ugu xoogga badan waase ful oo waxa la yiraahdaa xooggiisa Ilaahey ma tusin waxana eryan kara orgi ama ri

Sheekooyinka:

Waraabuhu waxa uu kaalin weyn ku leeyahay sheekooyin dhaqameedka carruurta loogu sheekheeyo cawayskii tusaale: sheekooyinka qori is mariska iyo kuwo kale oo badan oo inta badan ay dacawadu kхиyaamaynayo ama uu meel qaldan kaga jiro sheekada. Waxan soo qaadanaynaa sheekadii ahayd in waraabe iskugu yeeray habar dugaag oo uu ku yiri „**walaalayaal magacan waraabe ama dhurwaa waan dhibsaday ee ha la iga beddalo oo ha la iigu beddalo magaca aan jeclahay ee Aamin**“.

Habar dugaag kumaba ay diidin taladii waraabe, laakiin waxa ay ku xidheen shuruud, waxayna u dhiibeen oo ay ku aamineyn hal iyo nirig, waxayna ku yiraahdeen haddii berri subax hashaas iyo nirigtaa oo nabad qaba laguugu yimaaddo waxa laguu bixinaya magacaa aad dooratay ee Aamin, haddii Aadse ka soo bixi weydo xilkaa laguu dhiibay cidi kaa beddeli mayso. Waraabihii wax uu is celiyaba, wax uu isku maaweeliyo haddii aad ku guulaysato in Aamin laguu bixiyo dad iyo xooloba lagaa ordi maayo, goor ay mir dhexe ahayd ayuu nirigtiis yiri meel aan cidina arkayn wax yar ka gooso, waxana uu goostay labada faruuryood, muddo ka dib ayuu haddana hashii go'aansaday in uu iyana meel aan loo jeedin wax ka yara goosto, iyana candhadii oo ay afartii naas ku yaalleen ayuu goostay.

Aroornimadii ayaa waraabihii oo faraxsan oo is leh cidina dareemi mayso, ayaa hashii iyo nirigtiis oo wada fadhiya loogu yimid, waxa la yiri „**waraabe xilkiisii wuu gutay ee hasha aan maallno**“. Nirigtiis ayaa lagu soo daayey hashii maxay ku jaqdaa! wey is ag taagtay laba saaxiibbadiisii ah ayaa dhinacyada ka galay hashii, si ay u daran doorriyaan oo ay hasha caano uga maalaan, waraabe intuu is celin kari waayey ayuu yiri: *Nurush narash maxay ku jaqdaa maxayse ka jaqdaa*“.

Hal mar ayaa la wada yaabay markii la arkay hashan candhada la' iyo nirigtaa ilkaha caddaynaysa oo faruuryaha la'.

Sheekooinka waraabaha waxa kale oo ka mid ah:

Beri baa waraabe hal geel ah oo aad u weyn uu meel cidla ah ka helay, waraabihii hashii ayuu ku bilaabay in uu dishoodo oo uu cuno, hashii oo taagan ayuu xagga danbe ka galay wax uu cunoba waxa uu u gaadhay calooshii iyo uur ku jirtii, markuu halkaa marayo ayey raqdii hashu ku soo dullaantay oo ay gabigiisiiba qarisay. Waraabihii oo weli sii cunya oo calooshiina u buuxsantay ayaa damcay in uu caloosha uraysa iskaga baxo, meel uu ka baxaase ma jirto oo hashii ayuu ku dhex jiraa. Waxa ku xirantay neeftii, waxaabase kaga sii daran habar dugaag oo uu libaax ka mid yahay ayaa raqdan soo urin kara ka dibna isaga iyo hasha ayey isla cunayaan.

Wax yar ka dibna waxa iyagoo raxan raxan ah ku soo kor degay wax alla wixii haad ahaa ee hilibka cunayey, waxa ayna bilaabeen in ay raqdii cunaan isagana ku daraan. Waraabihii halkaas ayuu kaga tegay hal ku dheg aad u qaali ah oo qofka mar walba anfacaya.

Waxa uu yiri:**Caweer** waa hashii magaceedii "**Ilaahoow nimay caweer mar uun ka dul kacdaa ayaan badanaa**". Halku dheggan waxa loo adeegsadaa wixii culays ah ama dhib ah ee qofka haysta. Dhurwaaga waxa ka mid ah laba nooc oo tiro ahaanna aan sidaa u badnayn, kana yara gaagaaban dhurwaaga caadiga ah. Waxana ka mid ah dhidarka ama weerka iyo nooc loo yaqaan **caallee** oo aad u tiro yar. Dhidarku waa nooc aad u fool xun inta badanna lagu yaqaan astaamo fool xun. Waxaan kaga hadli doonaa casharka xiga oo ku saabsan dhidarka ama weerka.

Muuqaalka waraabaha

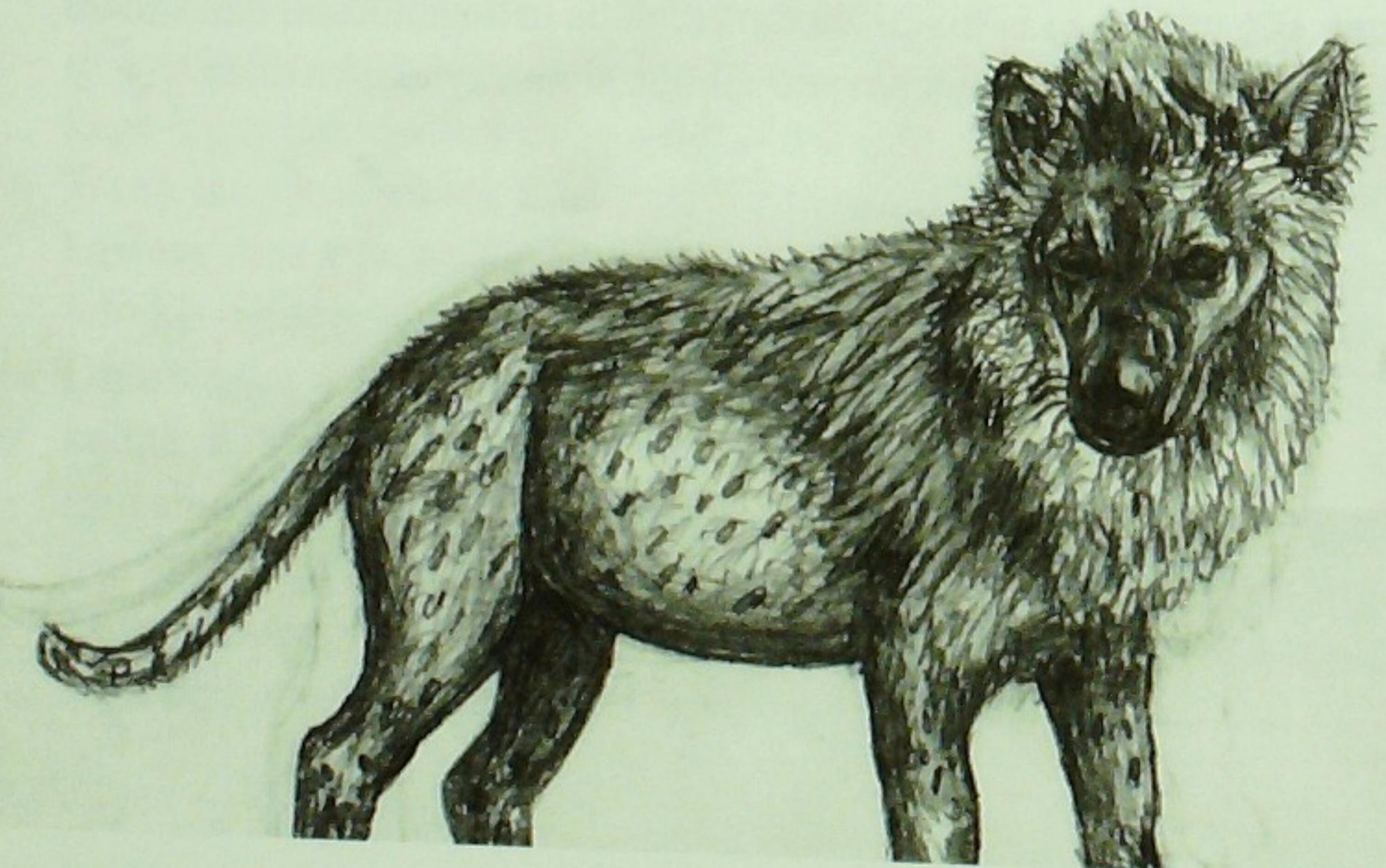
Muuqaalkiisu waa cawllaan boodhe xigeen ah oo bar madow oo aan aad u muuqannin (iftiimeyn) leh. Waraabuhu waxa uu leeyahay madax aad u weyn, qaarka danbena waa uu u gaaban yahay waxana uu leeyahay dhego waaweyn oo qaab goobo ah leh. Waraabuhu waxa uu ka mid yahay dugaagga ama noolaha koox u noosha ah. Waxa kooxda madax ka ah dheddigga ugu da'da weyn uguna khibradda badan. Waxa ay maalintii oo dhan ku dhuuntaan ama ku gabbadaan meelaha qarsoon ee dhirta hoosteeda ah, habeenkiina waa ay ugaadhsa tagaan oo waa ay fir-fircoo yihiin. Waraabuhu waxa uu ka duwan yahay dugaagga kale oo aan intooda badan ku soo sheegnay in ay dhalaan muluq aan indho lahayn oo indho xidhan, waraabuhu arrintaa waa ka duwan yahay oo waxa uu dhalaa 1-4 indho qaba oo wax arkaya.

Waraabuhu sidaan dugaag badan ku soo aragnay waxa uu leeyahay dhul u cayiman oo uu ka ugaarsado, dhulkaana hadduu waraabeh kale soo galo waa la dilaa, waxana dhacda in dagaalkaasi ilaa xad uu dhimasho gaarsiiyo, waayo waraabuhu si xun ayuu isku dilaa.

Dhidarka (Weerka)

Macluumaad kooban oo ku saabsan dhidarka

	Labka	dheddiga
Joogga	65 cm	70 cm
Culayska	55 kg	60 kg
Culayska uu ku dhasho	1-2 kg	1-2 kg
Inta uu naaska jaqo	1 sano	1 sano
Da'da uu ku qaan gaaro	2 sano	2 sano
Sidkiisa	—	3 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	2- 4 ilmo
Inta ay da'disu gaarto	15 sano	15 sano

Dhidarka ama weerku waa nooc dhurwaaga ka mid ah oo aan sidaa ugu badnayn geeska Afrika, waxa aad looga helaa koonfurta Afrika, laakiin tiro aan sidaa u badnayn ayaa laga helaa geeska Afrika. Dhidarku waxa uu u astaamo dhow yahay waraabaha caadiga ah, waxana uu qaab ahaan u eg yahay dhurwaaga caadiga ah, hase yeeshiee waxa uu kaga duwan yahay joogga oo uu wax yar ka gaaban yahay, isla markaana halka uu dhurwaagu dhibcaha madoobi ugu sharrajan yihiin ama ugu dheehan yihiin dhogortiisa, dhidarka waa hal midab oo ah cawlaan madow xigeen ah oo qaarka hore u cad duf badanna ku leh.

Dhidarku waxa uu leeyahay dhago balballaadhan oo ka yara dhaadheer kuwii waraabaha caadiga ah, sidoo kale ayuu bul bulsha ama dhogorta kaga badan yahay waraabaha. Dhidarka Soomaalidu waxa ay ka tirisay maahmaahyo iyo gabayo badan, waxaana ka mid ah „*Dhidarkii xabaala qod qudhun ma uga dhaadhacay*“, „*Dhidarkuba xabaalaha kuma dhaadheceen oo, kuma dhiirradeen ruux celin kara dhawaaqee, markuu maydka dhiilliyo dhaqdhaqaaq ka waayuu hore ugu dhawaadaa*“. Tuduicyadaasi waxa ay ku jireen gabayo ay leeyihiin Hadraawi iyo Gaarriye.

Weerku waxa uu waraabaha caadiga ah kala mid yahay firfircoonda iyo ugaadhsiga habeenkii, oo waxa uu weerar tegaa marka ay cad-ceeddu dhacdo oo dhulku madoobaado. Waxa uu ugaarsadaa ugaadha yaryar iyo xataa ugaadha ay dugaag kale dishoodeen oo uu wixii raq ah ee ka hadha feentaa. Dhidarku waxa uu aad uga ag dhawaadaa meelaha ay dadku ku nool yihiin, waxana gabayada loogu tirihey beryihii hore in uu faqan jiray qabuuraha oo maydkii la aasay cuni jiray. Waxa uu sida caadiga ah dhalaa 2-4 muluq waxana uu ku dhalaa godad uu qoto ama waxa uu kala baxaa qarandida iyo dhiddada oo iyagu qodidda godadka khibrad dheeraad ah u leh.

Dacawada (Dawaco)

Macluumaad kooban oo ku saabsan dacawada

	Labka	dheddigga
Joogga	40 cm	38 cm
Culayska	10 kg	8 kg
Culayska uu ku dhasho	200g	200g
Inta uu naaska jaqo	2 bilood	2 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	1 sano	8 bilood
Sidkiisa	—	2 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	2-6 ilmo
Inta ay d'adiisu gaarto	10 sano	10 sano

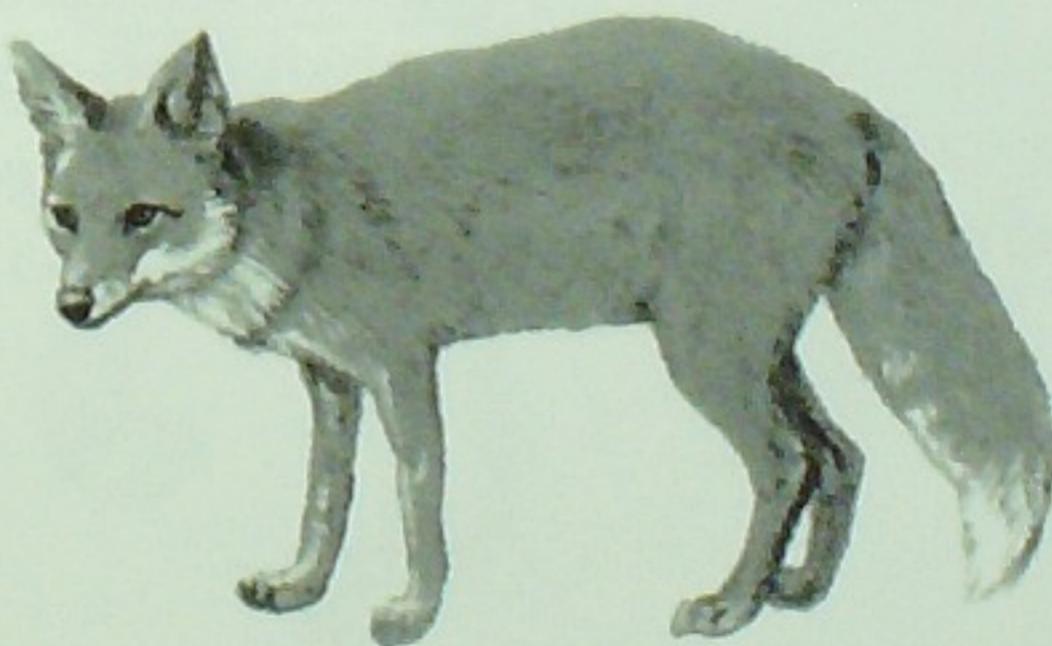
Dacawadu waxa ay ka mid tahay dugaagta hilibka ku nool. Dhaqanka Soomaalidu aad buu uga hadlaa sheekoooyinkeeda sirta iyo kхиyaanada ku saabsan.

Muuqaalka guud ee dawacada

Dawacadu waxa ay leedahay muuqaal sidan ah: dhabarka iyo bogga hoose ayey hareed madow ku leedahay, labada dhinacna waa bunni cawl ah, waxayna leedahay sayn cufan oo bunni madow xigeen ah iyo bulbul. Dawacadu waxa ay leedahay laba dhegood oo kor u taagtaagan, kuwaas oo dhinacyada ka firan si ay wax u maqlaan.

Waxa ay ku nooshahay dhulka bannaan ee cawsleyda ah iyo dhulka ay dhirtu teelteelka ku tahay. Dawacadu waxa ay si firfircoon u ugaarsataa habeenkii, waxa ay ugaarsataa ugaadha yaryar ee sida bakaylaha, sagaarada iyo xataa dhasha yaryar ee deerada.

Hareed = diilin madow

Waxa kale oo ay ugaarsataa fadhaanfadhka, jiirka iyo wixii la mid ah. Intaas waxa u dheer in ay xataa miraha macaan ee duurka cunto iyo cayayaankaba. Dawacadu waxa ay dhib weyn ku haysaa carruurta xoolaha la joogta gaar ahaan adhiga oo ay maqasha yaryar aad u sii raadsato. Dawacadu inta badan kama fogaato meelaha dadku ku nool yahay waxana ay tiri "**wallee reer aan ogaa ma guuro**" Waxayna xaaladdu ahayd mar ay reer berri guuri lahaa yeeshii iyo suumankii ka cuntay.

Dacawada waxa ay ka mid tahay xayawaanka inta badan sheekooyinka lagaga hadlo, dhaqanka Soomaaliduna si gaar ah ayuu dacawada sheekooyinka wax tusaaleeya ugu soo qaataan. Haddaba waxaan soo qaadanaynaa qaar ka mid ah sheekooyinkaa dacawada. Dacawo beri bay libaax isku faaneen waxana ay tiri „*reer is abaabulay ayaan ka oohiyaa*“, libaax baa yiri sideed uga oohisaa? waxay tiri „*reer guurid ku go ‘ansaday oo isku abaabulay in ay aroorta guuraan ayaan marka ay awrtii soo fadhiisiyaan waaya wixii lagu rari lahaa oo annaa yeeshii ka cuna goor aan cunayna ima ayan ogayn*“.

Sheekooyinka kale ee dacawada tusaale loogu soo qaato marka dadka qaar si hoose loola hadlayo waxaa ka mid ah "**reer aan ogaa ma guuro**" Beri baa waxa la yiri goor casar ah ayuu waraabe dacawo u yimid waxa uu ku yiri reerka halkaa deggan berri ayuu guurayaa, dacawo waxay ugu jawaabtay „*reer aan ogaa ma guuro, waayo xarkihii awrta lagu rari lahaa ayey cuntay oo ay ogtahay*”.

Eey dibadeedka (duureedka)

Macluumaad kooban oo ku saabsan Eey dibadeedka

	Labka	dheddigga
Joogga	65 cm	65 cm
Culayska	30 kg	25 kg
Culayska uu ku dhasho	500 g	500 g
Inta uu naaska jaqo	3 bilood	3 bilood
Da’da uu ku qaan gaaro	1 sano	8 bilood
Sidkiisa	—	2 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	2- 8 ilmo
Inta ay d’adiisu gaarto	10 sano	10 sano

Eey dibadeedku waxa uu ka mid yahay bah eeyeed ay ku wada jiraan: Yeyda, noocyada kala duwan ee eeyda, dacawada oo iyana dhowr nooc ah iyo eey dibadeedka. Bahdani waxa ay ka mid yihiin dugaagga hilib cunka ah ee weliba khatarka ah. Bah eeyeed waxa ay ka sii yihiin oo ay ku sii abtirsadaan baatha weyn ee noolaha marka la sii abla-ableeyo ah "Naasleyda" ubadka nool dhasha ee weliba naaskooda jaqsiiya.

Eey dibadeedku waa dugaag qaabka eeyda leh oo duurka ku nool. Midabkiisu waa madow bar cawlani ku dheehan tahay. Saynta ama dibta waxa uu ku leeyahay bul cad oo aad u muuqda. Jooggiisu qiyastii waa 65 cm, labka iyo dheddigguna wey is leég yihiin. Eey dibadeedka waxa u astaan ah dhego waaweyn, waxana uu u nool yahay koox tiro badan, waxana dhacda in uu gaadho 10-50 eey. Sida dugaagga kaleba u caadada ah waxa dhacda in ay meel ka guuraan oo ay meel kale u guuraan si ay u helaan wax ay ugaarsadaan.

Waxa aan soo aragnay in dugaaggux xadad kala leeyahay oo koox haddii xadkeeda la soo gala ay la dagaalanto kuwa xadkooda ama inta ay ka ugaadhsadaan soo gala. Lakiin eey dibadeedku, haddii ay laba kooxood kulmaan waxa ay bilaabaan in ay is ursadaan oo ay afka isa saar-saaraan, ka dibna ay hore iska raacaan oo ay wada ugaarsadaan. Eey dibadeedku waxa ay ka helaan dhulka bannaan ee aan kaymaha ahayn. Marka ay wax ugaadhsanayaan waxa ay u weeraraan koox ahaan, waxana dhici karta in ay eeyda yaryari ay dilaan neef lo'gisi ah marka ay hareeraha ka galaan ee ay midba meel ku dhegto inta kele waxa ay hore ka bilaabaan in ay cunaan, waxaana dhici karta in neef weyn ay muddo yar oo daqiqado ah ku dhammeeyaan.

Xoorka

Macluumaad kooban oo ku saabsan xoorka

	Labka	dheddigga
Joogga	35 cm	35 cm
Culayska	11 kg	11 kg
Culayska uu ku dhasho	200 g	200 g
Inta uu naaska jaqo	—	3 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	1 sano	8 bilood
Sidkiisa	—	3 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	2- 6 ilmo
Inta ay d'adiisu gaarto	10 sano	10 sano

Xoorku waxa uu leeyahay magacyo badan oo looga kala yaqaan degaannada kala duwan, waxaan ka mid ah: Dabacadde iyo ame.

Xoorku waxa uu ka mid yahay dugaagga kuwooda ugu yaryar. Dhaqanka Soomaaliga xoorka aad baa loogaga hadlaa. Ninka ama qofka dabeeecadda xun waxa la yiraa „**waar dabeeecad xumaa ma xoor baa**“. Waxa kale oo astaan lagu yaqaan ah dhuuso qadhmaan, taas oo ay u sabab tahay isaga oo inta badan cuna cayayaanka iyo naasleyda yar yar sida jiirka ama doolliga iyo wixii la mid ah. Waxa intaa u dheer in xoorku gaaguraha (meelaha ay shinnidu malabka ku samayso) aad u ugaadhsado, haddii la leeyahayna xado, geedaha wuu fuulaa si uu shimbiraha dhashooda iyo wixii kale ee ku nool u cuno.

Muuqaalka xoorku waa bookh (caddaan iyo madow isku dhafan). Dabo cad oo bulbul badan, bogga hoose oo madow ah iyo laba diillimood oo dhinacyada ah oo madow ah. Qaarka hore waxa ku ku badan caddaanka. Sidoo kale ayey diilin cad isku xirtaa dhakada ilaa dhabarka. Waa naasley dhala noole ilmihiisana jaqsiiya naaska, waxana uu dhala 2- 6 muluq oo sidaan dugaagga kaleba ku soo sheegnay indha la', waxana ay indho barraqsadaan laba toddobaad ka dib. Waxa u hoy ah oo laga helaa ama uu ku dhalaan god ama meel qarsoon oo dhagax hoostiisa ah. Xoorku sidii aan dugaag dhowr ahba hore ugu soo sheegnay, waa noolaha u nool kelikelida ee aan ka helin koox u noolida, waxana ay inta badan laba noqdaan marka ay labka iyo dheddiggu isku baahan yihiin.

Xoorka labka iyo dheddigguba waxa uu miisaankoodu gaadhi karaa qiyaastii 10-15 kg, halka uu jooggooduna ka noqdo 35 cm, waxase qiyaastaa wax ka beddeli kara kolba deegaanka iyo nolosha. Xoorku inta badan dharaartii ma fir-fircoona oo wuu hurdaa, haddii aannu ku noolayn meal uu ammaankeeda hubo, habeekiina wuu fir-fircoona yahay waana uu ugaarsadaa. Magaaloooyinka iyo tuulooyinka waxa uu aad u dhibaa dadka digaagga dhaqda oo uu dhasha ka laayo ama digaagga naftoodaba ka cuno.

Guduudane

Macluumaad kooban oo ku saabsan guduudanaha

	Labka	dheddigga
Joogga	40 cm	40 cm
Culayska	22 kg	22 kg
Culayska uu ku dhasho	300 g	300 g
Inta uu naaska jaqo	-----	3 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	1.5 sano	1.5 bilood
Sidkiisa	-----	3 bilood
Inta ilmo ay dhasho	-----	2-6 ilmo
Inta ay d'adiisu gaarto	12 sano	15 sano

Guduudanaha oo ah noocyada dugaagga ugu yar yar, ahna bisad dibadeed ama yaanyuur baadiye ayaa Soomaalidu waxay u taqaan guduudane. Guduudanuhu waxa uu leeyahay astaamaha dugaagga intooda badani ay leeyihiin, waxa ay ku gabbataa geedaha hoostooda, halkas oo ay maqasha ama neefka tabarta daran ee adhiga gooni uga daaqa dhuunta ka buuxsato oo ay ku disho. Waxa kale oo ay fuushaa geedaha iyadoo xeelad ay isku badbaadiso awgeed iskugu qarisa isla markaana halkaa kala socota kana eegata wixii dhaq-dhaqaaq ah, ha ahaado cadow ay ka dhuumanayso ama ugaadh ay ka ilaashanayso si ay u gaadato.

Guduudanuhu dunida meelo badan ayuu ku nool yahay, meelo kala duwanna waa laga helaa iyadoo deegaannadaa kala duwan la qabsatay, taasina waxa ay keentay in ay yeeshaan midabyo iyo muuqaallo kala duwan, isla markaana ay xataa xajmi ahaan kala waaweyn tahay. Xayawaankani waxa ay u nooshahay keli-keli, waxa ay laba noqdaan inta badan marka labka iyo dheddigu isku baahan yihiin oo kaliya.

Dheddigu waxa ay dhashaa 2-5 muluq oo muddo ilaa laba toddobaad ah indhaha isku haysta, waxayna indho dillaacsadaan muddadaas ka dib. Muuqaalkeedu waxa uu iskugu jiraa dhowr nooc oo kala duwan waxana ka mid ah nooca Soomaaliya laga helo oo cawl madow oo diilimo ama baro leh.

Guduudanaha nooc ka mid ah ayaa waxa la yiraahdaa jifaa, kaas oo sida magacaba ka muuqata ku gabbada jidhida hoosteeda, halkas oo uu god yar kala xaarto ama qashinka dhirta ka daatay isku qariyo isla markaana wixii ugaadh ama xoolo ah weliba sidaan soo sheegnay maqasha ku laayo.

Jidhida = geedaha gaagaaban

Jifaa = jaad ka mid ah guuduudanaha

Daayeer

Daayeerku waxa uu ka mid yahay **bahaha** ama qaybaha xawaanka nool ee naasleyda ah kuwa ugu badan, waxa laga helaa intiisa badan oo uu aad ugu badan yahay qaaradda Afrika, Aasiya iyo koonfurta Ameerika. Daayeerku waa noole ka mid ah naasleyda ubadka nool dhasha, aadna uga maskax badan ama uga maskax weyn xayawaannada kale.

Waxa uu leeyahay qaab u dhaw samayska dadka oo waxa uu leeyahay gacmo uu sida dadka wax ku qabsado oo faro iyo suulba leh, kuwaas oo uu sida dadka wax ku goosto, ku cuno, isku difaaco isla markaana xataa markuu isku baaqayo wax ku tilmaamo. Bahdani waxa ay iskugu jirtaa laba nooc oo qaybi leedahay dabo ama sayn, halaka nooca dad u ekaha la yiraa ee caqliga badni aanay lahayn dabadaas ama sayntaa. Jidhkiisa waxa ku dahaaran oo wada qariyey dhogor ama duf, kaas oo hu ama dharkii asturayey u ah.

Bahdan wajigoodu waa u bannaan yahay oo dhogorta ama dufta jirka kale wada qarisay ma laha, waxa uu leeyahay waji gaaban, san ballaaran oo kamas leh iyo indho sida kuwa dadka hore eegaya. Daayeerkka intiisa badani waxa uu ku socdaa afartiisa addin oo waxa uu u socdaa sida xayawaanka kale, hase yeeshoo waxa u suurto gal ah in uu labada lugood isku taago oo uu sida dadka u joogsado.

Caadooyinka, dhaqammada iyo diimuhuba siyaabo badan ayay uga hadlaan daayeerka. Waddannada reer galbeedku aad bay u soo dhoweeyaan oo waxa ay yiraahdaan xayawaanka kale waa innooga sokeeyaa, dunida qaarkeedna waxa ay yiraahdaan dad buu ahaa berigii hore laakiin waxa uu raaci waayey xeerkii Ilaahay dunida u sameeyey oo waa la dooriyey.

Haddaba dhaqanka aan soo sheegnay sida kan reer galbeedku, waxa ay qabaan in daayeerka iyo dadku ay aad iskugu astaamo dhow yihiin sidaas awgeed waxa ay mararka qaarkood yiraahdaan dadka iyo daayeerku waa isku bah. Haddaba arrintaasi waxa ay keentay in cilmi baadhis badan lagu sameeyey daayeerka iyadoo la baadhayo bal in ay jirto wax astaamo ah oo sheegaya in daayeerka iyo dadku ay isku asal yihiin. Su'aashaas oo ay diimuhi si adag uga soo hor jeedaan welina waxa ku socda baadhis aan natijo laga gaarin.

Daayeerku waxa uu u kala baxaa qiyaastii 180 nooc ama qaybood oo ku kala nool qaaradahaas aan soo sheegnay oo dhan, waxana culayskiisa ama xajmigiisu u dhxeeyaa 150 g ilaa labka gorilaha oo culayskiisu dhan yahay 250 kg. Haddaba waxaan soo qaadan doonaa kuwooda ugu muhiimsan oo inta badanna caqliga dheeraadka ah lagu tilmaamo. Daayeerku waxa weeye wax walba cune oo waa baad iyo biyo ku nool sida ugaadha caadiga ah, isla markaana waa dugaag oo hilibka cuniddiisu kama reebana oo mararka qaarkii waxaad arkaysaa isaga oo, ugaarta yar yar sida bakaylaho iyo wixii la mid ah ugaarsanaya. Hadda waxaan ka hadlaynaa qaar ka mid ah noocyadaas faraha badan ee aan soo sheegnay.

Sokeeyaa = xigaa ama qaraabo

Gorilaha

Goriiluhu waa daayeerka ugu weyn xajmi ahaan, waxana uu miisaanku dhan yahay 200-250 kg halka jooggiisuna uu gaaro 180 cm ilaa 2 m. Daayeerkan goriluhu waxa uu u nool yahay qoys-qoys ama kooxo labku hoggaamiyo oo uu madax u yahay. Labku waa ka weyn yahay dheddigga waana sidaan soo sheegnay beel-daajiyaha ama maamulaha kooxda oo marka ay noqoto difaaca, sahminta iyo wixii la mid ah ama in xubin cusubi kooxda ka mid noqoto isaga ayaa goáanka ugu danbeeeye iska leh.

Kamas= san jaban

Goriilaha waxa inta badan laga helaa oo uu joogaa dhul barwaqeedka ama kaymaha cagaaran ee agagaarka dhul badhaha. Maalin walba marka uu waagu baryo waxa ay bilaabaan in ay u qadhaab tagaan meeshii ay baad iyo biyo ka helayaan, iyaga oo si qun u yar socod ah u soofa, ayaa waxa ay ka midhaystaan geedaha oo ay caleemaha, midhaha iyo ubaxa ka gurtaan.

Sida u caadada ah, duhurkii marka la gaaro wey nastaan oo waxa ay ka gabbadaan kulaylka cadceedda, ka dibna marka ay cadceeddu wax yar qabowdo ee casarka, ayey midhaysigoodii sii wataan ilaa laga gaarayo casarka marka ay cadceeddu gaabato, markaas oo ay diyaarsadaan meeshii ay degi lahaayeen iyaga oo geedaha dushooda inta ay laamaha isku soo duwaan gogol iyo meel fiican oo kash-kaash ah ka samaysta.

Labka waaweyni waxa uu seexdaa dhulka, si uu kooxda u difaaco haddii la soo weeraro halka ay dheddigga iyo carruurtuna geedaha korkooda seexdaan. Marka ay dheddigga goriiluhu ilmo dhasho muddo qiyaastii laba toddobaad ah ayuu ilmuu ku dhegganaadaa oo aanu dhulka is taagin, hooyaduna waxa ay ku siddaa dhabarkeeda marka ay fadhidana waxa ay ku haysaa boggeeda oo wey jaqsiisaa. Ka dib wuxuu bilaabaa in uu la qabsado degaanka oo uu lugihiiisa ku istaago.

Marxaladda xigta waa midhaysiga iyo qaraabsiga, waxana uu bilaabaa in uu kelidii midhaysto, qadhaabtana isagoo kooxdu sida ay u nooshahay ka cibaaro qaadanaya.

Beel-daajiye = hoggamiyaha kooxda

Dhulbadhaha = xariiqda adduunka kala qaybisa

Midhaysi = goosashada miraha dhirta

Kashkaash = sariir laga dhisto geeadaha dushooda

qadhaab=wixii dhulka laga qadhaabto sida miraha dhirta.

Daayeer dabacase (Baboon)

Macluumaad kooban oo ku saabsan Daayeerkha

	Labka	dheddigga
Joogga	1 m	80 cm
Culayska	40 kg	25 kg
Culayska uu ku dhasho	250 g	250 g
Inta uu naaska jaqo	-----	3 sano
Da'da uu ku qaan gaaro	1 sano	6-7 bilood
Sidkiisa	-----	2 bilood
Inta ilmo ay dhasho	-----	1-2 ilmo
Inta ay d'adiisu gaarto	25 sano	25 sano

Daayeer saddexan dheddiggii daayeerkha (hooyadii oo cunuggii xambaarsam iyo coofaadhkii oo daba socda

Daayeerka nooca aan halkan kaga hadlaynaa waa nooca inta badan geeska Afrika laga helo waxaana la yiraahdaa **Baboon**. Noocani daayeerrada kala duwan ee aan soo sheegnay wuu ka duwan yahay waxana uu uga duwan yahay waji gaaban iyo san dheer oo qaab afar gees leh. Daayeerkani waxa uu u nool yahay kooxkoox aad u tiro badan oo mararka qaarkood gaadha ilaa boqollaal, yar iyo weynba leh.

Muuqaalkisu waa midab dameeri cawlaan xigeen ah, kuwa yar yar ee markaa dhasha waxa dhogortooda ku dhafan madow aad mooddo **baroor madow**. Daayeerkani waxa laga helaa dhulka buuraleyda ah oo dhirta leh, isla markaana jararka ama qararka waaweyn oo dooxyada ahi ku badan yihiin, halkas oo uu ka samaysto xaruntiisa loo yaqaan xaraar daayeerta.

Haddaba siday u eg tahay xaraar daayeertu:

Xaraar daayeertu waa meel derbi oo kale ah oo cidina aanay soo geli karayn daayeerka mooyee, waxaad mooddaa in ay soo lulato oo waa jararka waaweyn ee dooxyada ama buuraha dhinacyadooda, halkas oo meel loo maro iyo meel la qabsado toona aan lahayn.

Daayeerku meeshaas waxa uu ka samaystaa godad ay habeenkii seexdaan oo ay ku nagaadaan. Noocan daayeerka ah ee aan soo sheegnaya maaha kuwa habeenba meesha ay cadceeddu ugu dhacdo barya ee waa kuwo meel leh oo in ay abaar iyo xassillooni darro uga guuraan mooyee inta badan ku negi meeshoodaas.

Habka iyo sida uu daayeerkani u nool yahay:

Sidaan horeba u soo sheegnay daayeerkani waxa uu ka mid yahay daayeerrada kuwooda ugu caqliga badan waxana uu isku habeeyaa marka la qadhaabanayo ama la midhaysanayo sidan: Labka qaan gaarka ah iyo dheddigga aan jaqsiinayn, uurkana ku sidin waxa ay ilaaliyaan ammaanka carruurta iyo dheddigga irmaan ama uurka leh. Ilaaliyeyaasha laftoodu waa ay xalaaweystaan oo kolba qaar ayaa wax cuna ama nastaa, halka ay kuwa kale kormeerayaan oo ay gaadh haye ka yihiin.

Arrintaas waxa aad looga garan karaa marka aad timaad meel biyo fadhiyaan oo laga cabbayo, gaar ahaan markuu daayeerku ka cabbayo goortaas ayaa waxa aad kala saari kartaa kuwa cabbaya oo cabsi la' an biyaha u cabbaya iyo kuwa ilaalada ah oo ay dheguhu u taagan yihiin. Waxa la yaab leh marka aad aragto koox daayeerro ah oo dhowr ka mid ahi geedo ama dhagax ku taagan yihiin oo ay calaamado kala duwan marba bixinayaan, marka ay wax dareemaanna ay markiiba ordayaan oo ay is bedbaadinayaan.

Daayeerka noocan ahi waa sida dadka oo kale oo waxa uu cunaa wax walba, wuu midhaystaa oo waxa uu miraha ka gurtaa dhirta iyo geedaha kala duwan, sidoo kale ayuu ugaarsadaa oo waxaad arkaysaa daayeer lug hilib ah haysta oo sagaaro ama deero hilibkeed cunaya, waxase badan inta uu cuno wixii dhirta ka baxa.

Daayeerkan sheekoojin iyo maahmaahyo badan ayuu dhaqanka Soomaalida ku leeyahay. Tusaale: Waxa uu leeyahay dabo cas ama guduudan, markaa beri baa waxa arkay waraabe gaajaysan, waraabihii ayaa yidhi „*hilib waa nin ka gaajaysan sidayda iyo nin ka dhergay oo dabada sudh-sudhay*“.

Sheeko kale oo xikmad ah ayaa jirta, taas oo odhanaysa, beri baa laba bisadood hilib soo wada xadeen, labadii bisadood ayaa hilib qaybsigii ku heshiin waayey. Muddo markay isku haysteen ayey u tageen daayeer, waxana ay u sheegteen arrintoodii.

Daayeerkii waxa uu la soo baxay miisaan leh laba kafadood. Hilibkii ayuu kala jaray oo uu kafadihii saaray. Kolba midkii cuslaada ayuu goostaa ilaa uu hilibkii dhammaaday oo uu ku yiri „maxaad isku haysataan orda oo dhulka kala gala, marka danbe ee aad sidan oo kale wax iskugu qabsataanna ii kaalaya anaa si fiican oo ay caddaladi ku jirto idiinku garsoorayee“.

Schimpanzee (Shiimbansen)

Macluumaad kooban oo ku saabsan Shiimbansen

	Labka	dheddigga
Joogga	1,5 m	1,39 m
Culayska	35 kg	25 kg
Culayska uu ku dhasho	200 g	200 g
Inta uu naaska jaqo	5 bilood	5 bilood
Da'da uu ku qaan gaaro	6 sano	5-7 sano
Sidkiisa	—	7 bilood
Inta ilmo ay dhasho	—	1-2 ilmo
Inta ay d'adiisu gaarto	25 sano	25 sano

Shiimbansenku waa nooc daayeerka ka mid ah oo aad ugu dhow dadka maskax ahaan iyo qaabka uu xubnihiisa u adeegsadoba. Taas waxaan ula jeednaa dadku markii ay ku jireen xilliyadii hore ee aqoonta iyo waaya-aragnimadu yarayd waxa ay adeegsan jireen dhagaxa iyo qoryaha. Sidaas awgeed noocan daayeerka ahi waxa uu adeegsadaa gacmihiisa isagoo dhagaxyada, lafaha iyo qoryaha fiiq fiiqan adeegsanya. Noocan daayeerka ahi waxa uu qodaa dhulka si uu xididdada dhirta qaarkood u helo, lafaha ayuu dhuuxaa isagoo laba dhagax dhexdood ku jebinaya, waxyaabaha qolofta adag ayuu sidaas u jabsadaa, intaa waxa u dheer isagoo cadowgiisa dhagax ku tuura.

Daayeerkana waxyaabaha dadka loogu soo dhaweyey waxa ka mid ah in uu xilliga biyo la'aanta ah qolofta ama dhetga caleenta biyaha dharabka ama tiixa u dhigto si uu uga cabbo. Shiimbaansenka waxa laga helaa dhulka leh kaymaha cagaaran sannadka oo dhan, kaymaha safaanaha iyo meelo kaloo mararka qaarkii abaar ah laakiin kaymo ah. Labku waxa uu gaaraa qiyaastii 80-100 kg halka ay dheddiguna 25-35-kg ka yihiin

Shiimbaansenku waxa uu u nool yahay kooxo qiyaastii 15-25 ka koobma, waxana hoggaanka u haya labka ugu awoodda badan xoog ama da'a ahaata. Maalintii oo dhan wuu fir-fircoon yahay oo wuu qadhaabtaa ama midhaystaa halka uu habeekiina ka seexdo degaankiisa oo ah geedaha dushooda. Xilli roobaadka marka uu roobku daayo waxa ay fuushan yihiin geedaha dushooda iyagoo laamaha kaga hoos jira jirka iyo roobka, marka uu dhulku qallalona waxa ay ka qadhaabtaan dhulka midhahana ka gurtaan.

Cuntadiisu waxa ay ka kooban tahay noocyada kala duwan ee miraha geedaha, caleemaha iyo weliba cayayaanka ku nool dhirta ama dhulka. Daayeerkani waxa uu ugaarsadaa xataa naasleyda yar yar sida bakaylah, deerada iyo sagaarada. Noocan daayeerka ahi ma laha xilli u gaar ah oo ay dhalaan, waxa ay dhalaan hal cunug, sidkoodu yahay toddoba bilood.

Cunuga dhashaa waxa uu leeyahay xaad guduud ah ka dibna soo madoobaata. Cunuggaasi muddo shan bilood ah waxa uu ku jiraa dhabta hooyadii. Bisha lixaad ayuu cagiiisa ku joogsadaa oo uu hooyadii raaca, waxana u caada ah in uu ilaa laba sano ku xirnaado hooyadii, waxana daayeerka noocan ahi ku qaan gaaraa ilaa 6 sano. Shiinbaansenku joog ahaan waxa uu gaadhaa qiyaastii 1,50 cm waxana ay da'diisu gaadhaa ilaa 50 sano.

Goroyada

Macluumaad kooban oo ku saabsan Goroyada

	Labka	dheddigga
Joogga	2 m	1, 8 m
Culayska	140 kg	120 kg
ukunt goroyada	1,2 kg	1,2 kg
Marka ay dillaacdoo	1,8 kg	1,8 kg
xafashaadda	45 cash	45m casho
Da'da uu ku qaan gaaro	8 sano	8 sano
Sidkiisa	-----	2 bilood
Inta ukun ay dhasho	-----	12-20 ukun
Inta ay d'adiisu gaarto	50 sano	50 sano

Goroyadu Ilmeheeda aroori bay dhigtaa oo aboodigu ku laayaa" Magicii ha jiree waxa tirihey abwaanka caanka ah ee Xasan Sh. Muumin. Goroyooy goor maad wax garataa, goroyadii ciyaarta timid waxa ay tiri ciyaarta lug baan kula jiraa. Hadday fiicnaato labada lugood ayaa iigu jirta hadday xumaatona waan kala wada baxayaa. Goroyo haad noqon weyday. Isku soo duub oo goroyadu waxa ay ka midka tahay shimbiraha ugaadha ah ee weliba

Soomaaliaya iyo guud ahaanba geeska Afrika maanta ku sii haray. Dhaqanka Soomaaligu aad buu sheekoojin, suugaanta iyo halku dhegyadaba ugu soo qaataa goroyada, waxana u markhaati ah tixahaas ama halku dhegyadaas aan hore ku soo sheegnay. Groyadu waa shimbir weyn oo ah tan shimbiraha dunida ku nool ugu weyn. Waxay leedahay lugo dhaadheer oo aan dhogor lahayn ee qaawan, dhuun dheer oo iyana aan dhogor badan lahayn.

Goroyada dheddig oo la yiraa goroyo cawl midabkeedu waa cawlaan caddaan ku dhex jiro, halka goroy haldhaagana midabkiisu madow baalasha cidhifyadooda ka cad yahay. Goroyadu lab iyo dheddigba ma duusho "waa halka ay Soomaalidu wixii ay ka yaabto u tidhaa wallee goroyo haad noqon weydey" laakiin wey orod badan tahay oo waxa lagu qiyasaa in ay halkii saac ordi karto qiyastii 70-90 km.

Goroyadu sida shimbiraha qaarkood ay ubadkooda u wada xannaanaystaan ayey labka iyo dheddigguba ukuntooda ku wada fadhiistaan, marka ay dillaacaan ee ay yar-yar yihiina u wada ilaashadaan oo ay cadowga uga wada ilaaliyaan. Goroyadu waa shimbirta keliya ee si ay ubadkeeda u badbaadiso libaaxa eryata iyo wixii dugaag ah ee dhasheeda soo weerara oo dhan. Ukuntu marka ay dillaacdoo wax yar ka dib haddii ay wax soo weeraraan aad bay u dheeraysaa oo lama gaari karo.

Goroyadu marka ay ordaysa oo ay aadka u dheeraynayo kuma orocco lugaha oo keliya, waxa intaa dheer in ay baalasheeda kala bixiso oo ay dabaysha is raaciso, sidoo kale marka ay dagaallamayso waxa ay ku dagaalntaa baalasha. Goroyadu wey ciyaartaa waxa laga soo guuriyey ciyaarta la yiraahdo geble shimbirta oo ilaa hadda loo ciyaaro qaabka goroyada.

Gorayada dheddig waxa la yiraahdaa **gorayo cawl** halka labkana laga yiraahdo **goray haldhaa**. Gorayada beryahan danbe waxa loo sameeyey meelo lagu dhaqo sida digaagga, halkaas oo loo dhaqdo in hilibkeeda laga faafidaysto. Waddanka koonfurta Afrika maanta waxa uu hilibka gorayada u dhoofiyaa waddanno badan oo Yurub iyo Amerika ay ka mid yihiin, waxana ka soo gala dhaqaale aad u muhiim ah oo waddanka iyo dadkaba wax weyn taray.

Gorayadu waxa ay dhaqanka Soomaaliyeed ku leedahay sheekoojin, gabayo, hal ku dhegyo iyo waxyaabo badan oo suugaanta la xidhiidha.

Gorayadu ilmaheeda aroori bay dhigtaa oo aboodigu ku laayaa shimbirtuna aroos ay ila xidhoo ammaan ah bay ubadkeeda seexisaa Waxa heestan curiyey Abwaanka caanka ah ee **Xasan Sh Muumin**.

Gorayada waxa lagu tilmaamaa in ay doqon tahay waana arrinta ay heestu sifaynayo oo ay ka hadlayso. Waxa jira sheekoojin badan oo doqonniimada gorayo ka hadlaya, waxaanse soo qaadanaynaa sheekada soo socota oo ah mid ka mid ah sheekoojinkaa faraha badan.

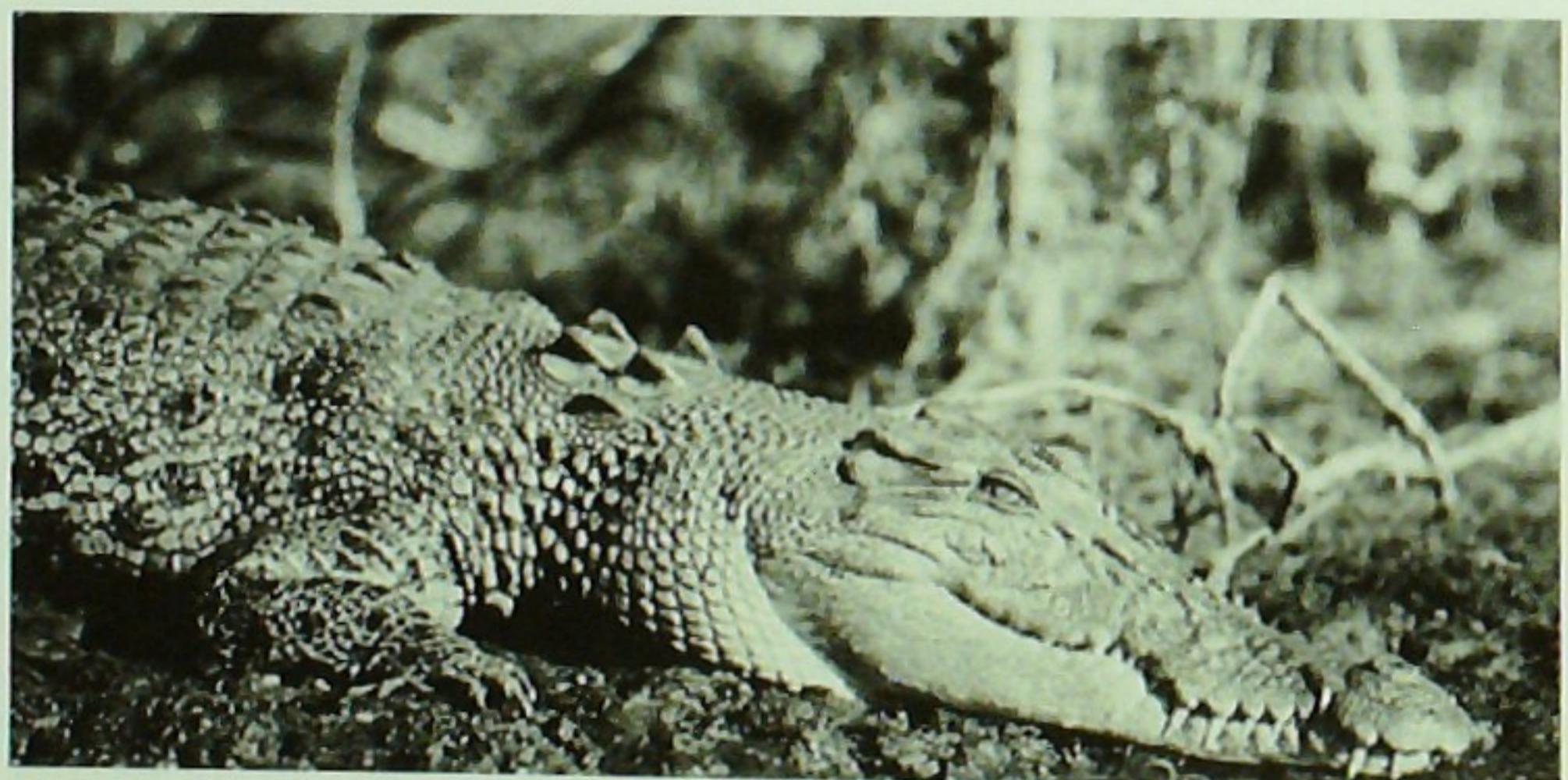
Beribaa waxa la yiri libaax ayaa xanuunsaday markuu libaaxii bukooday ayaa habar dugaag iskugu yimaaddeen, waxana u kitaab dayey daayeer oo sheegay libaax in aanu bogsanayn haddii aan subag gorayo la siin. Arrintii waxa ay noqotay in gorayo la raadiyo waxase marnaba suuroobi weyday in gorayo la soo qabto. Maalintii danbe ayaa cassuumad loogu yeeray in ay ka soo qayb gasho, xaflad uu boqorka xayawaanku u fidiyey xayawaanka uu madaxda u yahay oo dhan.

Markii cunto iyo cabbitaanba laga dhergay ayaa ciyaar la qabsaday gorayo waxa ay bilowday in ay baalasha kala furto oo ay ciyaarto markay daashay oo ay harraaday, ayaa dacawo loogu dhiibay saliid la kar kariyey markay kabbatay ayey ku gubatay dacawo waxa ay tidhi naa waa shaa adiga si gaar ah laguugu soo kariyey ee cab gorayo ma ayana garan waxani in uu saliid yahay ee siday iskugu wadday ayaa mindhicirkii gadaal ka soo yaacay halkiibayna ku dhimatay oo libaax laagag diyaariyey subaggii loo doonayey.

Yaxaaska (crocodile)

Macluumaad kooban oo ku saabsan Goroyada

Dhererka	Labka	dheddiga
	3 m	4 m
Culayska	140 kg	120 kg
Ukunt yaxaaska	25 g	1,2 kg
Marka ay dillaacdoo	45 g	1,8 kg
Xilliga ay aasan tahay	8 toddobaad	
Da'da uu ku qaan gaaro	10 sano	8 sano
Sidkiisa	-----	2 bilood
Inta ukun ee ay dhasho	-----	30-50 ukun
Inta ay d'adiisu gaarto	100 sano	150 sano

Yaxaasku waxa uu ka mid yahay bahda loo yaqaan xamaaratada, waxa kale oo uu ka mid yahay berri biyoodka ilahay u fududeeyey in ay biyaha hoostooda iyo berrigaba ku noolaan karaan, waxa uu leeyahay sambab ku neefsan kara biyaha iyo berrigaba. Aqoon yahannada noolaha cilmi baadhista ku hayaa waxa ay sheegaan in yaxaasku ka soo jeedo noole maanta adduunka ka dabar goáy oo la odhan jiray dinasawerya.

Yaxaasku waxa uu leeyahay maqaar adag oo sida qolofta diinka ah, kaas oo ka badbaadiya in wax jirkiisa si fudud u mudo ama u dalooliyo. Yaxaasku waxa uu ku nool yahay webiyada iyo haraha ay biyuhu fadhiyaan, dhulkeennana waxa laga helaa Jubba iyo Shabeelle. Yaxaasku waxa uu ka mid yahay noolaha ugu cimriga dheer kuwa maanta adduunka ku nool, dhererkisu waxa uu gaaraa qiyastii 5 mitir halka culayskiisuna u gaaro hal tan.

Yaxaaska oo ka mid ah xamaaratada oo aan berriga aad u dheerayn maaddaama ay lugihii su gaagaaban yihiin oo uu bogga ku gurgurto, ayaa marka uu biyaha ku jiro waxa uu ka mid yahay kuwa ugu dhaq-dhaqaaqa badan oo aadka u dheereeya. Inta badan waxa uu u soo baxaa bannaanka isagoo aan ka dheeraanayn webiga ama harada uu ku nool yahay, halkas oo uu ka eegto noolaha kale ee biyaha cabbaya.

Waxa uu leeyahay af aad u ballaadhan oo ay ku taxan yihiin ilko aad u fiiq-fiiqan kuwaas oo waxa uu ku qabto markiiba kala gooya. Yaxaasku waa dugaag hilib ku nool ah, waxana uu cunaa kalluunka iyo noolaha yar-yar ee biyaha ku nool iyo wixii webiga ama harada ka cabbaya ama dhex maraya oo uu iyagana ugaarsado, waxana uu cuni karaa dibi dhan ama dameer oo uu daqiiqad ku dhammeeyaa.

Ugaadh iyo Habar dugaag waa buug ka hadlaya xayaanka duur joogta ah gaar ahaan ugaadha iyo dugaagga. Sidaa awgeed waxa aan buuggan kaga hadli doonaa meertada nololeed iyo habka llaahay iskugu talo galay noolaha iyo deegaanka. Dhulka quruxdiisu waa nolosha iyo noolaha oo isku xiran, waxana ku nool noolayaal kala duwan oo noocyo badan iskugu jira.

Ugaadha iyo dugaaggu waxa ay qayb ka yihiin meertadaa nololeed ee Eebbaheen iskugu talo galay in ay isku kor noolaadaan, waana tan quruxda u yeelaysa deegaanka iyo dhulka. Ugaadha oo ah xoolaha kaydka ah, ahna qaniimad iyo qurux llaahay ugu deeqay dadka, ay-aad jaadadkeeda kala duwan ku arki doontaa buuggan. Dalalka qaar baa waxa loogu daawasho tagaa oo keliya, in noocyada kala duwan ee noolaha deegaankaa ku nool wax laga soo ogaado, indhahana loogu soo raaxeyo, innagana dhulkeenna meel walba waa ay joogaan.

Ugaadhu waxa ay iskugu jirtaa jaadad badan oo aad u kala duwan, kuwaas oo dhinacyo badan oo nolosha ah wadaaga, meelo badanna ku kala duwan. Waxa ay leedahay kuwo waaweyn, kuwo dhexe iyo kuwo yaryar. Sidoo kale ayuu dugaagga qudhiiisu iskugu jiraa noocyo badan oo siyaabo badan iskaga mid ah, meelo badanna ku kala duwan. Dugaagga iyo ugaadha labadaba waxa kala duwa deegannada iyo dabeeecadaha ay kala nool yihiin.